

RANGTASVIR

- QALAMTASVIR
- RANGLAR XUSUSIYATI
- NATYURMORT
- KOMPOZITSIYA
- MANZARA
- PORTRET

**S. ABDIRASILOV, N. TOLIPOV,
N. ORIPOVA**

RANGTASVIR

*Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan
(5140700-tasviriy san'at va muxandislik grafikasi) bakalavriat
ta'lim yo'nalishi talabalari uchun rangtasvir fanidan
o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan*

TOSHKENT — «O'ZBEKISTON» — 2006

Mas'ul muharrir:
B. Boymetov, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent.

· Taqrizchilar:

Malik Nabiyeu, O'zbekiston xalq rassomi, professor, Respublika
Badiiy akademiyasining faxriy a'zosi.

Abduvali Egamberdiyev, O'zbekiston Badiiy Akademiyasi
San'atshunoslik ilmiy tadqiqot institutining katta ilmiy xodimi,
san'atshunoslik nomzodi.

Mazkur o'quv-uslubiy qo'llanma pedagogika universitetlarining badiiy-grafika fakulteti bakalavr yo'nalishidagi talabalari uchun tuzilgan bo'lib, tasviriy san'atning yetakchi bo'g'ini hisoblangan rangtasvir fani bo'yicha nazariy va amaliy bilimlar yoritilgan.

Ushbu qo'llanma rangtasvir fanidan tuzilgan dastur asosida yoritilgan. Unda jumladan ranglar xususiyati, spektr ranglar to'g'risidagi fikrlar yuritilgan.

Данное учебно-методическое пособие предназначено для студентов-бакалавров художественно-графических факультетов педагогических университетов. В пособии представлен теоретический и практический материал по живописи, являющейся основным жанром изобразительного искусства, в нем также освещены вопросы о свойствах цвета и цветовом спектре.

Пособие написано в соответствии с программой, составленной по предмету живописи.

This manual book is for bachelors of painting faculties of pedagogical universities and institutes.

The main aim of this book is to give elementary practical and theoretical help of painting and color description. The book gives fully description of colors and their peculiarities. It is based on the program of education for the arts.

S. Abdirasilov, N. Tolipov, N. Oripova

RANGTASVIR

Muharrir *A.S. Madrahimov*, Badiiy muharrir *X. Mexmonov*
Texnik muharrir *U. Kim*, Musahhihlar *Sh. Maqsudova, N. Umarova*,
Kompyuterda tayyorlovchi *L. Abkerimova, F. Tugusheva*

Bosishga ruxsat etildi 21.02.2006. Qog'oz formati $84 \times 108 \frac{1}{32}$.
Ofset bosma usulida bosildi. Shartli bosma toboq 7,14+0,84 (vkl.).
Nashr tabog'i 7,05+1,5 (vkl.). 1000 nusxa. Buyurtma № K-177.
Bahosi shartnoma asosida.

O'zbekiston Matbuot va axborot agentligining «O'zbekiston» nashriyot-matbaa ijodiy uyida bosildi. 7000129, Toshkent, Navoiy ko'chasi, 30.

ISBN 5-640-02045-8

A $\frac{4903030000 - 149}{M351(04)2006}$ 2006

© «O'zbekiston» NMIU, 2006.

KIRISH

Tasviriy san'atning nazariyasini muntazam o'rganish, ushbu ta'limni muvaffaqiyatli o'zlashtirishning asosi hisoblanadi. Rangtasvir qonun-qoidalarini puxta egallagan talabagina amaliy ijodda samarali shug'ullanishi mumkin. "Kimda-kim ilmni amaliyotsiz tasavvur etsa, — u bamisoli suzishga eshkaksiz chiqayotgan qayiq haydovchisidir va u hech qachon qayerga ketayotganligiga to'la ishonch hosil qila olmaydi, — deya ta'kidlagan Leonardo da Vinchi. — Ayniqsa rangtasvir sohasida amaliyot hamisha kuchli nazariyot bilan bog'liq holda amalga oshirilishi zarur va bularsiz hech narsaga erishib bo'lmaydi"¹.

Rus rassomi va pedagogi D.N. Kardovskiy aytib o'tganidek: "San'atni o'rganayotganlar tasvirlashning yo'llari va usullari, ya'ni narsalarning shakli, nisbatlari, rangi, yorug'ligi, xususiyati va harakat qonuniyatlariga bo'y-sunishga majburdirlar"².

Tasviriy san'atning tarixi rangtasvirni amaliy o'rganishda juda katta metodik tajribaga ega. Metodikaga oid adabiyotlarda juda qimmatli materiallar to'plangan bo'lib, ularda ko'plab texnik va texnologik maslahatlar yoritilgan. Rangtasvir nazariyasiga kelsak, bu masalada tarixiy merosning ahamiyati unchalik sezilmaydi. Rus badiiy Akademiyasida ham rangtasvirni amaliy tarzda o'qitish juda kuchli

¹ Мастера искусства об искусстве. М., 1936, Т.1, 124-бет.

² Д.Н. Кардовский. Воспоминания, статьи, письма. М., 1960, 128-бет.

bo'lgan, biroq tasvirlashning nazariy asoslari ishlanmasiga yetarli e'tibor berilmagan.

Keyingi vaqtda tasvirlashni nazariy o'qitish masalasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Bir qancha metodik qo'llanmalar nashr etilgan. Ularda yorug'-soya, ranglar majmuasi, havo perspektivasi qonuniyatlari nazariyasi mukammal ochib berilgan. Biroq, bu qo'llanmalar ham tasviriy faoliyatni bekamu ko'st yoritib bergan, deb bo'lmaydi.

Ta'lim olish jarayonida talabalar avvalo, rangtasvirning asosiy qonunlari — rang va tus munosabatlari va ularni aniqlash usullarini egallashlari lozim. Chunki aynan shular rangtasvirning nazariy kursi tarkibiga kiradi.

Bundan tashqari, rangtasvirni o'qitishning nazariy kursiga shunday savollar ham kiritilishi lozim, ular rangtasvirda qalamtasvirning asosiy o'rni, havo perspektivasi, qog'oz yuzasida xajmli buyumlarning fazoviy joylashuvi, tasvirlash qoidalari, soya-yorug'lik qonuni, qo'yilmani metodik ketma-ketlikda tasvirlay bilish, ishni rang va tus jihatdan yaxlit holatga keltirish va boshqalardir. Mazkur darslikda rangtasvir nazariyasidagi ushbu asosiy savollarga javoblarni bayon qilishga o'tamiz.

RANGTASVIRDA QALAMTASVIRNING AHAMIYATI

Rangtasvir xaqqoniy shaklning rangli tuzilishi qonuniyatlariga asoslanadi. Rangtasvirni o'rganish — bu tekislikdagi rangli shaklning nisbatlari, konstruktiv qurilishi, xajmi, fazoviy tuzilish usullarini izlash yo'lidir. Shularga bog'liq holda har-bir rassom qalamda buyum va narsalarni perspektiva qonunlariga asoslanib konstruktiv tuzilishi, fazoviy joylashuvi, nisbat, hajmni mukammal tasvirlay olishi zarur. Qalamtasvirda rang va tusning yaxlit bir butunlikda garmonik uyg'unlashuvi bu xaqiqiy rangtasvirdir.

Tasvirda qalamsurat mukammal bo'lishi lozim, aks holda turli bo'yoqlar ham oddiygina narsa va buyumning qurilishi, xajmini to'liq ifodalab bermaydi. Havo perspektivasiga bog'liq holda ranglarning nozik o'zgarishini ifodalovchi, matoga berilgan rang-barang surtmalar ham, o'z-o'zidan fazoviy kenglikni ko'rsata olmaydi. Faqat perspektiva qoidalariga to'g'ri amal qilib tasvirlangan qalamtasvirgina ranglarni yanada ham jozibali ko'rsatadi.

Agar tabiat manzarasi perspektiva qonun-qoidalariga amal qilinmay tasvirlansa, kenglikni ifodalovchi rangning o'рни ahamiyatsizdir. Rangtasvirni rassomlar shunday ta'riflaydi; "Bu 100% qalamtasvir va 100% rangtasvirning bir-biriga chambarchas bog'liqligidir"

Rangtasvirning jozibali chiqishida qalamtasvirning o'рни beqiyosdir. Ammo, mohir rassom qalamdan foydalanmasdan ishni bo'yoqlar bilan tasvirlashi ham mumkin. Ijodkor izlanish jarayonida rangtasvirni qalamtasvir bilan bevosita bog'liqligini his etadi. Ya'ni, buyumlarning

fazoviy joylashuvi, nisbatlarning aniqligi, ranglarning to'g'ri qo'yilishi, ishni bir butunlikda yakunlanishi ko'p jixatdan ijodkorga bog'liq.

Rassom qalamtasvirni puxta o'zlashtirib olgandagina (qog'ozga to'g'ri joylashtirish, narsa va buyumlarning fazoviy joylashuvi, perspektiva qoidalariga amal qilish, nisbatlarni to'g'ri topish, metodik ketma-ketlikda ishni tushlash va h.k.) rangtasvirda ko'zlangan maqsadga erishish mumkin, aks holda noaniq yechilgan qalamtasvir ishini taxlil etsak, ranglar qanchalik jozibali bo'lmasin, bari-bir bu ishni sifatli deb bo'lmaydi. Shuning uchun turli rassomlik maktablarining tarixiy tajribalari shundan guvohlik beradiki, ta'limning dastlabki bosqichlarida qalamtasvirni mukammal o'zlashtirish keyingi jarayonlar uchun zamin yaratadi. Yosh rassom Odoardo Fioletti Venetsiyaga o'qishga kelganida, rangtasvirni mukammal egallash uchun nima qilish kerak degan savoliga Tintoretto shunday javob bergan: "Rasm chizish!". Rassom bo'lish uchun yana qo'shimcha nimalarni maslahat berar edingiz, degan Fiolettining qayta savoliga Tintoretto: "Rasm chizish va yana rasm chizish!" — rasm chizish, rangtasvirga nafislik va mukammallik ato etishini haq deb bilgan¹.

Buyuk haykaltarosh Mekelanjelo qalamtasvirda (rangtasvir, xaykaltaroshlik, me'morchilikda) "har qanday ilmning ildizi va negizini ko'rgan".

"Qalamtasvir doimo bizga yo'l ko'rsatib turuvchi qutb va kompas bo'lib, turli bo'yoqlar okeanida cho'kayotganlarga najot berish omilidir", — deya ta'kidlagan Sharl Lebren.

Engr o'z ustaxonasining eshiklariga quyidagi so'zlarni yozgan "Bu yerga kelgan shogirdlarga qalamtasvirni o'rgataman, ketayotganda esa, ular rangtasvir ustasi bo'lib yetishadi".

¹ Мастера искусств об искусстве. М., 1966, Т.2, 257-бет.

"Shunday narsa mavjudki, u hamma san'at turlarining asosi hisoblanadi, bu — qalamtasvir. Kimki qalamtasvir san'atini mukammal egallasa, u rangtasvirni ham, xaykaltaroshlikni ham o'zlashtira oladi," — deb aytgan Karuchchi.

"Har qanday shaklni ajoyib, nafis qiluvchi ranglar emas, balki aniq chizilgan qalamtasvirdir" — degan Tit-sian. U qarigan chog'larida ham, ko'mir yoki mel bilan nimalarnidir tasvirlamagan kuni bo'lmagan.

"Qalamtasvirga asoslanmagan rangtasvir san'at emas, balki rangli dog'larning tartibsiz yig'indisidir", — deya doim takrorlagan V.E. Makovskiy.

"Qalamtasvirni puxta bilmagan, ijod ham qila olmay-di", — deb ta'lim bergan P.P. Chistyakov. I.E. Repin kunora 2—3 soat qalamtasvir bilan shug'ullangan va uni rangtasvirni asosi deb hisoblagan. A.M. Vasnetsov P.P. Chistyakovning ta'lim berish tizimini yodga olib, "uning sevimli mashg'uloti qalamtasvir" edi, deb eslaydi.

Ashbening Myunxendagi rassom-pedagog maktabida hattoki san'at Akademiyasini tamomlaganlar ham ta'lim olar, ta'lim berish faqat qalamtasvir bo'yicha (shaklning konstruktiv tuzilishi, tus-soya, yorug' munosabatlar aks etgan tasvir, grizayl), uzoq vaqt o'tkazilgan, shuning natijasidagina shaklni konstruktiv qurish va tus munosabatlarini puxta egallab, so'ng ranglar bilan tasvirlashga o'tilgan.

Yetuk rassomlarning yaratgan asarlari shunisi bilan diqqatga sazovorki, asar kompozitsiyasining mohirona topilganligi, mavzuning dolzarbligi, issiq va sovuq ranglarning o'zaro hamoxangligi kishini hayratga soladi. Mashhur rangtasvirchi rassomlarning ko'pchiligi avvalambor yetuk qalamtasvir ustalaridir. Bular qatoriga K.P. Bryullov, I.I. Shishkin, V.E. Makovskiy, V.D. Polenov, I.E. Repin, M.A. Vrubel, V.A. Serov, K.A. Korovin, A. Abdullayev, O'. Tansiqboyev, Z. Inog'omov, M. Nabiyev, R. Ahmedov, B. Jalolov, A. Mirzayev, A. Ikromjonov, I. Xaydarov kabilar kiradi. Rangtasvirda nozik plastik shaklning

mavjudligi, nisbatlarning mutanosibligi, hajm, fazoviy sifatlar muhim o'rin egallaydi. Rangtasvirchi rassom naturadagi ana shu jixatlarni to'laqonli aks ettira olsagina maqsadga muvofiq bo'ladi. Agarda bu jihatlar mavjud bo'lmasa, tasvir o'ta ehtiyotsizlik, pala-partishlik bilan ishlangan sifatsiz ish deb baholanadi.

Rangtasvirda ranglar qalamtasvir bilan uzviy bog'liq bo'lishi zarur. Ya'ni ishni rangda boshlash uchun qalamda

V. Serov. «Qiz va shaftolilar».

O'. Tansiqboyev. «Qayroq-qum GESining tongi».

A. Abdullayev. «Yozuvchi K. Yashin portreti».

Z. Inog'omov. «Choyga».

naturaning zarur joylarini belgilab olib, shaklning shartli chiziqlarini unutib, ranglar vositasida shakl hajmini tasvirlash darkor.

D.N. Kardovskiyning fikricha, agar biz rangtasvir buqalamtasvirning rangda davom etishi deb aytsak, shaklning rangda talqin etilishi, qalamtasvirdan boshlanadi va ijod jarayonida u bir necha marotaba to'g'rilanadi, ranglar bilan sayqallanadi. Qalamtasvir mahoratini puxta egalash, betakror rangtasvir asarlari yaratish garovidir. P.P. Konchalovskiy rangtasvirda qalamtasvirning mohiyatini ko'rib, shunday yozgan: "Rangtasvirning haqiqiy usuli — bu shaklni mutlaqo aniq yetkazib berish yo'li bilan beriladigan bo'yoq surtmadir"¹.

Haqqoniy san'atda asosiy badiiy qiyofa, bu qalamtasvirdir. U jism shaklini qayta ishlab chiqadi, voqea va insonlar haqida ma'lumot beradi. Qalamtasvirda tasavvur,

¹ П.П. Кончаловский. Мысли о художественном творчестве. М., 1964, 27-бет.

kompozitsiya g'oyalari mujassamlashgan. Kompozitsiya avvalo qalamtasvirda paydo bo'ladi (plastik g'oya) va qayd etiladi. Hattoki, haykaltarosh va me'morlarning dastlabki g'oyalari qalamtasvirdagi qoralamadan boshlanadi.

Rassomlarda esa plastika haqidagi fikr, kompozitsiya to'g'risidagi umumiy o'ylar doimo qalamtasvirda paydo bo'ladi.

Qalamtasvir san'atining haqiqiy ustasi bo'lish va uni to'g'ri tushunish turli yo'nalishdagi rassomlarga: grafik rassom, me'mor, saxna bezakchisi, monumentalchi rassom va boshqalarga juda muhimdir. Agar kino yoki teatr rassomi qalamtasvir sir-asrorlarini mukammal egallamagan bo'lsa, uni haqiqiy ijodkor deb bo'lmaydi.

Xattoki, haqqoniy qalamtasvir chizish maktabida tarbiyalangan rassomlar tasviri san'atning har qaysi turi bo'yicha yaratgan ijodiy mahsulining qiymatiga qarab tasviri, madaniy darajasi qadrlanadi.

Agar bezatuvchi, rassom pedagog yoki monumentalchi kabi ixtisosliklardagi rassom haqiqiy qalamtasvir asoslarini puxta o'rganmay turib asar yaratishni boshlasa, u dastgohli san'at asarini chala yaratilishiga, tasvirda soxta manzaraning paydo bo'lishiga, haqiqiy inson qiyofasini to'laqonli aks etmasligiga sababchi bo'lib, tasvirlanayotgan voqea va hodisalarni asl mohiyatini to'liq ochib bera olmaydi. Rangtasvirda mohirona ijod qilish uchun yosh shogird rassom qalamtasvirda quyidagi bilim va malakalarni puxta o'zlashtirmog'i lozim:

1. Kuzatuv perspektiva (ufq chizig'i, yassi jismlar va ufq chizig'i perspektivasi) elementlari. Tekisliklar bilan chegaralangan jismlarni konstruktiv va perspektiv qurilishi (kub, prizma, interer va eksterer).

2. Silindr shaklidagi jismlarning perspektiv qurilishi.

3. Geometrik shakllarda soya-yorug' munosabatlari (kub, silindr va shardagi soya-yorug'ning taqsimlanishi, havo perspektivasining elementlari).

4. Qalamtasvirda hajm, fazo va materiallikni tasvirlash usullari (turli materiallarni soya-yorug' xususiyati, tus

munosabatlari, hajmni ko'rsatishda chiziq va "shtrix"ni o'rni, fazo va moddiylik).

Qalamtasvirda faqat nazariy bilimlarni mustahkamlab qolmay, balki amaliy jihatdan ham katta tajribaga ega bo'lmoq lozim: qo'yilmadagi nisbatlarni aniq topish, nozik perspektiv o'zgarishlarni seza bilish, tasvirni qog'oz yuzasida asosli-konstruktiv qurish va joylashtirish, shakl hajmini tushayotgan soya-yorug' orqali mohirona ifoda etish hamda ishni tus jixatdan yaxlit bir butunlikda yakunlash zarur. Qo'yilmani turli ranglarda bajarish ham mas'uliyatli vazifadir, chunki rangtasvirda rang va tus munosabatlari yaxlit bir butunlikka asoslanadi. Shakl xajmini tasvirlashda tusning o'rnini to'g'ri tushunmaslik turli chalkashliklarga olib keladi.

Demak eng muhimi qalamtasvirda ishni tus jihatdan yaxlit bir butunlikka erishib yakunlash hisoblanadi. Bu esa o'z navbatida rangtasvirga o'tishga qulay imkon yaratadi.

RANGLAR XUSUSIYATI

Dastlabki amaliy vazifa ranglarning uchta xususiyati bilan tanishtirishga bag'ishlanadi, ya'ni bir buyumning ikkinchisidan rang farqlanishi quyidagicha: rang tusi, och to'qligi va to'yinganligi. Narsalarning ranglarini faqatgina biror belgi orqali och to'qligi, rang tuslaridan yoki to'yinganligidan yoki bo'lmasa har ikkala va uchala xususiyatlari bilan ham ajratishlari mumkin.

"Rangtasvir — tasvirlanayotgan kartinadagi barcha bo'laklar orasidagi munosabatlarni, ularning yorug'lik kuchini va har bir bo'laklarni o'zaro taqqoslash natijasida, bo'yoqlar va nozik farqlar kuchini uzoq vaqt kuzatish orqali borliqni to'laqonli ifodalash mumkin" — deb aytgan edi K.F. Yuon.

Rangni kuchi (to'yinganligi) farqlarini rang nafisligi yoki och-to'qligi bo'yicha aniqlashdan mushkulroqdir. Yosh rassomlar dastlab ranglarning to'yinganligi bo'yicha farqlarini tushunmaydilar (ranglar nafisligi va uning soya yorug'ligini yaxshi sezmaydilar). Shu sababli ular tasvirlash mobaynida, masalan, yashil rangdagi daraxtlar, o't-o'lanlarni ifodalayotganda ayrim qiyinchiliklarga duch keladilar. Ular etyudlaridagi daraxtlarning yashil barglarini nihoyatda bo'rttirib yorqin tasvirleydilar. Ranglar to'yinganlik jihatdan munosabati aniq berilmagan, etyudlardagi yorug'lik muhit ta'siriga bo'ysunmaganligi yaqqol ko'rinadi va u haqqoniy rangtasvirga o'xshamaydi. Rang munosabatlarini to'g'ri aniqlash uchun ranglarni uchta belgisi bo'yicha buyumlarni bir-biri bilan bir vaqtda taqqoslash lozim. Bu

bilan qo'yilmaning och-to'qligi va to'yinganlik farqlarini qayta qabul qilishda asosiy o'rin kolorit vazifalar yechimiga bog'liq. Manzara etyudlarida, masalan, osmon va suvni tasvirlashda, asosan, ranglarning och to'qligi va to'yinganligi orqali munosabatlarni ko'rsatishga erishiladi. Turli-tuman boshqa faoliyatlarda (portret, natyurmortda) tus va ranglar kuchining aniq munosabati haqqoniy tus munosabatlar qurilishini aniqlaydi.

Rangning asosiy xususiyatlarini amaliy jihatdan bilish uchun ularni turli buyumlarda sinab ko'rish kerak (turli to'yinganlikdagi mevalar, sabzavotlar, rangli drapirovkalar va h.k.).

Rangi, tusi va to'yinganligi jihatdan, turlicha bo'lgan buyumlarni puxta o'rganish va taqqoslashdan so'ng, talabalarga turli ranglar (qizil, ko'k, yashil va hokazo.) uchun to'yinganlik shkalasini alohida dog' yoki surtma sifatida (moybo'yoq palitrasida yoki qog'oz yuzasida) bajariishi lozim, ularning to'yinganligi eng yorqindan boshlab deyarli kulrang, neytral rang bilan asta sekin pasayib boradi.

To'yinganlik — bu kulrangdan ranglarning nozik farqlanish darajasi yoki uning sof spektr ranglariga yaqinlashuv darajasi.

Ranglarning turli kuchdagi nozik farqlarini amaliy tuzishda asosiy bo'yoqlarni neytral kulrang bilan qo'shish natijasida hosil qilish mumkin. Kulrang bo'yog'i qanchalik ko'p qo'shilsa, masalan yashil bo'yoqqa u ko'proq neytral to'yingansizroq bo'ladi.

Keyingi mashqlarda turli masofadagi farqlanishni uchta rang xususiyatlari bo'yicha naturadagiga hos holda ko'rsatib, narsalar rangini naturaning o'zidan ko'chirib olish lozim. Buning uchun stol ustiga (oq qog'oz fonida) rang jihatdan och-to'qligi va to'yinganlik bo'yicha bir-biridan farq qiladigan 3—5 narsalarni bir qatorga tizib qo'yish kerak. Bu narsalarni old tomondan yoritib (deraza tomondan), ularda imkoniyat qadar soya va yorug' gradatsiyasi bo'lmasdan yassi ko'rinishlari lozim. Narsalarning

qalamtasviri faqatgina siluet tarzida belgilanadi va ularning shaklidagi nozik farqlariga e'tibor bermasdan faqatgina rang farqlarini dog' ko'rinishida ko'rsatish bilan chegaralanish mumkin.

Bu mashqlardan tashqari, yana uncha murakkab bo'lmagan neytral och kulrang fonda qalamtasviri chizilgan natura qo'yilmasini (3 ta narsadan tashkil topgan natyurmort) bajarish lozim. Yorug'likning old tomonidan deraza orqali berilishi oldingi holatda qoladi. Bu mashqning asosiy vazifasi shundan iboratki, deyarli bir xil dog' sifatida (narsalar silueti) narsalar orasidagi munosabatlarni uchta rang xususiyatlari orqali ko'rsatishdir.

Rangtasvirda rang

Ranglarning tabiatda qanday hosil bo'lishi va tarqalishi muammosi qadimdan olim va rassomlarning diqqatini tortgan.

Mashhur olimlar Nyuton, Lomonosov, Gelmgolslar ranglarning mohiyatini ilmiy asosda tekshirganlar. M.V. Lomonosov fanda birinchi bo'lib asosiy ranglarni kashf etgan. Isaak Nyuton qator tajribalar o'tkazib, oq yorug'likni ko'p rangli ekanligini isbotlagan. Ekranda spektr ranglarini hosil qilgan. Buning uchun Nyuton Quyosh nurini qora pardaning kichik tirqishidan o'tkazib uning yo'liga uch qirrali prizma qo'yan, natijada ekranda har xil ranglardan iborat keng yorug'lik yig'indisi hosil bo'lgan. Ekranda spektr ranglari paydo bo'lib, ular quyidagicha joylashgan: qizil, sariq, zarg'aldoq, yashil, zangori, havo rang va binafsha ranglar.

Nyuton ranglarni fizika fani nuqtai nazaridan o'rgangan bo'lsa, nemis shoiri va san'atshunosi I.V. Gyoteni ranglarning kishi organizmiga ko'rsatadigan ta'siri ko'proq qiziqtirgan. U "Ranglar haqidagi ta'limot" nomli asarida ranglarni iliq va sovuq tushlarga ajratgan. Iliq (sarg'ish, qizil) ranglar kishida kayfichog'lik tuyg'usini, sovuq (havorang, yashil) ranglar esa ma'yuslik tuyg'usini uyg'otishi haqida yozgan.

XIX asrda nemis tabiatshunos olimi G.L. Gelmgols rangshunoslik nazariyasida muhim yangilik yaratdi. Ko'p yillik tajribalar asosida xromatik ranglarning uchta asosiy alomati — rang tusi, rangning och-to'qligi va to'yinganligi asosida turkumlash zarurligini ko'rsatdi.

Ilmiy izlanishlar va amaliyot jarayonida qator qonun-qoida ishlab chiqilgan bo'lib, talaba o'zining o'quv jarayonida va ijodiy ishida ularga amal qilishi shart.

Tabiatdagi ranglar o'z xususiyatiga ko'ra ikki turga: axromatik (rangsiz) va xromatik (rangli) xillarga bo'linadi.

Axromatik ranglarga oq, kulrang va qora ranglar kiradi. Boshqa ranglar esa xromatik ranglarni tashkil qiladi. Ular o'zaro aralashtirilganda esa yana bir qancha tusdagi ranglarni hosil qiladi. Biror xromatik rangga ochroq kulrang qo'shsak uning jozibaliligi pasayib, nursizlanadi. Bu hol rangning kam to'yinganligidan, ya'ni uning tarkibida bo'yoqning kamayganligidan darak beradi. Demak, rangning to'yinganligi yoki to'yinmaganligi deganda kulrangga nisbatan rangdorlik darajasi, tozaligini tushunish kerak.

Rang doirasi ikki teng bo'lakka bo'linsa, birinchi yarmida qizil, zarg'aldoq, sarg'ish, sariq ranglar, ikkinchi yarmida esa havo rang, zangori, ko'k, binafsha ranglar joylashadi. Doiraning birinchi yarmidagilar iliq ranglar, ikkinchi yarmidagisi esa sovuq ranglardir. Bunday nomlanishga sabab qizil, sariq, zarg'aldoq ranglar olovni, qizigan temirni, cho'g'ni eslatadi, havorang, zangori, yashillar esa muzni, suvning rangini eslatadi.

Ikkita spektr rangi ustma-ust tushirilsa, ranglar bir-biriga qo'shilib murakkab rang hosil bo'ladi. Qizil rang, havorang va binafsha ranglar bilan qo'shilganda chiroyli tusdagi pushti, to'q-qizil, sapsar ranglarni hosil qiladi. Qo'shilganda oq rang beradigan spektrli ranglar qo'shimcha yoki to'ldiruvchi ranglar deyiladi. Chunki, ular oq rang hosil bo'lgunga qadar bir-birini to'ldiradi. Bunday ranglarga sariq, havorang, qizil, zangori, yashil va binafsha ranglar kiradi.

Bo'yoqlarning qo'shilishi bilan spektraviy ranglarning qo'shilishi orasida farq bor. Uchta asosiy spektraviy rang: qizil, yashil va havorang qo'shilganda oq rang hosil bo'ladi.

Asosiy qizil, sariq va havorang bo'yoqlari qo'shilishidan esa qora rang hosil bo'ladi. Spekrning sariq va havo ranglari qo'shilishi natijasida oq rang hosil bo'ladi. Biroq sariq va havorang bo'yoqlarni aralashtirsak yashil rang hosil bo'ladi.

Demak, ikkita rangni optiq aralashtirish natijasida oq yoki unga yaqin nim kulrang hosil qiladigan ranglar o'zaro to'ldiruvchi (qo'shimcha) hisoblanadi. Masalan, to'q-qizil va yashil, zangori va zarg'aldoq, qizil, sariq, havorang, sarg'ish yashil va binafsha ranglar o'zaro to'ldiruvchidir.

Kundalik turmushimizda, hayotiy tajriba asosida ma'lum buyum va narsalarning o'ziga xos ranglari ongimizga singib boradi (paxta — oq, o'tlar — yashil, osmon — havorang, dengiz — ko'k va boshqalar). Bu ranglar buyum va narsalarning shaxsiy rangi hisoblanadi. Ammo, buyum va narsalardagi shaxsiy rang turli yorug'lik ta'sirida o'zaro o'zgaruvchan bo'ladi. Qarama-qarshi ranglarning ta'sirida buyumning rangi turlicha ko'rinadi. Qizil muhitdagi kulrang buyum ko'kimtir-yashil tusga kiradi, yashil muhitda — pushtisimon, sariqda esa — ko'kimtir bo'ladi.

Qizil qog'ozdan doira shaklini qirqib olib, kulrang qog'oz ustiga qo'yilsa kulrang qog'oz yengil yashilsimon rangda bo'lib ko'rinadi. Agar qizil doiraning o'rniga yashilni qo'ysa, kulrang qog'ozda qizg'ish tus hosil bo'ladi. Har bir holatda ham qarama-qarshi ranglarning tulari (qo'shimcha) hosil bo'ladi. Shu sababli ham tabiatda "xira" neytral ranglar mavjud emas. Hatto, buyumdagi soyalar ham nozik yengil ranglar bilan to'yingan. Yonma-yon bo'lgan qo'shimcha ranglar o'zining yorqinligini kuchaytiradi (qo'shimcha va qarama-qarshi ranglar — bu qizil va yashilsimon — havorang, zarg'aldoq va havorang, sariq va ko'k, sarg'ish-yashil va binafsha rang, yashil va qirmizi). Buyumlar rangi kuzatuvchidan uzoqlashgan sari ham o'zgaradi (havo perspektivasi).

Yuqorida sanab o'tilgan ta'sirlar natijasida buyumning rangi, rangning tusi bo'yicha ham, yorug'lik bo'yicha ham, to'yinganligi bo'yicha, yoki uchala xususiyatlar bo'yicha bir vaqtda o'zgarishi mumkin. Bunday o'zgargan rang endi buyumning shaxsiy rangi emas, balki shartlidir.

Havaskor rassomlar odatda yuqorida ko'rsatilgan shartli o'zgarishlarni sezishmaydi.

Ular turli holatlarda ham buyum o'zining rangini ko'rishadi. Sun'iy elektr yorug'ligi tushayotgan oq qog'ozni ular xuddi tabiiy holatdagidek oq deb atashadi, aslida esa sun'iy yorug'likda u sariq yoki olovrang tusda ko'rinadi. Istirohat bog'lardagi old va orqa ko'rinishdagi turli daraxtlar ularga bir-xil yashildek tuyuladi, ammo, orqa ko'rinishdagi daraxtlar rangi tus bo'yicha ham, yorug'lik bo'yicha ham, to'yinganligi bo'yicha ham o'zgaradi. Yana bir misol. Tajribasiz rassom sariq olmaga qarasa, uning to'qroq joyini ham huddi yorug' joyi kabi sariq rangda ko'radi, biroq, yorug'ligi va tusi bo'yicha soya joyda olmaning rangi o'zgaradi. Yana shuni ta'kidlab o'tish joizki, havaskor rassom nafaqat ranglarni, balki buyum shaklining perspektiv o'zgarishlarini ham sezmaydi. Yosh bolalar chizgan rasmlarga razm solsak, ular perspektiv o'zgarishlarni sezmay uylarni to'g'ri burchakli qilib, uzoq masofadagi buyumlarni esa kichraytirishni bilmay tasvirlaydilar.

Buyumlarning shakl va ranglarini haqiqiy va tabiiy holatda ko'rish va qabul qilish odatini ruxshunoslar odatiy ko'rish deb atashgan. Insonlar buyumlarni ko'rishda va qabul qilishda nafaqat turli kattalik va rang dog'larini ko'rishadi, balki narsalarni haqiqiy konstruktiv tuzilishi va rangini ham shu qatorda qabul qilishadi. Odatiy ko'rish natijasida havaskor rassomlar qator "kolorit" harakteridagi xatolarga yo'l qo'yishadi. Ular havo bulut kunlari yerdagi qorni tasvirlashda oq rangdan boshqa rangni ko'rmaydilar. Yashil barglar yoki o't-o'lanlar kunning va ob-havoning turli vaqtida ularning ranglavhalarida bir-xil yashildir, xuddi ularda samoning havo rang tusi va tabiiy

yorug'likning o'zgargan kuchi o'z ta'sirini o'tkazmayotgandek.

Malakali rangtasvirchi har qanday buyum va narsaning shartli rangini ko'ra bilishi va mohirona tasvirlay olishi zarur. Shundagina tomoshabin asarning haqiqiy borliqdagi ko'rinishini tomosha qilishga muyassar bo'ladi. Aynan shartli rang haqqoniy rangtasvirning asosiy tasvir usuli bo'lib hisoblanadi.

Tajribali rassomlar yorug'lik ranglari ta'siridagi tabiatda sodir bo'layotgan nozik o'zgarishlarni ham bo'yoqlar vositasida mohirona tasvirleydilar.

Agar biz tungi oy nurida tasvirlangan bir qator asarlarni ko'zdan kechirsak, hammasida ko'kimtir-yashil tuslar yig'indisini ko'ramiz; quyosh botishi yoki oqshom vaqtida, sun'iy elektrda yoritilgan asarlarda sarg'ish-olovrang yoki qizg'ish koloritni ko'rish mumkin.

V. Serov, I. Repin, M. Nabiyeu, U. Tansiqboyev, R. Axmedov, A. Mo'minov, I. Xaydarov, P. Benkovlarning ko'plab asarlarida sun'iy elektr yorug'ligi, quyosh botishi, oydin kecha yoki bulutli havoda buyum va narsalardagi shartli ranglarni yuqori malakada tasvirlanganligini guvohi bo'lamiz.

Naturadan tasvirlanayotgan ranglavxa koloriti kunning qaysi vaqtida, qanday yorug'lik manbai bilan yoritilganligiga bog'liq.

Ajoyib rus rassom-pedagogi P.P. Chistyakov bu borada: "Ranglarni aniq ko'rish uchun, tabiat qonuniyatlarini bilish kerak. Bu bilim esa ko'rishga yordam beradi" deya qat'iy maslahat bergan.

Hajm, fazo va materiallik

Dastgohli rangtasvirda rassom g'oyasi turli xil tasviriy vositalar orqali namoyon bo'ladi, ular hajm, moddiylik, fazo va ranglar majmuasi. Shuning uchun eng avvalo dastgohli rangtasvirni oddiy haqqoniy tili, uning nazariy asoslari va amaliy xususiyatlarini muhokama qilib chiqamiz.

Hajm. Buyumning fazoviy tekislikdagi uch o'ltchamli tasviri, eng avvalo perspektivaning va konstruktiv qurilishini to'g'ri hisobga olgan holda amalga oshiriladi.

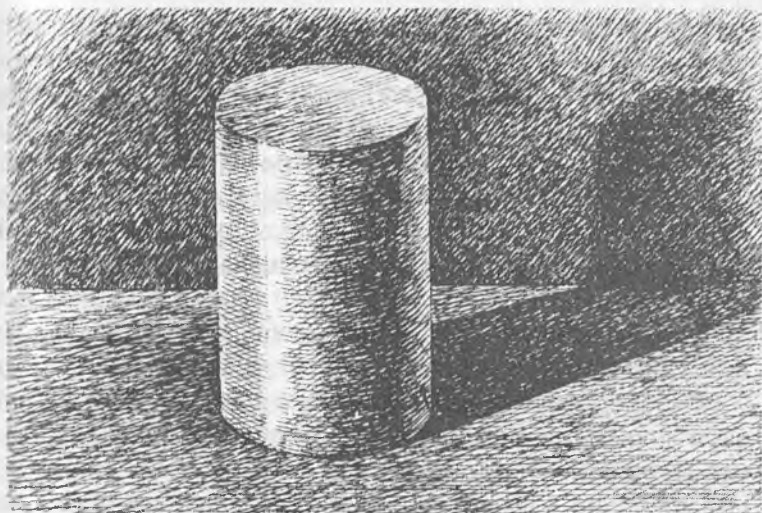
Tekislikda shakl hajmini tasvirlash qoidalariga to'g'ri amal qilib qalamda ifodalash jarayonida buyumdagi yorug'likning eng kuchli nuqtasi, yorug'lik, yarim soya, aks soya, shaxsiy va tushayotgan soyalarni mohirona ko'rsata olish muhimdir. Buyum hajmini tasvirlashda mo'yqalamda ham qalamdagidek qoyilmaqom qilib ko'rsata olish juda zarur. Tekislikdagi to'g'ri qirrali shakllardagi "shtrix"lar to'g'ri va parallel, silindr, konus va sharsimon shakllarda esa, chiziqcha yoysimon yo'nalishda berilishi maqsadga muvofiqdir.

Turli hajmga ega bo'lgan buyumlar tekis yoki notekis satxga ega, ularga tushayotgan yorug'lik ham har xil bo'ladi. Buyumlarga tushayotgan yorug'lik nuri darajasi, yorug'lik tushayotgan joy bilan buyum orasidagi masofaga bog'liq. Buyumdan yorug'lik manbai qanchalik uzoq bo'lsa, shunchalik kuchsiz va aksincha qanchalik yaqin bo'lsa nuri shu qadar kuchli tushadi.

Satxlarga tushayotgan yorug'lik darajasining kuchi uning tushish burchagiga ham bog'liq. Tushayotgan yorug'lik perpendikulyar (tik) bo'lsa, u yanada yorug'roq va tiniqroq, satxga tushayotgan nurning sinishi qanchalik kuchli bo'lsa, yorug'lik ham xiraroq bo'lib tushadi.

Tushayotgan yorug'lik kuchi buyumning sath xususiyati fakturasi (materialliligi) va rangiga ham bog'liq: silliq va yaltiroq buyumlar yorug'likni kuchli, g'adir-budir bo'lsa xiraroq aks ettiradi. Buyumning rangi to'q tusda bo'lsa, u yorug'likni o'ziga yutib, nurni kam aks ettiradi. Juda to'q tusda va o'ta och tusda bo'lgan buyumlardagi soya-yorug'ning taralish chegarasini sezish juda mushkul, chunki inson ko'zlari bu nozik o'zgarishlarni aniq sezish qobiliyatiga ega emas.

Buyumlarga tushayotgan yorug'lik nurlarini chuqur tahlil etib, tasvirlashning dastlabki saboqlarini egallashda

Yorug'-soya qonuniyati.

gipsli geometrik jismlardan boshlash maqsadga muvofiqdir.

Gipsli geometrik jismlarda (kub, shar, silindr, konus, prizma) kundalik turmushimizda uchraydigan barcha uy-ro'zg'or buyumlari asosi mujassamlashgan. Kub, prizma, silindr, konus va sharlarga tushayotgan yorug'lik nurlari qonuniyatlarini o'rganib tasvirlash, qolgan barcha oddiy va murakkab shakllardagi buyumlarni tasvirlashga puxta zamin yaratadi. Demak, biror-bir buyumni chizishga kirishishdan avval, uning asosiy o'ziga xos belgilarini tushunish zarur. Agar buyum sharga o'xshash bo'lsa, demak sharsimon buyumning asosida sharni tasavvur etib, unga ishlatiladigan shtrixlarni yoysimon yo'nalishda berish zarur. Har qanday murakkab buyum shaklini ifodalash ularni oddiy geometrik shakllar bilan taqqoslash, solishtirish hamda yorug'-soya orqali hajmlarini tasvirlash maqsadga muvofiqdir.

Shaklning hajmdorligi va yorug'-soyasi tabiiy sharoitdagi yorug'likda yaxshi ko'rinadi. Geometrik shakllarni hajmini aniq ko'rsatish uchun qo'yiladigan yorug'lik manbai yon tomondan yaqinroq qilib tushiriladi, shaklning soya tomoniga esa yorqinroq mato qo'yilishi tasvirni chiroyli va aniq bo'lishiga olib keladi.

Buyumning yorug'lik tushmasdan soyada qolgan qismidagi soya shaxsiy soya, yorug'lik tushayotgan qismi esa yorug'lik deb ataladi.

Yorug'likdan asta-sekinlik bilan soyaga o'tish joyi silindr va sharlarda yarim — soya deb ataladi.

Murakkab gips rozetkalar yarim soyada aniqroq ko'rinadi, soyada esa uning aniqligi pasayadi. To'g'ri tushayotgan nur buyumning qaysi bo'lagiga tushmasa o'sha qismidagi quyuq soya shaxsiy soya deb ataladi. Buyumdan tushayotgan soya bilan shaxsiy soyaning farqi uncha katta emas. Buyumdan tushayotgan soya buyumga qanchalik yaqin bo'lsa u shunchalik to'q tusda bo'ladi. Atrof muhitdagi buyumlardan, asosiy buyumning soyasiga tushayotgan yorug'lik nuri buyumda refleksi (aks shu'lani) hosil qiladi.

Reflekslar nafaqat soyani o'zgartiradi, balki o'zining rang-barang tuslarini ham taratadi.

Buyumga tushayotgan yorug'likning eng kuchli nuqtasi blik (shu'la) deb ataladi. Yaltiroq buyumlarda "blik"lar va "refleks"lar tiniq va aniq chegaraga egadir, xira, g'adirbudir buyumlarda esa ular aksincha bo'ladi.

Yoritilgan gips kub va piramidada yorug'-soyani taqsimlanishi har xil bo'ladi. Chap tomondan tushayotgan yorug'lik nuri kub va piramidaning qirralarini turlicha yoritadi. Yorug'lik manbaiga yaqin bo'lgan qirra nihoyatda kuchli yorishadi, qolganlari esa unga nisbatan xiralashib boradi.

Tasvirlash jarayonida yorug'-soyani nihoyatda sinchiklab tahlil etish, taqqoslash ishning samarali yakunlanishiga olib keladi.

Hajmdor shaklga ega bo'lgan har bir buyum nafaqat yorug'-soyada, balki turli ranglar ta'sirida ham o'z rangini

o'zgartiradi. Yorug'-soya "gradatsiyasi" — yorug'lik, yarim-soya, shaxsiy soya, reflekslar, turli ranglar tusiga ega. Buyumning yoritilgan qismi (rang) ma'lum nurlarni o'ziga qabul qilib, ma'lum bir tusni hosil qiladi. Yorug'lik oy-nadan tushayotgan xonadagi bo'lak (qism) sovuq tusga ega. Sun'iy yoritish hamda quyosh nuri esa xona bo'lagiga issiq tus baxsh etadi.

Sovuq tUSDagi xona bo'lagining soya qismi, soyaga qarama-qarshi bo'lib issiq tusda ko'rinadi. Shu bilan birga soyadagi buyumlarga atrof-dan yaqin buyumlardagi refleks(aks)lar ta'sir ko'rsatib buyumlar rangini o'zgartirib boshqa tuslar hosil qiladi. Quyosh nurida buyumlardagi shaxsiy va tushayotgan soyalarning sovuq tuslarini kuzatish mumkin. Biroq, bu yerda ham, atrof-dagi jismlardan taralayotgan reflekslar sababli issiq tuslarni ko'rish mumkin.

Ma'lumki buyumdan tushayotgan va shaxsiy soylar atrof muhitdagi buyumlarning reflekslari bilan bog'liqdir. To'g'ri tasvirlangan reflekslar shakl hajmini ifodalashga, yorug' muhitning buyumlar orasidagi rang-barang mutanosiblikning ko'rsatilishiga katta yordam beradi. Reflekslarning kuchi, tasvirlanayotgan buyumning moddiy jihattiga (xira, yaltiroq, shaffof shishali) hamda yaqin atrof-dagi buyumlarning yorqinligiga bog'liqdir. Misol uchun chinni choynakning soya qismida aytaylik sariq olma turibdi, bu holatda choynakning to'q soyali qismida sariq tUSDan refleks (aks) ko'rinadi.

Silliq, yaltiroq jismlar kuchli aks etuvchi va rangli blik-shu'la hamda reflekslarga boy bo'ladi; g'adir-budir, xira jismlar nurlarni sindiradi, yorug'-soyani o'ta mayin va ravon chegaralanishi bilan farqlanadi.

Shakldagi tuslarning rang-barang xilma-xilligi yana ranglarning kontrats (qarama-qarshi) munosabatlariga ham bog'liq bo'lib, bular ranglarning issiq-sovuqligidan kelib chiqadi: shakli bo'yicha issiq tuslilarga hamisha sovuq tuslar hamroh va aksincha. Yashil muhitda joylashgan holis rangdagi jismlar issiq rangni hosil qiladi, qizilda esa sovuqdir va yashil bo'ladi. Agarda qarama-qarshi ranglar

qizil bilan yashil, sariq bilan ko'k yonma-yon qo'yilsa ranglarning bir-biriga nisbatan jarangdorligi kuchayadi. Ranglar tutashgan joyda o'zaro zid chekka qarama-qarshi chegara paydo bo'ladi. Sovuq to'q tuslar och issiq tuslarni, issiq to'q tuslar esa sovuq och ranglarni kuchaytiradi. Yana shuni hisobga olish zarurki, xilma-xil "qora" bo'y-oqlar issiq va sovuq tuslarga egadir.

Fazo. Tasvir tekisligidagi fazo huddi jismlarni hajmini tasvirlashdagi kabi qalamtasvir perspektivasini to'g'ri qo'llab qurish bilan ko'rsatiladi. Agar jismlar va joylar fazoviy muhitda (masalan, manzarada) perspektiva qonun-qoidalariga amal qilmay tasvirlangan bo'lsa, xavo perspektivasidagi rangli va tusli tasvir elementlari fazoni mukammal ko'rsatib bera olmaydi. Yaqinda va uzoqda joylashgan jismlar, joylarni (natyurtmordda ham, manzarada ham) qurilishini kuzatuv perspektivasiga qat'iy amal qilgan holda, tasvirlash lozim.

Borliq — fazoni ko'rsatishda narsalarni uzoqlashgan holatdagi rang va tus o'zgarish qonuniyatlariga ma'lum darajada amal qilib tasvirlash kerak (havo perspektivasi). Masofaga qarab buyumlarning perspektiv kattaligi o'zgariganligi kabi, uzoqlashgan sayin uning rangi ham o'zgarib ko'rinadi.

Masofa uzoqlashgan sari birinchi navbatda rangning yorqinligi pasayadi. Uzoqdagi daraxtlarning ranglari yaqindagiga nisbatan xolis-notiniq bo'lib qoladi. Masofaga bog'liq holda tus ham, yorug'lik ham o'zgaradi. Och jismlar uzoqlashganda to'qlashadi, to'qlari esa ocharadi, xira tortadi.

Bunday o'zgarishlarga havoning qandaydir zichligi sabab jismlardagi rangli nurlarning o'tishi qiyinlashadi. Bundan tashqari bizning qarashimiz va uzoqdagi jism orasidagi hira shaffof havo ko'pincha havoranglilik xususiyatida bo'ladi. U uzoqlashgan jismlardagi ranglar bilan qo'shib, ularga ko'kimtir tus beradi va soyalarini ochartiradi.

Shunday qilib uzoqlashganda barcha ranglar yorqinligini yo'qotib, havorang yoki ko'kimtir tusga kiradi,

soylari ocharib, och joylari to'qlashar ekan, bunda rang va tusning farqlari kamayadi, qarama-qarshi ranglar kuchsizlanadi, jism chiziqlari, ularning hajmi o'z aniqligini yo'qotadi.

Uzoqlashish va yorug'likka bog'liq holda, daraxtlarning yam-yashil rangidagi o'ta nozik o'zgarishlarni rassomi I.I. Shishkinning "O'rmon ufqlari" asarida ko'rishimiz mumkin. Yaqindan ko'rinayotgan daraxt va o'tlanlarning yorqin issiq yashil rangdan, uzoqlashgan sari sovuq kulrang-havorang rangga o'tishini sezish mumkin. Rassom asarida fazo o'ta ravon chuqur ichkariga kirib ketgandek tasavvur hosil qiladi. Bundan shunday hulosa qilish mumkinki, rassom fazoviy perspektivani o'z asarida nihoyatda mohirlik bilan tasvirlay olgan.

Manzarani tasvirlashda yosh rassom yuqorida bildirilgan fikrlardan o'z amaliy faoliyatida samarali foydalansa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tasvirda fazo sifatlarini namoyon etish yo'lidan yana biri to'g'ri "shtrixlash" va bo'yoq surtmasidir. Old qatorda joylashgan jismlar chiziqli ishlovi aniqroq va zichroq, bo'yoqlar esa quyuq va yorqinroq bo'ladi. Uzoqdagi tasvir yumshoq va ochroq shtrixlanadi, bo'yoqlar esa suyuqroq va xiraroq beriladi.

Materiallik. Surat tekisligida tasvirlanayotgan jismlarning materialligi dastlab yorug'-soya xususiyati bilan ko'rsatiladi. Turli materiallardan tashkil topgan buyumlar o'ziga xos yorug'-soya xususiyatlariga ega. Silindr shaklidagi gipsli jism yorug'ligi yarim soya, soya, refleksga o'ta nafislik va ravonlik bilan o'tib boradi. Silindr shaklidagi yashil idish yorug' soyaning chegarasiga ega emas. Uning shaklini faqatgina "blik" — shu'la va "refleks"lar aniqlab beradi. Bu narsa metall jismlarga ham aloqadordir. Agarda qalamtasvir yoki rangtasvirda yorug'-soyaning ana shu o'ziga xos qoidasiga qat'iy amal qilinsa jismlarning qanday ashyodan ekanini aniq bilish, ko'rish mumkin (gipsli, shishali, metalli, taxtali va boshqalar).

Material xususiyatlari.

Bundan tashqari, yanada muhimroq shartlardan biri, qalamtasvir yoki rangtasvirda jismlarni satxi ashyo xususiyatini xaqqoniy tasvirlashda qo'yilmaga mos ravishda ranglar va tus munosabatlarini bera olishdir. Qalamtasvir yoki ranglavxadagi tus va ranglarning farqlari (munosabatlari) qo'yilmadagi munosabatlarga mos bo'lmog'i darkor. Atrof muhitdagi jismlarni materiallik sifatlarini ko'rishda bizning ongimiz faqatgina uning rangi va yorug'-soyasining harakterigagina emas, balki tus va rang munosabatlari (farqlari)ni ham sezish qobiliyatiga ega. Agarda soya-yorug' xolati, rang va tus munosabatlari qo'yilmaning obrazli ko'rinishiga mos bo'lsa, biz natyurmordagi buyumlar, yoki manzara obyektlarining ko'rinishilaridagi materiallik xususiyatlarini xaqqoniy ko'rsata olamiz.

Professor A.S. Korolev bu masala to'g'risida quyidagicha fikr bildirgan: "Rangtasvir bu shaklning mustahkamli-

gi, hajmliligi, materialliligi, havoilyligi — bularning hammasini biz qadrlaymiz, rangtasvir asarida haqqoniy qalamtasvir, rang va tus munosabatlarining nihoyatda to'g'ri olinishi asarning yuqori saviyada bajarilganligidan dalolat beradi".

Havaskor rassom shuni yoddan chiqarmasligi lozimki, ijoddagi mohirlikning negizi bu — tus va rang munosabatlari bilan tinmay ishlay bilishdadir.

Qisqa muddatli etyudlar

Yosh rassomlar dastlabki ta'lim bosqichida, odatda, ehizayotgan narsani yuzaki, huddi o'ziday ko'chirishga harakat qiladi. Ular diqqat bilan oldinma-ketin narsalarga tikilib qarashadi, so'ngra har bir mayda bo'laklarni va ularning rangini alohida-alohida bo'yashadi. Natijada tasvir maydalangan va bir butun ko'rinishda bo'lmaydi. Bunday kamchiliklar qo'yilmaning predmetlar orasidagi katta rang munosabatlarini etyudda ko'rsata olmaslikdan kelib chiqadi. Inson kallasini tasvirlashda ham, masalan, yuzning mayda bo'laklaridan boshlab bo'lmaydi, faqat harakatdagi, nisbatlarda umumiylik va yaxlitlikdan boshlashi, rangtasvirda esa ham turli natura obyektlari (natyurmort, manzara) yoki narsalarning asosiy umumlashtirilgan dog'lar orasidagi ranglar munosabatini aniqlashni o'rganib olishi kerak. Natura obyektini yaxlit ko'rish va katta asosiy ranglar dog'ini aniqlay bilish — muhim kasbiy mahorat, u esa dastlabki rangtasvir ta'limida shakllangan bo'lishi kerak. Faqat shundan so'ng uzoq muddatli (vaqt bo'yicha) ishlarga, manzara obyektlari yoki natyurmortdagi buyumlarning hajmli shakllarini puxta ishlov berishga o'tish mumkin.

Ochiq havoda (plener) kichkina-etyudlarni rangda ishlashda avvalo asosiy rang munosabatlarini topa olish muhimdir. Buning uchun naturaning old ko'rinishidagi qarama-qarshi (tusli va rangli) dog'larni uzoqdagiga nis-

batan taqqoslash kerak. Kichik o'lchamdagi etyudlarda mayda bo'laklarga e'tibor berilmaydi, asosan katta rang munosabatlarida yoziladi. Manzara etyudlarini bajarishda uncha murakkab bo'lmagan syujetlar tanlanadi (masalan, uy bilan hovlining bir bo'lagi).

Keyinchalik vazifani murakkablashtirib ochiq kenglikdagi manzarani tasvirlashga o'tiladi. Bunday etyudlarda havo perspektivasidagi, masalan manzaradagi rang, ochto'qlik va to'yinganligini turli ko'rinishlaridagi hodisalarga asosiy e'tiborni qaratish lozim. Bunga esa manzaraning barcha ko'rinishlarini taqqoslash yo'li bilan yaxlit idrok qilish orqali erishiladi.

Masalan, old ko'rinishdagi daryo qirg'og'i ikkinchi hamda uzoqdagi ko'rinish bilan, shuningdek bir vaqtda osmon va uning suvdagi aksi bilan ham taqqoslanadi (etyudni ishlash vaqti 15—30—60 daqiqa bo'lishi mumkin).

"...Etyudni shunday tasvirlash kerakki, birdan yer bilan suvni osmonga nisbatan tus munosabatlarini anglab, mohiyatini ilg'ab olish kerak" — deydi K.A. Korovin o'z shogirdlariga. Uning o'zi etyudlarda asosiy rang munosabatlarini qurishning mohir ustasi bo'lgan.

Qisqa vaqtli etyud. Gullar.

Gullar etyudi.

Qisqa muddatli etyudlarni bajarish maqsadi turlicha bo'lishi mumkin: bir holatda etyud uzoq davomli ish oldidan bajariladi va unda naturadagi rang munosabatlari tahlil qilib o'rganiladi hamda uning koloritiga hos birinchi taassurotlar belgilanadi: boshqa holda esa — shakllarni

Natyurmort etyudi.

qo'shimcha va puxtaroq o'rganish maqsadida uning mayda bo'laklari (inson qo'lining etyudi, manzaraning ayrim bo'laklari) aniqlanadi. Rangtasvirning ayrim qonuniyatlari puxta o'rganish uchun dala amaliyotida etyudlar bajariladi: umumiy yoritganlik holati, kolorit yaxlitligi va h.k. Manzaraning etyudini tasvirlashda har doim yorug'lik tez-tez o'zgarib turadi. Hattoki quyosh bulutlar ortida bo'lsa ham, u manzaraga bevosita ta'sir qiladiki, seansni boshlanishida va so'ngida manzaradagi yorug'lik holati doim turlicha bo'ladi.

Natyurmortning umumiy tus va rang holatini xonaning ichki sharoitida aniq kuzatish uchun tuzilgan sodda natura qo'yimalari bilan bir nechta qisqa muddatli etyudlar bajarilsa, ammo yorug'lik manbai har xil masofada joylashtirilgan bo'lsa, ya'ni deraza yaqinida, xona ortasida va derazadan uzoqlashgan holatda (xonaning ichkarisida). Dastlabki natyurmort qo'yilmasi derazaga yaqinroq joylashtiriladi, natijada u boshqalarga nisbatan kuchliroq yoritilgan bo'ladi. Keyingi qo'yimlarni yoritilishi esa biroz sustroq bo'ladi. Bu o'quv qo'yimalari orqali etyudlardagi soya-yorug', rang hamda yoritilishni pasaytirilishi yoki kuchaytirilishiga bog'liq holda etyudning umumiy tus va rang holatini qanday ko'rinishini namoyish etiladi.

Koloritga, ya'ni rang qatorining birligi va uyg'unligiga hos qisqa fursatli etyudlar bajarish muhimdir. Bunday

maqsadli qo'yilmalarda qandaydir ma'lum bir rang ustun turishi kerak. Masalan, natyurmortni sun'iy issiq yorug'lik bilan yoritish mumkin. Bunday etyudlarda mayda bo'laklarni batafsil ishlab chiqishga hojat yo'q. Muhimi, rang gammasini, uning birligi va uyg'unligini tushunib yetkazish. Qisqa muddatli etyudlardagi qo'yilmalarni issiq va sovuq gammalarda almashtirib turish lozim.

Yosh rassomning uzluksiz mashqlari natijasida, ranglardagi nozik o'zgarishlarni farqlashga, kuzatuvchanlikni rivojlanishiga, rang-baranglikni sezishga, hamda tasviriy vositalarni mohirona egallashiga zamin yaratadi. Tajribali rassomlarning etyudlarini kuzatganda ularning nihoyatda nafis va jozibali tasvirlanganiga havas bilan qaraymiz. Naturaning rangdor koloritli holatini mohirona tasvirlash mahorati uzluksiz amaliy ishlash natijasida erishiladi.

Shunday qilib, naturaning asosiy obyektlari orasidagi umumiy va katta ranglar munosabatini ma'lum tus va ranglar ko'lamida saqlanganligi rangtasvirning asosidir. Shular asosida obyektlarning keyingi ranglarda ishlashning o'ta nozik jarayoni amalga oshiriladiki, bu tabiatni diqqat bilan kuzatish, uni jonli his etish natijasidir. Buning ustiga, rangli tasvir natyurmortning alohida buyumlari yoki manzara obyektlarini nushasini yuzaki ko'chirish orqali yaratilmaydi, u buyumlarning rang munosabatlari va ularning fazoviy kenglik bilan birga o'zaro bog'liq holda, yaxlit obraz asosida rassomning idrok etishi natijasida quriladi. Har qanday natura qo'yilmasini yaxlit obraz sifatida qabul qilish lozim. Natyurmortning turli narsalardan tuzilganligini, masalan, qumg'on, olma, piyola; manzarada esa — alohida osmon, o'rmon va yiroqdagi ko'kimtir tog'larni ma'lum vaqtga yoddan chiqarish kerak. Naturaga bunday qarash orqali buyumlarning shaxsiy rangini ko'rish mumkin — bu rangli kartinaning bir qismi xolos, ranglarning jarangdorligi, uning yaxlitligi tasvirlash mobaynida namoyon bo'ladi, bu esa xuddi turli musiqa asboblarida ijro etilayotgan yaxlit simfonik asar singari jaranglaydi.

AMALIY MASLAHATLAR:

1. Umumiy tusdagi qisqa muddatli etyudlarni dastlab gri-zaylda bajarish maqsadga muvofiq. Bu esa diqqat e'tiborni faqat tus jihatdan ko'rsatishga yo'naltiriladi, tasvirlovchini tus shka-lasini sezishga, naturadagi eng och-to'q va to'qroqlikni aniq-lashga, tus gradatsiyasini bu ikki qutblarga bo'ysundirishga o'rgatadi.

2. Etyudni bo'yoqlarda boshlashdan oldin puxta tayyor-garlik ko'rish lozim: uning kompozitsiyasini yechish, ranglar bilan ishlashga qalamtasvirni tayyorlash hamda etyudni rang da bajarish. Etyud kompozitsiyasida ko'rish nuqtasi tanlana-di, tasvirni xomaki rasmi bajariladi, ya'ni etyudni o'lchami (format), ufq chizig'i, asosiy kenglikdagi joylashishi belgi-lanadi.

Tayyorlov qalamtasvirida etyudning perspektiv-kenglik qatori yaratiladi: nisbatlari to'liq aniqlanadi, narsalarning konstruktiv chegaralari, ularning och-to'qlik qismi belgila-nadi (dastlabki yordamchi qalamtasvir ishi rang bilan shaklni qurishga to'liq imkon beradi). Bular asosida etyudning keyin-gi rangli-plastik yechimi shakllanadi. Shuni yoddan chiqar-maslik kerakki, ranglar bilan tasvirlashni so'nggi natijasi mukammal chizilgan qalamtasvir bilan aniqlanadi. Yetarli darajadagi tajribaga ega bo'lgach homaki rangli etyudlarni mo'yqalam bilan bir zumda dastlabki taassurotlarni saqlagan holda ishlash mumkin.

3. Koloritlarni o'rganishga qaratilgan etyudlar bilan bir qatorda o'quv jarayonida "siluetli dog' bilan" homaki etyud-lar ishlash ham kerak. Ularning maqsadi — tezda va ixcham shaklda narsalarning asosiy tus yoki rang munosabatlari, xar-akterli nisbatlari, harakatlarini qayd etishdir. Meva va sabza-votlar, qush va hayvonlarning rangli homaki tasvirlarida eng avvalo koloritga hos vazifalarni yechish kerak. Akvarel texni-kasida siluet, dog' usullarida nisbat xarakterini, tus yoki rang ma'lumotlarini namoyish etib ishlash juda ham foydali. "Dog'" usulida mo'yqalamdagi homaki rasmlar shakllar bilan ish-lashga o'rgatadi, qalamtasvir — bu avvalombor shaklni tashqi ko'rinishidan emas, balki ichki tomonidan tasvirlanishi ha-qida tushuncha beradi. Bu bilan birgalikda barcha shakllarni yaxlitlikda ko'rish kerak, siluetni chetlariga tikilmasdan "o'rta qismiga" ko'z nazari yo'naltiriladi, bo'lmasa bunday holda umumiy shaklni xarakteri yo'qolib qolishi mumkin. Shu sab-babli natyurmortlardagi vazalar, qumg'onlar "qiyshaygan", inson qomatining homaki rasmlarida esa nisbatlarini no-to'g'riligi hosil bo'ladi. Demak, chiziqli qalamtasvirda chiziq-lar yuritilganda ham nihoyasiga yetkazilgan shaklni ko'rish muhimdir.

NATYURMORT

Naturadan realistik tasvirlash atrofimizdagi voqea-hodisalar yoki narsalarning shakl va bo'yoqlarini haqqoniy tasvirlash malakasini o'z ichiga oladi. Naturani haqqoniy tasvirlash — bu narsalarni konstruktiv va perspektiva qonunlari asosida qurish, ularning fazoviy joylashuvi, materialligi, hajm va nisbatlarni ifodalash, qalamtasvir yoki etyudni yaxlit bir butunlikka keltirish, tasvirlanayotgan obyektlar va narsalarni xarakterli xususiyatlari va nafis go'zalligini aniqlashdir.

Realistik tasvirlash savodini dastlabki ta'lim bosqichlarida o'quv natyurmortlarini bajarish orqali o'zlashtirish mumkin. Darxaqiqat, savodli tasvirlash asoslarini o'rganishda natyurmort qimmatli tasviriy obyekt bo'lib hisoblanadi. Masalan, N. Tenning «Natyurmort» asari misol bo'la oladi. Natyurmortni rangtasvirning kamerli musiqasi deb atashadi. Unda mahoratli bo'yoq surtmasi, kolorit monandligi va shakl plastikasini kuzatish mumkin. Ular orqali rangtasvirning asosiy qonuniyatlarini tez va qulay o'zlashtirish mumkin. Ya'ni, perspektiv va konstruktiv qurilish, shaklning soya-yorug'ligi va rangda tasvirlanishi, tasvirlanayotgan narsalarning fazoviy uzoqlashishdagi holati va materialligi, tus va rang munosabatlari, manzara va interer, inson boshi va qomatini tasvirlashdagi birlik va uyg'unlik hisoblanadi. Badiiy Akademiyaning raisi T. Qo'ziyev, o'quv jarayonida natyurmortni muhim ekanligini ta'kidlab: "Natyurmort, — shunday zaminki, unda badiiy maktab mustahkam joylashgan bo'lishi kerak", — deydi.

Natyurmortni xona ichida, ochiq havoda, soyada va quyoshda, tabiiy va sun'iy yorug'likda tasvirlash lozim. Bu esa o'z navbatida o'quv va ijodiy vazifalarni samarali amalga oshirishga puxta zamin yaratadi.

Natyurmortni amaliy tasvirlashning dastlabki bosqichida biroz soddaroq so'ngra esa narsa va buyumlarning bir guruhini tasvirlash kerak. Narsalarning bir guruh yig'ilganini tasvirlash uchun natyurmort kompozitsiyasini to'g'ri tashkil etish muhimdir. U ikki

N. Ten. Natyurmort.

jihat asosida tuziladi: natura qo'yilmasini tashkiliy qismi (narsalarni tanlay bilish va ularni kompozitsion chiroyli joylashtirish) naturaga nisbatan ko'rish nuqtasini aniqlash va qog'oz yuzasida qo'yilmani tasvirlash.

Natyurmort qo'yilmasi

O'g'uv natyurmort qo'yilmasini tuzishda quyidagi qonun-qoidalarga rioya qilish kerak. Har bir o'quv natyurmortning mazmuni rangtasvir dasturida ko'rsatilganidek aniq maqsad va vazifaga ega bo'lishi kerak. Talabalar natura qo'yilmasini tasvirlash jarayonida aynan qanday nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini tasavvur eta olishimiz kerak. O'quv vazifalardan tashqari, natyurmort estetik talablarga ham javob berishi kerak: buyum va narsalar aynan mavzuga oid bo'lishi, mazmun jihatdan ma'noli va ta'sirchan bo'lishi va ma'lum g'oyani ilgari surishi kerak.

O'quv natyurmorti ijodiy natyurmortdan vazifasi bilan farqlanadi: o'quv vazifa muvaffaqiyatli yechim topishi uchun narsalar saralanadi, guruhlashtiriladi va shunday yoritiladiki, qo'yilma natijali yakunlanadi. O'quv natyurmortida biroz bo'lsada shartli olinishiga imkon yaratiladi.

Natyurmort kompozitsiyasi ustida odatda narsalardan natura qo'yilmasini tuzmasdan ilgari fikrlar yurgiziladi. O'quv yoki ijodiy vazifalar asosida rassom ongida bo'lajak natura qo'yilmasining xomaki obrazi haqida tasavvur hosil bo'ladi. Masalan, N. Mashkov, "Nonlar" natyurmortini tasvirlash uchun novvoyga non mahsulotlarini tayyorlab berishga buyurtma bergan.

Natyurmortni tuzish mobaynida shakli mayda naqshlar bilan bezatilgan, konstruksiyasi murakkab narsalardan yiroqda bo'lgan ma'qul. Murakkab buyumlarga barmali gazlamani kiritish mumkin. Natyurmort qo'yilmasi haddan tashqari murakkab shaklli va rang jihatdan rangbarang bo'lishi qo'yilmadagi rang munosabatlar mohiyatini tushunishga qiyinchilik tug'diradi.

Natyurmort qo'yilmasini ufq chizig'iga nisbatan pastda joylashgani ma'qul, chunki buyum va narsalarning ostki qismi (ularning asosi) stol ustida aniq ko'rinib turishi kerak. Agar narsalarning asosi bir chiziq bo'yicha qo'yilsa, stol yuzining gorizontallik tekisligi ko'rinmay qoladi, bu esa natyurmortni fazoviy yechimiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Natyurmort kompozitsiyasini tuzish.

Natyurmort tuzish vaqtida narsalarni balandligi, ularning surat tekisligida joylashuvi, rang bilan shaklini ham hisobga olish kerak. Narsalar guruhi bir tomonga yig'ilib qolishi noto'g'ri. Yirik buyumlar qisman bo'lsada boshqa buyum bilan biroz to'silgan bo'lishi mumkin. Qo'yilmadagi narsalar shunday joylashishi kerakki, ularni bir qarashda har birini yaqqol ko'rish mumkin bo'lsin.

Natura qo'yilmasidagi narsalarning ranglari ma'lum darajada bir-biriga yaqin va monand bo'lishi kerak.

O'quv qo'yilmalardagi fon (zamin) muhim ahamiyatga ega. U turli rang va och to'qligi bo'yicha, barobar kontrast kuchi bilan narsalarni idrok etishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Narsalarning yarim-soya va soyali tomonlari och fonda sezilarli ko'rinib turadi. Qoramtir fonda narsalar o'zining yorug'lik sifatlarini ko'proq namoyish etadi. Fonning tusi och va to'q narsalar orasida o'rtacha bo'lishi, rang jihatdan silliq va ko'zga yaqqol ko'rinmasligi naturaning muvaffaqiyatli tasvirlanishiga yordam beradi. Masalan, to'q-qizil narsalarda fon neytral qizil tanlanadi, agarda narsalar to'yingan och yashil bo'lsa, fon kam to'yingan to'q yashil bo'lgani ma'qul. Iloji boricha, natyurmortning foni bilan tagligi (stolning gorizontal tekisligi) tabiiy bo'lishi kerak. Xonaning devori, interer kengligi, yog'och uyning tashqi devorlari yoki uzoqdagi manzara kengligi ham fon o'rnida qo'llanilishi mumkin. Nima bo'lganda ham u natura qo'yilmasida hayotiy haqiqatni aks ettira olishi kerak.

O'quv natyurmortining kompozitsiyasi turlicha yechimga egadir. Biroq badiiy pedagogika va realistik san'at tabiat bilan bayon etilgan asosiy talablar o'zgarmay qolmoqda: aniqlik, badiiy ifodalilik, o'quv metodik vazifalarning mavjudligi.

Ijodiy natyurmort tuzish uchun hayotiy voqealarga tayanish kerak. Bunday holda chiroyli va qiziqarli kompozitsiya tuzishda narsalar guruhini kundalik turmushda qo'llaniladigan narsa va buyumlardan olish maqsadga muvofiq. Rangtasvirning asosiy vazifasi shundan iboratki,

buyum va narsalarning hajmliligi, materiallik va rangdorlik sifatlarini natura qo'yilmasidek aniq tasvirlash hamda qo'yilmani yaxlit tusda yakunlash maqsadga muvofiqdir.

Natyurmort kompozitsiyasi

Rangtasvir mukammal qalamtasvirga asoslanadi. Shuning uchun rangtasvir jarayoniga o'tishdan oldin natyurmortning qalamtasvir kompozitsiyasini surat tekisligida tasvirlash xususiyatlariga qisqacha to'htalib o'tamiz. Tasvirlovchi narsalar to'plamiga (natyurmort) ma'lum bir ko'rish nuqtasidan qaraydi va u ko'z qarashiga qat'iy ravishda kuzatish perspektivasi qonuniyatining o'zaro bog'liqligi bilan namoyon bo'ladi. Bundan tashqari, naturadagi narsalar o'zaro yoritilganligi va bir-biriga bog'langan bo'lib, ular oraliq'ida reflekslar, yarim soyalar, soyalar va yorug'liklar taqsimoti ma'lum bir tartibda bo'ladi. Mabodo ko'rish nuqtasi o'zgartirilsa naturaning o'zaro joylashuvi va yoritilganligi yangi ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ko'rish nuqtasi yorug'likka qarama-qarshi bo'lganda tasvirni siluet tarzida ko'rish mumkin. Natyurmortni tasvirlash jarayonida to'plamdagi barcha narsalar, ularning o'zaro joylashuvi, soya-yorug' va tus munosabatlarini obrazli ko'rinishiga bo'ysundiriladi va idrok qilinadi. Natyurmort kompozitsiyasini shunday tuzish kerakki, uni qaysi nuqtadan kuzatganda ham u yaxlit bir butun ko'rinishiga erishmoq zarur. Bu ishning muvaffaqiyatli chiqishi rassomning shaxsiy badiiy didi va tajribasiga bog'liqdir. Naturaga nisbatan qiziqarli ko'rish nuqtasini tanlab olgach, qog'oz varog'i yoki mato qanday o'lchamda bo'lishligini aniqlash zarur. Qog'oz varog'ida ifodalanadigan natyurmort qo'yilmasini naturadan to'g'ri aniqlab tasvirlay olish kerak.

Tajribasiz rassomlarning mato yoki qog'oz varog'i tekisligida tasvirlashlaridagi asosiy kamchilik shundan iboratki, ularda plastikali tasvirlash, izlanish jarayoni mukammal emas. Shuning uchun tasvirlash mobaynida aniq

metodik ketma-ketlikka qat'iy rioya g'ilish samarali natija garovidir.

Natyurmort kompozitsiyasini qurilishida dastlab qog'oz yuzasida tasvirlanayotgan narsalarni puxta joylashuvi, qog'oz o'lchamiga nisbatan tasvirning katta-kichikligini aniqlashdan iborat. Har bir natura qo'yilmasi muayyan o'lchamdagi qog'ozni talab qiladi.

Tasvirlanayotgan narsalar ma'lum o'lcham tekisligida "tiqilinch" yoxud juda ham kichik joylashib qolmasligi zarur. Haddan tashqari kichik joylashgan tasvirlar qog'oz tekisligida aniq ko'rinmaydi.

Tasvirda asosiy e'tiborni o'ziga jalb etuvchi buyum — kompozitsiya markazini, qolganlari esa unga tobe bo'lib hizmat qiladi.

Tasvirda tomoshabinning nazari ana shu markazga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. O'lchamni aniqlab olgach, asosiy ishni boshlashdan oldin kichik o'lchamdagi qog'oz bo'lagida bo'lajak natura qo'yilmasini xomaki variantlari tayyorlanadi, shundan so'ng, asosiy ishga o'tish maqsadga muvofiqdir.

Dastlab oddiy natura qo'yilmalaridan (gipsli geometrik shakllardan), keyin esa geometrik shakllarga yaqin bo'lgan maishiy buyumlardan tuzilgan natyurmortlarni ishlash, so'ngra, turli rangdagi, materiallikdagi buyumlardan tuzilgan qo'yilmalarni (plener sharoitida va intererda joylashtirilgan natyurmortlar) tasvirlash mumkin.

Natyurmort qo'yilmasini tasvirlashda ishni alohida-alohida buyumlardan boshlab so'ngra boshqalariga o'tish aslo mumkin emas. Narsalar guruhini g'og'ozga to'g'ri joylashtirishda nisbat, oraliq masofalar, fazoviy joylashuvda xatolikka yo'l qo'ymaslik muhimdir. Buning uchun narsalar to'plamini yengil chiziqlar bilan belgilab chiqish zarur. Tasvirlashda narsa va buyumlarning perspektiv qisqarishlarini puxta bajarish o'ta muhim.

Rangtasvir uchun dastlabki qalamtasvir ishlarini bajarayotganda yosh rassomlar narsa va buyumlarning tekis-

likdagi fazoviy joylashuvi, nisbatlari, hajmini, buyumlarning konstruktiv qurilish kabi vazifalarni to'liq bajarishmaydi. Ularning diqqat e'tibori narsalarni kontur chiziq'larini tasvirlashga qaratilgan bo'ladi. Ularning fikricha narsaning sirtqi ko'rinishi chizilsa, shakl ham to'g'ri tasvirlanadi deb hisoblaydilar. Buyumning tashqi ko'rinishini tasvirlayotib, uning konstruktiv qurilishi, nisbat kabi xususiyatlari nazardan qolib ketishi mumkin.

Narsalarning o'zaro joylashuvi, istagan qirrasini yo'nalishi naturada osongina aniqlanadi va naturaning yo'naltiruvchi va vertikal (tik), gorizontal (yotig') chiziqlari yordamida tasvir qog'ozda yengil quriladi. Uzun qalam yordamida qurilmaning perspektiv burchaklarini, qirra nisbatlarini, stol tekisligida o'zaro turgan joylarini tekshirish mumkin. Buning uchun qalamni cho'zilgan qo'lda vertikal, gorizontal yoki burchak ostida ushlab qirralarning perspektiv yo'nalishini tekshirish mumkin.

Quyidagi tasvirda konusning asos qismini kubning yuqori tomonining eniga bo'lgan nisbatini qalam bilan asosini chekka o'ng burchak yoniga qo'yib vertikal bo'yicha tekshirish mumkin. Naturada bu vertikal kubning qoraytirilgan tomonini o'rtasidan kesib o'tadi, qalamtasvirda esa bunday bo'lmasligi mumkin. Xatosini aniqlab uni darxol tuzatamiz. Agarda konusning chap tomonini davom ettir-

Geometrik shakllardan
tuzilgan natyurmort.

sak, u silindrning aylana asosiga zo'rq'a tegadi. Bu yerda ham qalamtasvir aytarli darajada aniq emas. Vazani yuqori qismi orqali gorizontal chiziq o'tkazib uning balandligini konus bo'yiga nisbatan aniqlash mumkin. Yana silindrning ikki tomonini davom ettirsak, qayerga borib taqalishini tekshirib ko'rish mumkin. Naturada kubning

oldingi qirradi konusning markazi bilan ro'para kelmaydi, qalamtasvirda u aynan markazda bo'lib ko'rinishi ham mumkin. Shunday qilib yana bitta xatosini topamiz. Endi gorizontaal joylashgan qalamni naturadagi kubning asosiga keltiramiz va qanchalik silindr asosini pastida bu chiziq o'tishini kuzatamiz. Naturada ikkalasini asosi deyarli bitta gorizontaal chiziqda joylashgan. Buni qalamtasvirda tekshirib ko'ramiz.

Narsalarning nisbatlarini aniqlab, ularni perspektiva qonun-qoidalariga amal qilib qurish hamda yengil-yelpi soyalarni berish mumkin. Bu esa narsalarning nisbatlarini ham va ularning o'zaro joylashganligini ancha aniq yetkazishga imkon beradi. Stol tekisligidagi narsalar to'plamini joylashtirishda ularning asoslarini qurish juda ham muhim. Har bir narsaning joyini aniqlamasdan ular orasidagi kenglikni yetkazish mumkin emas. Ayrim narsalar havoda "muallaq" bo'lishi yoki biri ikkinchisiga "o'yib" kirgandek ko'rinishi mumkin.

Tasvirlash jarayonida alohida narsalarni va ularning qismlarini katta-kichikligini har doim bir-biriga taqqoslab borish zarur.

Moybo'yoqli rangtasvir uchun matoda ko'mir yordamida yorug' va soyalar bilan qalamtasvir ishini bajarish mumkin. Narsalarning hajmdor shakli yorug' soyalar bilan qurilsa-qalamtasvir aniq ko'rinadi. Tayyor bo'lgan tasvirni tashqi ko'rinishlari tush bilan chizib chiqib, ko'mirni esa latta bilan qoqib tashlanadi. Shunday qilinsa bo'yash uchun zarur bo'lgan natyurmortning aniq ko'rinishi qoladi.

Rang bilan ishlash jarayonida shakllarning xarakteriga aniqlik kiritib borish zarur. Tasvirlash jarayonida ishni boshidan oxirigacha, albatta, metodik ketma-ketlikka rioya qilish muhimdir.

Endi o'quv natyurmortini amaliy bajarishga o'tamiz. Dastlab faqat tusli (grizayl texnikasidagi rangtasvir), keyin rangli (akvarel va moyli bo'yoqlarda) tasvirlash jarayoni bilan tanishamiz.

Natyurmortning tusli tasvirlanishi

(Grizayl)

Tus rangtasvirning ajralmas qismi hisoblanib, u rang bilan birgalikda tasvirlanadi. Tajribasiz rassomlar o'zlarining dastlabki ishlarida faqat rang bilan ovora bo'lib qo'yilmadagi tus yaxlitligini yoddan chiqaradilar, natijada ish sifati buziladi.

Rangtasvirni puxta o'rganishda ko'pgina yetuk rassom va pedagoglar (oq va qora bo'yoqlarda) naturani tusda tasvirlashga katta ahamiyat berganlar. Bu masalada D.N. Kardovskiy shunday degan: "Tusni yorug'lik orqali yetkazishdan ko'ra ranglarda berish murakkabdir. Shuning uchun rang tasvirga o'tishda, yorug'likdagi tusga bo'lgan ko'nikmaga ega bo'lish kerak...". Demak, rangtasvirning boshlang'ich kursida grizayl texnikasida mashqlar bajarishni tavsiya qilamiz.

Tasvir qalamda puxta bajarilgach, har bir narsa va buyumning materialligi, uning hajmi, tus munosabatlari ranglar vositasida hal qilishga o'tiladi. Realistik qalamtasvirning bunday sifatlariga har bir narsalardagi (shula, yorug'lik, yarim soya, soya va h.k.) soya-yorug'lik gradatsiyasi va ularning ranglardagi o'zaro tusli farqlarini to'g'ri hal etish orqali erishish mumkin. Tusli farqlar

nimani anglatadi? Rang jihatidan ba'zi narsalar naturada zich va to'qroq, boshqalari esa ochroq ko'rinadi. Ayrim narsalarda shaxsiy soya to'qroq va zichroq "og'ir" (masalan, chinni ko'zada, cho'yan qozonda), boshqalarida esa soyalar ancha ochroq "nozik" (gipsli vaza, qog'oz rulon va h.k.) ko'rinadi. Bu tusli farqlarni

Gipsli geometrik shakllardan va unga o'xshash maishiy buyumlardan natyurmort.

qalamtasvirda ham teng ravishda mutanosiblikda ifodalash kerak. Bu chog'da narsalar orqasidagi fonni ham hisobga olish zarur. Natura qo'yilmasidagi barcha narsalarni tusga nisbatan fonning och-to'qligi munosabatlarining to'g'ri olinayotganligi kenglikni ko'rsatishga imkon tug'diradi.

Tus munosabatlarini eng to'q narsalardan yoki chuqur ichki soyalardan boshlab ko'rsatilishi to'g'riroqdir. Har bir narsalarning tus kuchini bir-biri bilan solishtirish zarur, narsalarning o'zaro och joylarini, soyani-soyalar bilan, yarim tusni yarim tuslar bilan taqqoslash zarur. Qandaydir to'q idishda shaxsiy soya undan tushuvchi soyaga nisbatan to'qroqdir. Mevalardagi yorug'lik eng yorug' joyiga qaraganda to'qroq bo'lishi mumkin. Tasvirda va naturadagi narsalarni bir-biri bilan doimiy taqqoslash orqali ular orasidagi farqlarni kamayishiga erishish zarur. Eng to'q narsalar yoki uning soyasi — bu qora baxmalda va ko'mir rangida emasligini esda tutish kerak. Qora buyumlar va ularning soyalarini ancha yumshoqroq, lekin juda ham to'q qora tusda ishlash kerak emas. Hattoki qora baxmalni tasvirlashda ham qalam yoki qora bo'yoqni bor kuchidan foydalanish noto'g'ri, aks holda qog'ozda yoki matoda qora teshik paydo bo'ladi. Shuningdek, naturadagi juda oq narsalarni toza oq bo'yoqlar bilan tasvirlashning iloji yo'q, chunki, u oq bo'yoqqa nisbatan ancha to'qroq bo'ladi.

Ishning birinchi bosqichida — asosiy munosabatlarni aniqlash kerak. Naturadagi asosiy obyektlarning yorug'-soya munosabatlari: fonning och-to'qligi, narsalarning sirtidagi och-to'qligiga va ularning o'zaro bir-birlariga nisbatan aniqlanadi. Avvalo qo'yilmadagi narsalarning umumiy tusi bir sidra qoplanadi. Agar umumiy munosabatlarni noto'g'ri olsak qalamtasvirning aniqligi, keyingi alohida narsalarning hajmli shakllaridagi yorug'-soya ham, tasvir aniqligi va haqqoniyligini, materiallik va kenglikni ko'rsata olmaymiz. Ishni soyadan yorug'likka qarab yuritish kerak, buning ustiga soya joylariga imkon boricha bo'yoq qatlamini yupqa va nozik berish, yorug'likni esa

ularga nisbatan quyuc bo'yoqda ancha to'groq qatlamli va aniq surtmalar bilan qoplash zarur.

Grizayl texnikasida soya, yarimsoya, reflekslarni birdaniga kerakli tusda mos bo'yoqlar bilan qoplash, (iloji boricha bo'yoqni qayta-qayta berishni takrorlamasdan) bo'yoq surtmalarini shakl yo'nalishi bo'yicha harakatlantirish kerak. Masalan, silindrsimon shaklga ega bo'lgan narsaga turli tasodifiy yo'nalishda surtmalar berilsa, ushbu shaklning aylanaligini ko'rsatish mushkuldir.

Naturadan tasvirlayotib narsalarning munosabatlarini nafaqat tus kuchi bo'yicha balki uning aniqligini ham, narsalar sirtlarining kontrastli chegaralarini ham kuza-tishimiz kerak. Har bir narsaning ko'rinib turgan tashqi ko'rinishi o'zining ko'lamida turlicha: qandaydir narsaning yoritilgan chap tomoni yorug'lik kuchi bo'yicha fonga nisbatan yaqinroq bo'lishi mumkin. Shu narsaning o'ng tomonidagi chegarasi tus jihatdan fon bilan deyarli qo'shilib, uning yuqori qirrasi fonda yaqqol ajralib turadi.

Asosiy narsalar va ularning sirtlari orasidagi tus munosabatlarini to'g'ri ko'rsatishdan tashqari, har bir narsaning hajmli shaklini soya-yorug' bilan ham puxta ishlash kerak. Gipsli narsalarning sharsimon va silindrsimon shakllar (yorug'likdan soyaga bora turib) yuzasini har bir millimetri asta-sekin to'qlashtiriladi, buning ustiga shaxsiy soyasining eng to'q joyi soya tomonidagi narsa chegarasida emas, aksincha bir oz ichkari tomonida bo'ladi. Tashqi ko'rinishning o'ng tomonidagi shaxsiy soyasi refleks tufayli yoritiladi.

Tekisliklar bilan chegaralangan (prizma, kub va h.k.) narsalarning yorug'-soyalarini bir bosqichdan ikkinchi bosqichga o'tish izchilligining hususiyati shundan iboratki, har bir tekislik boshqa tekislik tusidan farqlanib o'zining ma'lum tusiga ega bo'ladi. Bunday narsalarning hajmi — hamma tomonlari tekislik bilan chegaralangan kenglikdir. Yorug'likka qaratilgan tekisliklardagi yoyilib tushayotgan tekisliklarga nisbatan, yorqinlik ravshan yoritilgan bo'ladi. Shakllarni turlicha tusli tekisliklar bilan yasashning bun-

day tartibi katta qismlarga ham, kichik shakllarga ham tegishlidir.

Tusli tasvirlash mobaynida tasvirlovchidan narsalarning uzoqligini hisobga olish zarur bo'ladi. Agarda bir qatorga bir xil narsalarni turli masofada joylashtirsak, yaqindagi narsalarning mayda bo'laklari va materiallik fakturasi ancha aniqroq ko'rinadi. Uzoqlashgan sari bu aniqligi yo'qolib xiralasha boradi. Uzoqdagi obyektlar siluetli va tekis (yassi) bo'lib ko'rinadi. Old ko'rinishdagi buyumlarning soya-yorug' qismlari olisdagidan ravshan va aniqroq ko'rinadi.

Narsalarning hajmli shakliga puxta ishlov berilgandan so'ng, ularni umumlashtirishga o'tish zarur. Har bir narsani tasvirlash jarayonida alohida mayda bo'laklarni, ularning yorug' soyasini maromiga yetkazib ishlash lozim. Narsalar guruhini yaxlit bir butun tasvirlash uchun, hammasini bir vaqtda kuzatib, har birining yorug' va soya joylarini barchasiga nisbatan taqqoslash kerak. Narsalar guruhini yaxlitligini saqlash-haqqoniy tasvirlashning asosiy shartidir.

Akvarel bo'yog'ida natyurmort ishlash

Akvarel bo'yog'ida dastlabki mashqlarni bajarish uchun 3—5 ta narsadan iborat, rang va tus munosabatlari bir-biridan farq qiladigan, shakli bo'yicha uncha murakkab bo'lmagan buyumlar bo'lishi kerak. Sodda qo'yilmalarni astoydil ishlab ijobiy natijalarga erishmasdan turib, murakkab natura qo'yilmalarini bajarishga o'tish noto'g'ri. Akvarel bo'yog'ida mashqlarni muntazam ravishda bajarish va ularni asta-sekin murakkablashtirib borish maqsadga muvofiq.

Uzoq vaqtga mo'ljallangan har qanday vazifa oldidan dastlabki qisqa muddatli etyudlarni bajarish muhimdir. Shu tariqa bajarilgan ranglavhalar tasvirlanayotgan naturani katta hajmga ega bo'lgan matoda yoki qog'ozdagi kompozitsiyasini to'g'ri topishga ko'maklashadi va ishlash jarayo-

nida naturadagi dastlabki taassurotlarni aniq yetkazishda va uning rang munosabatlariga xos xususiyatlarini aniq ko'rsatishda namuna bo'ladi.

Natyurmortni akvarel bo'yoqlari bilan rangda ishlash jarayonini (ko'rgazmali) amaliy namoyish etish uchun biroz murakkab bo'lgan meva, sabzavotlar va maishiy narsalardan tuzilgan natura qo'yilmasini olamiz. Qo'yilmadagi sopol idish tekis yaltiroq yuzaga ega, shuningdek, ravshan ifodalangan (nur) shu'lasini mavjud. Hamma narsalar stol ustiga joylashtirilgan, orqada yorqin kul rangdagi devor foni va sidiq'a matolar. Mevalarda aniq belgilangan shaxsiy, tushuvchi va yarimsoyalar aniq ko'rinib turibdi. Sopol idishda iliq va sovuq reflekslar mavjud.

Bunday tuzilgan natyurmortning qalamtasviri qiyinchilik tug'dirmaydi, ammo ranglarda tasvirlash biroz murakkabroqdir, chunki mevalarning aniq rangini tasvirlash uchun rang munosabatlariga qat'iy amal qilish zarur. Bo'yoqni dastlabki qatlamini qo'yishdan boshlab rang munosabatlaridagi mutanosiblikni saqlab borish kerak. Akvarel bo'yoqlari qurigach biroz oqaradi, shuning uchun ham ularni rang jihatdan to'qroq olish mumkin.

Akvarel bo'yoqlari bilan tasvirlash jarayonida narsa va buyumdagi yorug' bo'lib turgan qismlarini bo'yamaslikka harakat qilish kerak.

Malaka ortib borgan sari kerak bo'lgan tuslarni tezda hosil qilish mumkin, qog'oz yuziga qanchalik ortiq'cha bo'yoq qatlami surtilsa, narsalarning rangi xira bo'ladi. Madomiki, ranglarni birdaniga olinib kerakli joyga surtilsa, uning yonidagi tuslarni ham topish yengil ko'chadi.

Birdaniga tanlab qo'yilgan ranglar naturadan bevosita birinchi taassurotlarni anchagina to'g'ri yetkazadi.

Tasvirlovchi har bir narsaning hajmdor shaklini soya yorug'ning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lgan, uning rang o'zgarishlarini ham e'tibor bilan kuzatib borishi kerak. Jigarrang idish yarim soyada va yorug'likda xilma-xil rang turiga ega. Fondan tushayotgan reflekslar jigarrang emas, balki siyoxrangdir. Undan tashqari mevalar soyasida ref-

lekslar mavjud, ular o'zaro och-to'qligi bilan va rang turlari bo'yicha farqlanadi.

Eslatib o'tmoqchimizki, hamma (narsalar) buyumlarini bir vaqtini o'zida och-to'qligi, rangdorligi va to'yin-ganligini taqqoslagan holda rang bilan bo'yash kerak. Demak narsalarni yakka kuzatmasdan, aksincha to'plamni yaxlit ko'rishga harakat qilish lozim. Yonma-yon turgan ikkita narsaning rang farqlarini taqqoslash qiyin emas. Agarda oldimizda o'nta narsadan tashkil topgan natyur-mort bo'lsa, har bir narsaning rangini yakka holda, shuningdek hammasi bilan birgalikda yaxlit taqqoslash zarur. Ya'ni xuddi orkestrda bo'lgani kabi.

Orkestr — bu musiqa asboblariidan tashkil topgan ansambl bo'lib, faqat dirijyorgina bu ansamblidagi barcha musiqa asboblariini bir vaqtda o'zi eshitadi. Rangtasvirda ham xuddi shunday, faqat yaxlit idrok etish natijasida narsalar guruhining rang munosabatlarini to'g'ri aniqlashga imkon beradi.

Har bir narsaning hajmdor shakliga ishlov berishda undagi mavjud iliq va sovuq rang turlarini diqqat e'tibor bilan kuzatish lozim. Shu bilan birga eng muhimi umu-miy tus va ranglar gammasini (barcha bo'yoqlarni uyg'unlik birligi) nazardan chiqarmaslik kerak.

Narsalarning shu'lalarini tasvirlash mobaynida ular-ning jozibali ranglarini unutib faqatgina yorqinligiga erish-ish bilan chegaralanish kerak emas.

Har bir narsaning och-to'qligi va rangdorligi fon bi-lan atrofdagi narsalar rangi va och-to'qligiga bog'liq bo'lsa, unda narsa rangini atrofdagilari bo'yalmaguncha to'g'ri ifodalash mumkin emas. Agarda bitta narsaning rangi o'zgartirilsa, bu bilan birga ularning yonidagi bo'laklarini ham o'zgartirish kerak. Soyalar to'qlashtirilsa yorug' yanada yorqinlashadi. Ammo fonni qoraytirsak unda narsalardagi yorug' aniq ajralib, soyalarning kontrastligi yo'qoladi.

Narsalarning old va orqa ko'rinishlar orasidagi keng-likni ko'rsatishga ham e'tiborni qaratish lozim. Natyur-

mortdagi narsalar bir-biridan turli masofada joylashadi, yaqindagi narsalar yorqinroq ko'rinadi.

Agarda uzoqda turgan narsalarning ranglarini yengilroq va xiraroq olinmasa, oldingi qatorga chiqib ketadi. Natiyurmortni tasvirlash vaqtida havoii perspektivaning ta'sirini har doim ham naturada yengil sezish qiyin; shunga qaramay buni har doim yodda tutib qalam bilan tasvirlashda bitta narsani yaqinroq joylashtirib, boshqasini esa uzoqlashtirib tasvirlash kerak.

Agarda bo'yoq mo'yqalam va suv bilan yaxshilab eritilgan bo'lsa, qog'oz yuzasida yorqin tasvir hosil bo'ladi. Mabodo aksi bo'lsa u holda qog'oz sathida mo'yqalam izlari qoladi, ish esa sifatsiz chiqadi.

Akvarelda tinmay vazifalar bajarish, turli usul va uslublarda astoydil ishlash orqali ko'nikma va malaka ortib boradi.

"Yorqin" yozish texnikasi narsaning materialligini aniq ko'rsatishda va chuqur soya joylarini shaffof bo'lishiga imkoniyat beradi. Agarda ish jarayonida ikkala uslubdan samarali foydalanilsa: barcha soya joylarini va reflekslarni faqat "yorqin" uslubda, yorug'lik va yarim soyalarni esa — "quruq" usulda ishlash yaxshi natija beradi. "Yorqin" uslubda ishlash "quruq" ishlashdan ustun bo'lishi kerak.

Narsalarning yoritilgan joylari aniq tashqi ko'rinishga ega. Soya va uzoq ko'rinishdagi tus va rang kontrastlari sustroq, shakllari esa yaqqol tashqi ko'rinishga ega emas.

Soya va orqa ko'rinishdagi narsalarning tasviri umumlashtirilgan holda bo'lishi lozim. Aynan shu joyda namligicha ishlash usulini qo'llash ma'qul. Ishlashdan oldin qog'ozni toza suv bilan yumshoq latta yoki katta mo'yqalam yordamida bir sidra ho'llanadi. Ikki-uch daqiqadan so'ng qog'oz suvni shimib olgach akvarel bilan ishni boshlash mumkin. Bo'yoq surtmalari nam qog'oz yuzida eyilib, bir-biri bilan qo'shilib, mayin va nozik o'tishlar hosil qiladi. Agarda biror bir joyini ajratish lozim bo'lsa, qog'ozni quritib kerakli bo'yoq surtmasi beriladi yoki "quruq mo'yqalamda aniq rangli chegarani talab etil-

gan joylari to'qlashtiriladi. Namligicha ishlash usuli tasvirni nihoyatda nozik va jozibali ko'rsatishga imkon tug'diradi.

Akvarel bo'yoqlari bilan ishlash jarayonida soya-yorug'dagi nozik o'tishlarni silliqlab borish kerak emas.

Quruq qog'ozdagi kuchli namlangan bo'yoq dog'i qurigandan so'ng juda ham yaqqol kontur paydo qiladi. Shuning uchun bunday dog'larni chekka qirralarini qurimasdan yumshatish lozim. Tasvirlanayotgan etyud muvaffaqiyatsiz chiqsa, tuslari xira bo'lsa ish jarayonini to'xtatib katta mo'yqalam yoki paralon yoki momiq paxta yordamida ishni yuvib tashlash kerak. So'ngra ishni qayta akvarel bo'yog'ida ishlash maqsadga muvofiqdir. Juda namlangan qog'oz odatda bo'rtadi, egiladi, ammo qurigan paytda yana tortilib uning yuzida ishni davom ettirish mumkin.

Akvarel bo'yoqlarida bajariladigan dastlabki o'quv mashg'ulotlari har doim ham ko'ngildagidek bo'lavermaydi. Ranglar xira, kir va sifatsiz bo'ladi. Bunday holatda cho'chish kerak emas, chunki taniqli rassomlar ham dastlabki o'rganish jarayonida barcha qiyinchiliklarni boshlaridan kechirganlar.

Umuman haqiqiy mahorat tinmay o'qish, o'rganish va izlanish jarayonida hamda astoydil amaliy mashqlarni bajarish orqali yuzaga chiqadi. Kartina haqida gapirganda: "Bu qanday dadillik bilan tasvirlangan" deb hayqirishdan ko'ra "Qanday ajoyib" yoki "Qanday go'zal tabiat" deyilgani rassom uchun katta baxt.

Rangtasvirda eng muhimi shakllarning aniqligi, oddiyligi va mazmunni chuqurligidir.

AMALIY MASLAHATLAR:

1. Qog'ozga yozishdan oldin, uning xususiyatlarini tekshirish lozim, bo'yoqlar qog'oz yuzasini tekis qoplaydimi, suvda oson yuviladimi, qog'oz turli o'zgarish va tuzatishlarni qabul qiladimi va h.k.

Qog'oz qattiq asosga yelimlangan bo'lishi kerak, chunki to'liqsimon, namlikdan shakli o'zgaruvchan qog'ozda samarali natijalarga erishish mumkin emas.

Ishga kirishishdan oldin qog'ozning old tomoni momiq paxta yoki mo'yqalam yordamida eng kamida 2 marta toza suv bilan ho'llanishi kerak. Ikkinchi marotaba ho'llash dastlabkisi qurigandan so'ng bajariladi.

2. Qog'ozni planshetga yelimlash. Taxta tozalab artiladi. Yelimlashga mo'ljallangan qog'ozni old tomonini pastga qaratib chekkasidan 2—3 sm o'lchamda yuqoriga qarab bukiladi. Qog'oz yuzi momiq paxta yordamida xo'llanib, hoshiyasi qoldiriladi. Hoshiyalari yelim bilan surkalgach qog'ozning old tomonini yuqoriga ag'darib suv bilan ho'llanadi va hoshiyasini latta bilan oxista yopishtiriladi. Qog'ozni bir tekis barmoqlar bilan qarama-qarshi tomonlariga tortiladi; bu jarayon namlangan qog'ozni cho'zadi va qurigandan keyin to'liqsimon holati yo'qolib tekis bo'ladi.

Qog'ozni kartonga yelimlash. Qalam yoki rang uchun ishlatiladigan qog'ozni kartonga yelimlanadi. Yelim surtilgach yelimdan namlangan qog'oz qurish jarayonida karton qog'oz tomonga bukiladi va qurigach egilib qoladi. Buni tuzatish uchun quyidagilarni qo'llaymiz. 1) Agar karton qurigandan so'ng bukilib qolsa, uning orqa tomoniga yupqa qog'oz varog'i yopishtiriladi; 2) Kartonni orqa tomoniga qog'ozni yelimlashdan oldin uni bir tekis va mo'l suv bilan namlanadi. Karton to'g'rilangandan so'ng, qog'oz yelim bilan surtilib kartonning old tomoniga yopishtiriladi.

Qog'ozni materialga yelimlash. Asos sifatida turli zig'ir tolasi-dan tayyorlangan mato va ip gazlamalardan foydalanish mumkin. Materialning old tomonidagi g'adir-budur tugunchalar olib tashlanadi. Bu jarayon tartibi quyidagicha: 1) Tekis taxta ustiga gazlama tortilib chetlari mix bilan qotiriladi; 2) Gazlama suv bilan to'liq shimilguncha ho'llanadi; 3) Gazlama qurigandan so'ng qaytadan tarang tortib bir sidra quyuq kraxmal yelim bilan qoplanadi; 4) Yelimlanadigan qog'ozni orqa tomoniga yelim surtiladi va gazlama ustiga qo'yib tekis tortiladi; 5) Yuza to'liq qurigach mixlar sug'urib olinadi. Qalin qog'ozga, masalan, vatmanga yelim surtishdan oldin ikki tomoni suv bilan namlanadi, so'ngra toza latta bilan ortiqcha suyuqlik sidirib tashlanadi.

3. Bo'yoqlarni astoydil aralashtirib tayyorlash uchun chinni idishlardan foydalangan ma'qul.

4. Qoida bo'yicha, avvalo, yorug' tusli bo'yoqlar, undan so'ng to'q'rog'i surtiladi, ya'ni suyuq bo'yoqlar, keyin esa quyuqroqlari beriladi. Yaxshi akvarel bo'lishi uchun suvli qilib yorqin bo'yoqda yozish kerak. Buyumni bo'yashdan oldin yorug'lik kuchli tushib turgan qismi saqlab qolinadi.

Katta mo'yqalamda bir xil rangda yopish uchun bo'yoqni idishdagi suvda aralashtirib olgach, unga besh-o'n daqiqa vaqt berib tindiriladi. Keyin yangi idishga toza oq mato orqali suzilgach mo'yqalam bo'yoq bilan shimdiriladi. Qog'ozni qiya holatda ushlab, yuqoridan pastga qarab mo'yqalam bilan rang beriladi. Maboda bo'yoq idish tagida cho'kib qolsa "eritma"ni ishlatishdan oldin har safar biroz chayqatib (boshqa mo'yqalam bilan), biroz fursat davomida tindirishga imkon berish kerak.

RANG MUNOSABATLARI BILAN ISHLASH USULI

Agar talaba qo'yilmadagi jismlarning ranglarini va yorug'-soyalarini aniq ko'ra bilsa, demak u ranglavhani to'g'ri va mohirlik bilan bajara oladi deb bo'lmaydi. U bemalol alohida jismlarning yorug'-soyalarini, xajmlarini ham yuzaki ko'r-ko'rona ko'chirib tasvirlashi mumkin, ammo aks ettirishda eng muhim sifatlarni, ya'ni materiallikni, fazo va yoritilish holati kabilarni mukammal ko'rsata olmaydi.

Xaqqoniy rangtasvirning sir-asrorlarini chuqur egalash uchun badiiy ta'limning boshidanoq uning asosiy ikkita xususiyatidagi maqsad va ma'nosini tushunib yetish zarurdir. Faqat shundagina yosh rassom ta'lim yo'liga to'g'ri tusha oladi, uning har-bir yaratgan yangi mashq ishi rangtasvir sifatlari bo'yicha mukammallikka erishadi.

Birinchi xususiyat shundan iboratki, naturadan rangtasvirni savodli tasvirlash, uning xajmdorlik, fazoviy va materiallik sifatlarini ko'rsatish, tabiatdagi rang munosabatlarini ko'rib idrok qilish orqali palitradagi chegaralangan bo'yoqlarga mutanosiblikda o'tkazish metodiga asoslanadi. Ranglavhadagi rang munosabatlari mazmuni rassom nigoxi bilan qabul qilingan munosabatlar mohiyatidan kelib chiqadi. Biroq, ranglavhadagi rang munosabatlari qurilishi yoritilishning umumiy tusi va rangli holatini hisobga olgan holda amalga oshiriladi (kuchga va yoritilishning spektr tarkibiga bog'liq holda-yoritilish rangiga bo'ysunadi). Munosabatlar bilan ishlash usuli — rangtasvir savodxonligining asosiy qonunidir. Rassom-shunday

insonki, u nafaqat nisbatlarni kuchli his etish qobiliyatiga, balki rang munosabatlarini ham sezishga qodir.

Ikkinchi xususiyat shundan iboratki, natura qo'yilmasidagi narsalarning rang munosabatlarini idrok etish yaxlit taqqoslash bilan aniqlanadi.

Aynan shu ikki kasbiy mahorat xususiyatlarini mukammal egallash natijasida yetuk, hissiy ta'sirchan tasvir koloritini yaratish mumkin. Ta'lim olishning ilk davrida-yoq munosabatlar usuli bilan ishlash zarur. Har bir rangni "xuddi o'ziday" va boshqalardan alohida qilib nusxa ko'chirish mumkin emas.

Bunday nomaqbul nusxa ko'chirish natijasida ranglarning bir-biriga bog'liqligini, ularning o'zaro farqlarini aniqlab bo'lmaydi.

Shu tariqa nusxa ko'chirish davom etaversa, qarashning jonli taassurotidan yiroq tasvir paydo bo'ladi. Xuddi qalamtasvirda barcha katta-kichik o'lchamlarning nisbati bir-biriga mos va mutanosib holda tasvirlangani kabi, ranglavhadagi hamma bo'yoqlar ham bir-biriga nisbatan to'g'ri olinishi zarur. Rangtasvirdagi rangni ham faqat uni atrofda o'rab turgan ranglar bilan solishtirib mutanosiblik munosabatlarini hisobga olgan holda tasvirlash lozim.

Taniqli rassomlar doimo ta'kidlab shunday g'oyani ilgari surganlar; faqatgina munosabatlar bilan ishlab rangtasvir sirlarini qoidali, savodli egallash mumkin. Rassom va pedagog N.P. Krimov shunday degan: "Rang rangtasvir munosabatlarining mosligi bilan paydo bo'ladi... Agar rangtasvirda munosabatlar noto'g'ri bo'lsa, eng toza va yorqin ranglar ham chalkash va tushunarsiz bo'lib ko'rinadi"¹. Taniqli rangtasvirchi B.V. Ioganson munosabatlar metodi haqida shunday degan: "Yorug'lik va rang munosabati hamda tuslarni aniq ko'rsata olish rangtasvirning asosini tashkil qiladi"².

¹ Н.П. Крымов — Художник и педагог. Статьи и воспоминания. М., 1960, 79-бет.

² Б.В. Иогансон. О живописи. М., 1955, 28-бет.

Nisbatlar munosabati

Munosabatlar qonuni — bu rassomlarning kashfiyoti emas. Munosabat qonuni — bu atrof borliqning shakli, rangi va materialligini ko'rish orqali idrok qilishning fiziologik va psixologik qonunidir. Ular mos ravishda na-faqat naturadan idrok etishda, balki qalamtasvirning tus-li va rangli tasvirlarida namoyon bo'ladi. Bularni aniq mi-sollarda ko'rib chiqamiz.

Bizning atrofimizni qurshab turgan buyumlar faqat konstruktiv tuzilishi bilangina emas, asosiysi o'zlarining nisbatlari bilan ham xarakterlanadi. Nisbatlar — bu o'lchamlar munosabatidir. Biz "Osmono'par uy yoki pastqam bino", "ozg'in odam yoki semiz odam", degan-da ularning nisbatlari xususiyatini nazarda tutgan bo'lamiz.

Mana ikkita shisha idishni olsak: biri sut idishi, biri esa ma'danli suv idishi. Agarda ularni solishtirsak farqi juda turlicha ekanini ko'ramiz. Balandligi va kengligi, idish-ning bosh qismi va chuqurligi har-xil. Ularning nisbat-larini to'g'ri aniqlamay turib ko'rinishini haqqoniy tas-virlash mumkin emas. Xuddi shu kabi boshqa buyumlar ham: stol va kursi, tarvuz va oshqovoq, kuchuk va mushuk o'ziga xos shaklga, aniq nisbatlari va qurilishiga ega. Ba-land, chiroyli qayin va shox-butoqlari tarqoq yoyilgan tolning o'lchamlardagi o'zaro munosabatlarini aniqlamay turib, ularning xususiyatlarini ko'rsatib bo'lmaydi. Nis-bat xarakterisiz natyurmort, manzara, portret, inson qomatini haqqoniy va ifodali tasvirlash mumkin emas.

Demak, portret san'atida rassom ongli ravishda yuz tuzilishining asosiy xarakterli nisbatlarini, bosh va qomatni yaxlit ko'rsatishga intiladi. Naturani ko'rish va qog'ozda o'lchamlarning teng ravishda mutanosibligini ifodalay ol-ish — rassomning eng muhim vazifasidir.

Hammamizga ma'lumki, rassom buyumlarni o'zining haqiqiy kattaligida tasvirlashi shart emas. Tasvirda o'lcham-larni qo'yilmadagiga mos, mutanosib tasvirlashning o'zi kifoya. Inson kallasini 2—3 marotaba kattalashtirish yoki

Sh. Abdurashitov.
«Opa-singillar».

20—30 marotaba kichiklashtirishi mumkin, ammo mutanosiblik saqlanib qoladi va tasvirning haqiqiyligi yoʻqolib ketmaydi. Zangori ekranda hamma narsa bir necha marta kichiklashtirilgan, kinoteatrlarda esa aksincha bir necha marta kattalashtirilgan, biroq u holda ham, bu holatda ham tasvir haqiqiylicha qabul qilinadi: zangori ekrandagi

L. Salimjonova. «Hamro Rahimova».

odamlar bizga pakana va kinoteatrlarda esa xaddan ziyod yirik, baxaybat odamlar bo'lib tuyulmaydi.

Agar biz borliqni va jismlarni odatdagi haqiqiy kattaligini buzib tasvirlasak, u holda haqqoniy tasvirga ega bo'lmaymiz.

Yuqorida bildirilgan fikrlardan shunday xulosa qilish mumkinki, qo'yilmadagi jismni chizayotganda uning haqiqiy kattaligida tasvirlash shart emas, faqatgina uning o'lchamlarining nisbatlarini to'g'ri ifodalashning o'zi kifoya.

Odatda qo'yilmadagi jismlarni chizayotganda o'zining haqiqiy o'lchamidan kichikroq qilib tasvirlanadi. Demak, guruhdagi narsalarning barchasini, yagona masshtabdagi o'lchamda ikki barobar yoki uch barobar kichiklashtirib tasvirlash muhimdir. Predmetlarning alohida bo'laklari ham umumiy masshtabni hisobga olgan holda kichraytirilishi lozim. Aks holda tasvir qo'yilmadagi jismlarga nisbatan o'xshashligini yo'qotadi. Demak, tasvirda chizilayotgan narsalarning nisbatlar mutanosibligini saqlab qolish — bu tasvirning umumiy masshtabi chegarasidagi hamma qismlarning bir butunlikdagi mosligini haqqoniy ifoda etishdir. Faqat shundagina tasvir to'g'ri va haqqoniy bo'lib chiqadi.

Teng nisbatlardagi mutanosiblikni qabul qilish qonuni faqatgina qalamtasvirdagi nisbatlar munosabatlariga xos bo'lmay, balki yorug' — soya (tusli) va rangtasvirli ifodalinishiga ham tegishlidir.

Tus munosabatlari

Jismlarning yorug'ligi, rangi va ularga bog'liq bo'lgan materiallik bizning ongimizda agar jismlarning tus farqlari tasvir tekisligida qo'yilma bilan teng ravishda mutanosib bo'lsa (oq jismlar oq bo'lib, kulrang esa kulrang, qora esa qora bo'lib ko'rinadi) haqqoniy qabul qilinadi. Bunga misollar keltiramiz. Kun mobaynida yorug'lik keskin o'zgaradi, ammo har qanday sharoitda ham ma'lum

sirtning yorug'likni qabul qilishi deyarli o'zgarmasdir. Bir varoq qog'ozni biz kunduz kuni ham, kechqurun ham, ochiq kunda ham, havo bulut paytda ham, hattoki dera-zaga yaqin yoki uzoq masofada bo'lganda ham deyarli oppoq rangda ko'ramiz. Agarda neytral muhitga uch xil disk — oq, kulrang va qora ranglarni o'rnatsak va ularga kuchli yoki kuchsiz yorug'likni yo'naltirsak, biz bu axromatik ranglarning farqlarini o'zgarmas holatdagi ko'rinishini guvoxi bo'lamiz. Ana endi faqat kulrang diskni o'ta kuchli yorug'lik bilan yoritamiz va uni oq rangdan farqlash ancha mushkul. Bu hodisaning sababi shundaki, jismning ranglari o'zining yorug'ligi bilan o'zgarayotgan yoritilishga bog'lanmagan holda, agarda yorug'lik kuchining ko'payishi yoki kamayishi hamma jismlar uchun bir maromda va bir xil bo'lsa, sodir bo'ladi. Boshqacha so'z bilan aytganda (albatta ma'lum bir chegara asosida) sirtlarning yorug'lik kuchini kuchaytirish yoki susaytirish mumkin, agarda bu bilan birga teng ravishda tus munosabatlari saqlanib qolsa, ularning ko'rinishi o'zgarmaydi.

Shunday qilib, bizning ko'rish taassurotimiz aniqlik munosabatlari bilan belgilanadi. Agar qalamtasvir va ranglavxada aniqlik munosabatlari saqlanib qolsa, yaratilgan asar betakror va haqqoniy ko'rinadi. Buyumlarning materialligi ham va fazoviy yiroqlashishi ham aks ettiriladi.

Ko'rishning bu qonuniyati tusli yoki rangli tasvirni bajarishda juda muhimdir. Buyumlarning tusli va rangli xususiyatlarining haqqoniyligi, agarda ularning tusli farqlari qo'yilmaga nisbatan mutanosiblikda tasvirlangan bo'lsa, tasviriy tekislikda ham saqlanib qoladi. Qo'yilmadan qalamtasvirning tusli yoki rangtasvirning grizayl texnikasida ishlash jarayonida tasvirlanayotgan jismlarning tekislikda yorug'likdan asta to'qlashishga o'tishini shunday tasvirlash kerakki, qo'yilmadagi eng to'q joy tasvirda ham to'q, eng yorug' qismi — u yerda ham yorug' 'qolgan oraliq och yarim to'q tuslar esa ikki tomonlama bir xil bo'lmog'i lozim.

"Agarda sen chizishni puxta egallamoqchi bo'lsang — deb yozgan Leonardo da Vinchi — unda asta sekinlik bilan tasvirlay borib, rang bilan yorug'lik orasidagi munosabatlarni to'g'ri baholay bil, shu yo'sinda soyaning eng to'q va ochroq joylarini farqlay ol"...

Havorang vazali natyurmort.

Tus munosabatlarini tasvirlash haqida K.A. Korovin shunday maslahat bergan: "Rangni (bo'yoqni) tayyorlashda nima to'qroq, nima ochroqligiga e'tibor berish kerak. Asardagi rangni o'xshatish uchun, bir rangni boshqa rangga nisbatan qanchalar to'q yoki och-

ligini taqqoslab so'ngra tasvirlanadi"¹.

Rassom F.S. Bogorodskiy bu masalaga quyidagicha yondoshgan: "... agar biz realistik rangtasvirning asosiy qonuniyatlarini yoddan chiqarsak, ya'ni tasvirga mansub obyektning joylashishi, yorug'lik kuchi (nima to'qrog yoki ochroq) holati, mato yuzasida fazoviylik va ketma-ketlikni ko'rsata olmaymiz. Realist rassom bo'yamaydi, u asarda yaxlit bir butunlikni saqlagan holda, tus munosabatlarini izlaydi va yaratadi. Masalan, rasm qo'yilmadagi havo rang vazani dastlab sinchiklab kuzatadi, ammo uni havo rangga bo'yashdan avval fon vazifasini o'tayotgan pushti rang bilan taqqoslab qanchalik to'q yoki och tusligini aniqlab so'ngra amaliy ishga o'tadi"².

Bulardan shunday xulosa qilish mumkinki, tusli tasvir (tusli qalamtasvir yoki "grizayl" texnikasidagi rangtasvir) yorug'liklar munosabati qurilishi nisbatlariga asoslanadi.

¹ К. Коровин вспоминает. М., 1971, 128-бет.

² О живописи, М., 1959, 161—162-бетлар.

Ranglar munosabati

Rangli tasvirni savodli ifoda etish uchun naturaning qo'yilmada nafaqat tusli, balki buyumlarning rangli farqlarini kuzatish vaqtida qanday qabul qilinsa, tasvirlash jarayonida ham shunga erishish lozim.

Rangli munosabatlarning holati buyumlar bilan atrof-muhitning bir-biriga bog'liqligini aks ettiradi, shuning uchun tasvirlanayotgan buyumlarning tusli va rangli munosabatlarining birligi, maromiga yetgan, koloritli yechimga kelishga imkon yaratadi.

Naturali qo'yilmada har bir buyumni shaklini rangli munosabatlarini to'g'ri tasvirlash uchun birinchi navbatda uning rangli tusini (havo rang, sariq, yashil va h.k.), ikkinchidan bu ranglarning yorug'lik munosabatlaridagi farqlari (tus jixatdan) ya'ni, qanchalar bir-biriga nisbatan ochroq yoki to'qroqligi, uchinchidan, har bir buyumdagi ranglarning boshqalarga nisbatan yorqinligi va to'yinganligini aniqlash zarur.

Ish jarayonida shuni doimo yodda tutish kerakki, har bir rang yorug'likda, soyada, yarim soyada faqat o'zi emas, balki boshqa ranglarga bog'liqligi bilan muhimdir. Muhimi, uning umumiy ranglar qatorida ishtirok etib, boshqalardan ajralib turishidir. Rassomni faqat ranglar farqi va munosabatlar qiziqtirishi zarur. Shuning uchun rangtasvir jarayoni — bu naturali qo'yilmadagi buyumlarning doimiy solishtiruv, taqqoslash, ya'ni munosabatlar bilan ishlash jarayoni hisoblanadi. Biroq, o'sha holatda ranglavxada kuzatilayotgan ranglar farqini faqat yorug'ligi bo'yicha emas (tus bo'yicha) balki, yorug'lik kuchi, yani to'yinganligini ham saqlab qolish zarur va muhimdir. Rangtasvirning xaqqoniyligi ranglardagi nozik farqlarning aniqligidan emas, balki yorug'lik va rang munosabatlarini to'g'ri tasvirlash natijasidir. Tusi va kuchi bo'yicha noto'g'ri olingan ranglar (ya'ni yorug'ligi va to'yinganligi) munosabati fazoviy ko'rinishda tasvirni chalkashuviga va ayniqsa, tasvirlanayotgan buyumlarning

materiallik sifatiga va yorug'lik holatlarini ifodalashda salbiy ta'sir ko'rsatadi.

"Kenglikdagi materiallik rangtasvirida — deb aytgan N.P. Krimov, — rang va tus ajralmas... Tus bo'yicha noto'g'ri olingan rang, rang emas, bu oddiy bo'yoq va u orqali kenglikda xajm materialligini tasvirlab bo'lmaydi". Shu tariqa rangni tusdan cheklab qo'yish mumkin emas, tasvirning xaqqoniyligi rang birligi bilan yorug'lik munosabatlari orqali belgilanadi.

Ranglar munosabati usulidagi rangtasvir jarayonini musiqa oxanglariga qiyoslash mumkin, ya'ni alohida tovushlar o'z-o'zidan hech narsani aks ettirmaydi, ammo boshqa oxanglar bilan mujassamlashganda zarur taassurotni beradi. Musiqiy asarni biroz pastroq yoki yanada balandroq oxangda yangratish mumkin, ammo u yoki bu holatda ham u o'zining zarur musiqiy oxang taassurotini saqlab qoladi. Ammo tovushlarning bir biriga bog'liqligi buzilsa, oxang mavjudligi yo'qoladi. Xuddi shu holatni rangtasvirga ham taqqoslash mumkin. Tusli va rangli munosabatlarni kuchli yoki kuchsiz yorug'lik va to'yingan ranglar yig'indisida qurish mumkin, lekin shu bilan birga jismlarning tusi va rang kuchining naturadan obrazli ko'rishga mos ravishda bir biriga bog'liqligini saqlab borish muhimdir. Etyud o'ta sodda usulda va juda yengil tusda bajarilishi mumkin. Naturadagi ranglar munosabatini xuddi tabiiy holatdagi kuchi bo'yicha tasvirlash shart emas. Ammo, belgilab olingan tus bo'yicha eng och qismidan eng to'qqa qarab borish jarayonidagi mutanosiblikni saqlab qolish juda muhimdir. Aks holda rangtasvir yaxlit bir butun garmonik taassurot qoldirmaydi.

Etyudda yorug'ligi va to'yinganligi bo'yicha naturadagi munosabatlarga mos bo'lmagan rangni tanlash, bami-soli musiqadagi soxta nota kabi.

"Realistik maktabni bitirgan har bir rassom, — deb yozgan B.V. Ioganson, — shu narsani puxta biladiki, naturadan tasvirlash usuli yorug'ligi bo'yicha bir-biriga yaqin

bo'lgan tuslarning o'ta nozik munosabatlarini solishtirishiga asoslangan"¹.

V.I. Surikovning ranglar munosabatlari haqidagi g'oyalarini puxta o'rgangan P.P. Konchalovskiy shunday ta'kidlaydi: "Naturadan aniq rang olish mumkin emas, chunki har daqiqada yoritilishga qarab rang o'zgarib boradi. Shuning uchun rang aynan ko'chirilmasdan, faqatgina natura asosida yaratiladi"²...

Munosabatlar usuli bo'yicha ishlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan V.A. Serov o'zining "Qizcha va shaftolilar", "Quyosh orqali yoritilgan qiz" asarlarida betakror olam go'zalligini, yorug'lik va turli ranglar jozibasida mohirona tasvirlay olgan. Naturadagi ranglar munosabatlarining ustalik bilan tasvirlanishi, tasvir texnikasining ifodaliligi, rassomning munosabatlarga asoslangan koloritni qurishning yangi imkoniyatlarini ochib berdi. Ranglarning bog'liqligi munosabatlar ish uslubini rivojlantira borib, rassomlar ma'lum maqsadga yo'naltirilgan holda kolorit kuchini muvaffaqiyatli qo'llab yuqori natijalarga erishganlar. Bular safiga M. Nabiyeu, F. Abduraxmonov, B. Jalolov, J. Umarbekov, A. Mirzayev, A. Ikromjonov, I. Xaydarov, Ya Salpinkidi, O. Qozoqov, N. Oripova, B.V. Ioganson, P.P. Konchalovskiy, A.A. Plastov va boshqa rassomlarni kiritish mumkin.

Yoritilishning umumiy tusli va rangli holatlari

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ranglarni ko'rish yoritilish kuchi o'zgarishiga bog'liq bo'lmagan munosabatlariga asoslanadi. Biroq, biz yoritilishda unga bog'liq bo'lgan tus va rangda tabiatning umumiy bo'yoq yig'indisidagi past yoki yuqori bo'lgan kuchli o'zgarishni his etamiz: quyosh yordamida yoritilgan manzara oqshom yoki tong-

¹ Иогансон Б.В. Молодым художникам о мастерстве. М., 1959, 108-бет.

² О живописи. 86-бет.

Ya. Salpinkidi. «Kuz».

dagidan yorug'roq; havo bulut paytida yorug'lik va soya farqlari keskin bo'lmaydi. Yoritilish kuchi ta'sirida nafaqat jismlar yorug'ligi, balki uning rangi ham o'zgaradi. Yoritilish sust bo'lsa, jism rangining to'yinganligi pasayib xiraroq ko'rinadi. Xonadagi jismni derazadan uzoqlashtirgan sayin uning rangi xiralashadi va to'qlashib boradi. Kunduzgi kuchli yorug'lik bilan yoritilgan jismlarning issiq soyalari hosil bo'ladi. Masalan, havo bulut bo'lishi bilan tabiatdagi yorug'lik va ranglar keskin o'zgarib, manzara sovuq kumushsimon tusga kirib qoladi. Darvoqe, jala qu'yishdan oldin ob-havo holatini bir eslab ko'ring!. Bulutlar quyuni yaqinlashib, atrof bir zumda qorong'ulashdi, ammo qayerdadir dalaning bir qismi quyosh yorug'ligi bilan tovlanib turibdi.

Demak, naturadagi ranglar xilma-xilligi yoritilish ranglarining holatiga bo'ysunadi.

Realistik rangtasvirda tabiatning yoritilish holatini mohirona tasvirlay bilish juda muhimdir. Rangtasvirda naturaning umumiy tus va rang qoplamlari kunning ma'lum vaqtiga mos ravishda (tonggi, peshingi, kechki) yoki

V.I. Surikov. «O'qchilarni qatl etish tongi».

ma'lum yil fasli va ob-havo sharoiti nazarda tutiladi. Kun-ning turli vaqtida, har qanday ob-havoda yoki yil faslida tasvirlangan manzaralar bir-biridan shunday farqlanishi kerakki, xuddi naturadan tonggi va kechki, quyoshli va bulutli kunda bajarilgan ishlar singari farqlansin.

Agarda bir qancha rangtasvir asarlariga nazar solsak, kunning turli vaqtida, ya'ni tabiat manzarasi quyoshli kunda tasvirlanganda bo'yoqlar yorqinroq va jozibali soya va yorug' joylari esa keskin farq qiladi, bulutli havoda esa aksincha. Bularning hammasi rassomning yoritilish kuchi bilan aniqlanadigan umumiy tus va rang holatini saqlay bilish natijasidir.

V.I. Surikovning "O'qchilarni qatl etish tongi" asarini yodga olamiz. Bu asar past tusli diapazonda tasvirlangan.

Agar o'qchilar ko'ylagini oq qog'oz bilan solishtir-sak, ular mutlaqo oq emas, balki kulrangdir. Ammo, aslida asarda ular ko'ylagi oqdir. Asarning qolgan qismlari to'q quyuq bo'yoqlar bilan ishlangan, chunki nozik tong yorug'ligi sharoitida hamma jismlar yorug'likni kam aks ettiradi. Aravada o'tirgan kampirning yuzi ham to'q bo'yoqlarda ishlangan. Agar diqqatni bir joyga jamlab, kampirga sinchkovlik bilan nazar solinsa, bu juda yaqqol seziladi. Ammo, atrofdagi barcha narsalar o'zlariga tonggi yengil yorug'lik kuchini qabul qilganda, kampir yuzidagi rang tabiiy hisoblanadi. Agarda asarning istalgan bir qismiga, kuchli yorug'likning bir bo'lagini qo'shmoqchi bo'lsangiz, bu kolorit muhitida u begonadir. Shu tariqa, umumiy tus va rang holatlaridagi eng yorug' va yorqin dog'ni matoga ishlayotganda doim ham naturadagi kabi eng yorug', eng yorqin rang qilib olish shart emas. Naturadagi tus va ranglar munosabatiga mutanosiblikni yo'qotmaslik uchun, avvalo, bu munosabatlarni qanday bo'yoqlar yig'indisida ishlashni, ya'ni juda yorug', juda to'q va qanday rangni jarangdorlik chegarasida olish zarurligini aniqlab olish kerak. Dastgoxli rangtasvirda yoritilishning umumiy holatini to'g'ri yetkazib berish hal etuvchi omildir. Agar asar o'ta darajada yoritilib yuborilsa ham

tasvir kuzatuvchi nigoxida xuddi "otilib" ketayotganday bo'lib, yoritilish holati yo'qoladi, yoki aksincha asarda-gi umumiy tusni juda to'qlashtirib yuborilsa, tasvir qorayib, kishi diqqatini o'ziga tortadi. Umumiy yoritilishni (umumiy tusni) yetkazib berish natyurmort rangtasvirida, intererda, inson boshi va qomatida juda muhimdir. Shu maqsadda berilgan masalani hal etishda avvalo etyudda jismlarning eng yorug', och va eng to'q dog'larni aniqlanishi, — keyingi rang qatorlari qurilish xususiyatlarini belgilaydi. I.I. Grabarning "Yig'ilmagan dasturxon" mavzusidagi natyurmortida oq dasturxon oppoq emas, balki to'qroq tusda ifodalangan.

"Umumiylikni izlang, — deb aytgan I.I. Levitan, — Rangtasvir qaror emas, u tabiatni rangtasvir ashyolari-da ifodalaydi. Asarda mayda-chuyda, ikir-chikirlar bilan chalg'ib qolmasdan, umumiy tusni qidiring"¹.

Umumiy tus va rang holatini manzara rangtasvirida saqlash juda muhimdir. Manzara etyudini tasvirlashda, avvalo eng asosiysi — tus va rang munosabatlarini to'g'ri tanlash kerak, masalan: yer, osmon va suvni. Agar umumiy tus va ranglar holati hisobga olinmasa, tasvirdagi bo'yoqlar tus kuchi va rangi bo'yicha kuchayib ketishi mumkin. Bulutli ob-havoda etyud ishlayotganda toza oq rang va ochiq to'yingan bo'yoqlar ishlatiladi. Masalan, qish faslida shom oldidan qor unchalik oppoq emas, ammo tajribasiz rassom nigoxida u oppoq tusda, yamyashil barglar yoki maysalarning yozdagi har qanday ob-havo sharoitida ham ko'm-ko'k rangda tasvirlanishi mumkin. Yo'l qo'yilgan bunday xato natijasida manzara etyudida eng asosiy narsa muxit holati mavjud bo'lmaydi. Axir, aynan shu bilan manzaraning kayfiyati va hissiyotga ta'siri belgilanadida.

Buyuk "kolorist"lar bo'yoqlar munosabatini doimo naturaning umumiy tus va ranglar holatini hisobga olib ish yuritganlar. Levitan, Korovin, O'.Tansiqboyev,

¹ Школа изобразительного искусства Т.Б.М., 1962, 139-бет.

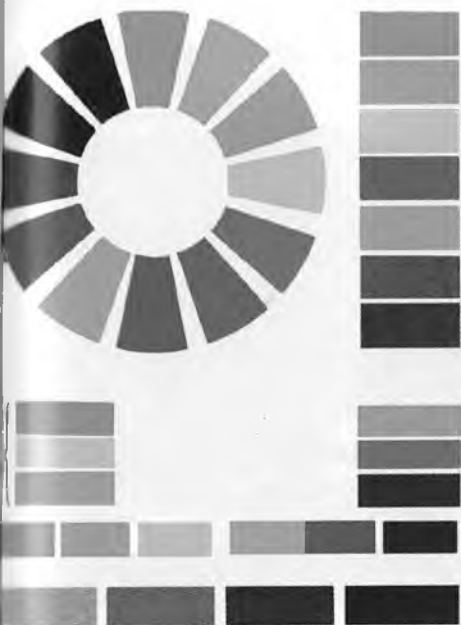
R. Ahmedov, A. Mirzayevlar yagona umumiy bo'yoq surtmasi yordamida etyuddagi o't-o'lanlarni, bulutlarni va daraxtlarni mohirlik bilan tasvirlaganki, ularning moddiy o'ziga xosligi, rangdorligi, jozibadorligi ko'pchilikni hayratga soladi. Buning sababi, ularning etyudlaridagi ranglar yoritilishining umumiy holati mezonlari to'g'ri hisobga olinib yaratilganligidandir.

Afsuski, shogird-talabalarning ba'zi mashq ishlarida umumiy tus yig'indisining mavjud emasligi pand beradi, natura obyektlari jismlarga xos "lokal" ranglar bilan bo'yalib umumiy yoritilish hisobga olinmaydi.

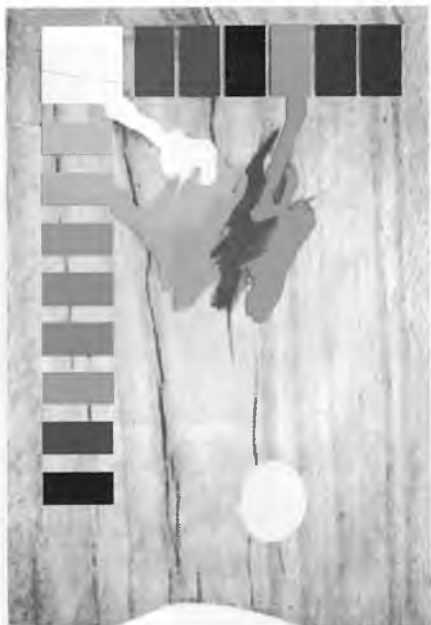
Umumiy yoritilishga bog'liq bo'lgan, naturaning umumiy tus va rang holati kuchidan tashqari, yana barcha

R. Ahmedov. «Kuz».

①

②

③

④

29

30

31

32

O'. Tansiqboyev. «Ohangaron — Qo'qon yo'li».

jismlarga yoritilishning spektr tarkibiga ta'sir etib umumlashtiruvchi kuch ya'ni yoritilishning rangini ham hisobga olish joiz. Kechki sun'iy yoritilish xona muhitiga sarg'ish-olovrang tusni beradi. Tongda tabiat yaltiroq-pushti tusga, oqshomda sarg'ish-olovrang, havo bulut bo'lganda esa xolis kumushrang tusga ega bo'ladi. To'liq oyning kuchsiz yorug'ligida tabiatan kulrang-havorang yoki kulrang-yashil tuslar namoyon bo'ladi. Naturadagi ranglar sifati, xususiyati qanchalar xilma-xil bo'lmasin, uning har-bir qismida, har bo'lagida yoritilish rangi mavjud va barcha bo'yoqlar unga bo'ysunadi.

Agar biz rassomlarning asarlari reproduksiyyalarini birma-bir taqqoslab ko'radigan bo'lsak (natyurmort, manzara asarlari), ularda turli xil yoritilish sharoitida, ya'ni quyosh botish oldidagi tasvirga nazar solsak umumiy olovrang-qizg'ish tusni, oy nuridagi tasvirda esa yashilsimon-havorang tusda bajarilganligining shoxidi bo'lamiz. Bulutli ob-havoda tasvirlangan manzaralar umuman

o'zgacha, ammo umumiy bir-biriga yaqin bo'lgan bo'yoqlar yig'indisidan tashkil topgan.

Ranglar birligi va bo'yoqlar uyg'unligi hamma xolatda asosiy yoki aks etayotgan yorug'lik manbai spektral tarkibi bilan shartlangan. Shuning uchun, naturadan ishlayotganda rassom nafaqat umumiy ranglar munosabatini ma'lum bir tus va rang masshtabida qurishi kerak, balki koloritli birlikni kuzatib borishi ham lozim. Qog'ozga yoki matoga beriladigan rang shunchaki bo'lmasligi, birlashtiradigan va bir-biriga yaqin qiladigan oraliqdagi umumiylikni tushunib yetmasdan turib "ma'lum" bo'lgan jismlar rangini olish mumkin emas. Bunday hamjixatlik va ranglar koloriti uyg'unligi etyud va asardagi tus-ranglar qurilishi muvofiqligining asosidir.

Realistik rangtasvirdagi kolorit — bu tasvirdagi barcha ranglarning bir-biriga o'zaro bog'liqligi, uning rangli qurilishidir. Uning asosiy xususiyati — ranglarning boyligi va o'ziga xosligi, naturaga mosligi, tasvirlanayotgan paytning jismlari va fazoviy sifatlari va yoritilish holati yorug'-soya bilan birgalikda ko'rsatiladi. Etyud yoki asar koloriti quyidagicha aniqlanadi: 1. Xajm shaklini yasashda va fazoni ko'rsatishda rang-barang reflekslarning boyligi va xilmaxilligi; 2. Yoritilishning umumiy tus va rang xususiyatini hisobga olgan holda naturaga mutanosib tarzda asosiy ranglar munosabati; 3. Natura ranglarini birlashtiradigan, ularni bir-biriga yaqinlashtirib o'zaro bo'ysundiradigan, yoritilish rangi ta'sirini yetkazib berish.

Asardagi bu masalani hal etish, demak ko'p narsada badiiy masalani ham yechish, rangtasvir obraz sababini, uning tus va rang holatini topish, ko'p jixatdan koloritning hissiy ta'sirida aniqlanadi.

Inson tabiat go'zalligini nozik his etish bilan boshqa mavjudotlardan tubdan farq qiladi. Insonlarning his-tuyg'u tajribasi, ulardagi sezish dinamikasi, kayfiyati, tabiatning ham zavq-shavqi, ko'tarinkiligi hamda mayus, g'amgin koloritli holatlari bilan bog'liq. Yoritilishning haqqoniy holatini to'g'ri aks ettirish, shu sharoitda buyumlarning

xajmini, materialligini, fazoviy sifatlarini, tasvirdagi ranglar jozibasini mohirona ko'rsata bilish, tomoshabinning nozik xissiyotiga ta'sir etib, ma'lum bir kayfiyat bag'ishlaydi, estetik his-hayajonini ko'taradi.

Ranglarni yaxlit ko'rish

Rangtasvirda xuddi qo'shiq san'atida ovoz sozlash kabi, mohirona ko'z qarash ham juda muhimdir. Rassomga o'ta zarur bo'lgan bu malaka negizini ko'rib chiqamiz.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, rangtasvir etyudini ishlashda ranglar munosabati naturadagi buyumlarning ranglarini uch xil xususiyatini solishtirish usuli orqali aniqlanadi: ranglar tusi, yoritilishi va to'yinganligi. Bu uch xil alomat har qanday rangning to'liq tavsifi uchun asosiy hisoblanadi. Biroq, naturadagi buyumlarning ranglar munosabatini aniqlash, ularni galma-gal ko'rish xususiyati bilan mushkullashadi va shu bilan birga qarash, nazar yo'naltirilgan buyumga nisbatan "aniqlikka" moslashadi. Ko'z qorachig'i shunday tuzilganki, u buyumdagi ingichka va yo'g'on chiziqlarni, tusni va kontrastlarni yaqqol ko'radi. Masalan, buyumlar guruhini ikki ko'rinishda joylashtirib, diqqat bilan birinchi ko'rinishdagi buyumlarga razm salsak, ikkinchi ko'rinishdagi buyumlar noaniq va xiraroq yoki aksincha, agar ikkinchi ko'rinishga diqqat bilan qarasak ulardagi rang, yorug'-soya kontrasti hamda mayda bo'laklari aniqroq ko'rinadi.

Natura qo'yilmasida tus va ranglar munosabatini haqqoniy tasvirlash uchun naturadagi hamma jismlarga barobar qarashni bilish muhimdir. Agar ochiq deraza oldida turgan guldastani tasvirlamoqchi bo'lsak, bir vaqtning o'zida ham gullarni, ham deraza pardasini va deraza ortidagi shahar ko'rinishini ham kuzata bilishimiz zarur.

Manzara rangtasvirini ishlash jarayonida har bir bo'lak joy tusini alohida emas, aksincha yaxlit tusda ko'ra bilish hamda ularning munosabatini ham sezish: eng ochi osmon, eng to'qi balkim yer, ularning orasidagi suv.

R. Temurov. «Samarqand».

Bo'laklar ustida ish olib borilayotgan jarayonda predmetlar guruxini yoki butun predmetni yaxlit ko'rish zarur. Naturaning alohida qismlarini yaxlit ko'rmasdan turib, yakka ko'rish mumkin emas. Naturadagi rang munosabatlarini faqat bir butun ko'rish orqali ularni matoda to'g'ri ifoda etish mumkin. Naturani yaxlit idrok etish to'g'risida ingliz rassomi D. Reynolds jumladan shunday degan:

"Agar rassom predmetlarga yaxlitlikda qarashni odat qilmas ekan, u qalamli tasvirda ham, rangda ham yuksak darajaga hech qachon erisholmaydi"¹.

"Odatda biz rang deb ataganimiz, — deb tushuntiradi R. Falk, — predmet bo'yog'idan o'zga narsa emas, u bizning yaxlit ko'rish sharoitidagi narsa ham emas. Shu tariqa biz uchun yangi ranglardan, yangi shakl va munosa-

¹ Мастера искусства об искусстве. М., 1967, Т.3, 422-бет.

batlardan tashkil topgan yangi bir dunyo paydo bo'ladi... Asarni alohida buyumlar emas, aksincha o'zaro bir-biriga bog'liq buyumlar, ular turgan muhit va siz ko'rayotgan joy yaratadi. Asar mana shu o'zaro bir-biriga bog'liqlik natijasida yaratiladi, u bamisoli tovushlari sozlangan musiqa kabidir. Umumiy ko'rish — ya'ni, siz tasvirlamoqchi bo'lgan buyumlar guruxini yaxlit ko'rishga harakat qilish zarur. Qarshingizda turgan natyurmort, biz uchun bir asar bo'lib ko'rinishi kerak. Buning uchun vaqtinchalik bu kub, bu anor, olma ekanligini yoddan chiqarib turish lozim. Bular qarshingizdagi rangli asarning rangli bo'laklaridir. Asarning kuchi-uning bir butunligida, rang-barang oxangdorligida, ya'ni xuddi turli asboblarning ishtirokidagi orkestr kabidir"¹.

O'zining rangtasvir usuli haqida K.A. Korovin shunday degan: "Men aniq bo'lishga, juda to'g'ri va juda yaxlit ko'rishga harakat qilaman"².

B.V. Ioganson quyidagi usul bilan yaxlit ko'rishdagi munosabatlar bilan ishlashning ma'nosini ochib berdi: Bizni doimo solishtirishga va doimo farqlarni aniqlagan holda ishlashga, aynan bir rangning yorug'lik kuchi va yengil rang turi bo'yicha boshqalardan farqlanishini hamda naturadan ana shu farqlarni "ajratib olish"ga o'rgatishgan... Hamma narsani bir joyga jamlab qaraganda, rassom to'satdan birinchi ovozga intilayotgan yorqin bir aniqlikni va unga jo'r bo'layotganlarni sezib qoladi; qaysidir kombinatsiya o'zining birinchilik mohiyatini yorqin bildirmoqda. Boshqa kombinatsiyalar esa unga bo'ysunadi, o'z o'rnida uchinchi kombinatsiyani o'ziga bo'ysundiradi va h.k."³.

Yaxlit ko'rish va naturaning hamma bo'laklarini barobar solishtirish qobiliyatini shakllantirish — bu rangtas-

¹ Р. Фальк. Беседы об искусстве. 172-бет.

² К. Коровин. Жизнь и творчество. М., 1963, 426-бет.

³ Б.В. Иогансон. Молодым художникам о живописи. М., 1959, 64-бет.

vir ta'limida muhim masala. Agar havaskor rassom bu masalalarni o'zida mujassamlashtirmasa, kelgusi ishlarida ijobiy natijalarga erisha olmaydi. Aynan bir butun ko'ra bilishlik va munosabatlar bilan ishlay olish eng usta rassomni xavaskordan ajratib turadi.

Naturaga keng va umumiy qaray olish uchun rassomlar bir necha amaliy usullarni ishlab chiqishgan. Ulardan biri hamma narsani birdek saqlash; naturani kuzatish jaryonida ko'zni biroz "qisib" qarashdan iboratdir. Ko'zni qisib qaraganda unga tushayotgan yorug'lik miqdori pasayadi, buning natijasida xuddi oqshom payti kabi naturadagi ikkinchi darajali detallar xiraroq ko'rinadi.

P.P. Chistyakov yorug'-soya va rang munosabatlarini aniqlash uchun shunday maslahat bergan: "Doimo qalamda yorug'-soya topishda va koloritda "hayolan" ko'z oldida yassi bir oynani faraz qilish lozim: u munosabatlarni yaqqolashtiradi, usiz esa hamma narsa alohidalashib ketadi"¹.

R. Falk ham shu kabi maslahat bergan: "Manzaraga shunday qarash kerakki, u bamisoli deraza oynasi yuzasida mujassamlashgan bo'lsin. Bu munosabatda avval deraza ortidagi manzarani ishlash foydalidir..."².

Ranglar munosabatini to'g'ri baholash uchun, oddiy romkali kuzatgichdan foydalanish mumkin. Naturaning ko'rinayotgan qismini romkaning ichiga joylab uni yaxlit ko'rish oson. Xuddi shu maqsadda yanada qulayi qattiq kartondan 2x1sm o'lchamdagi to'g'ri to'rtburchak kesib olinadi. Ishni boshlashdan avval naturani shu teshikchani tekisligida yotgan proyeksiyasida kuzatish kerak. Agar biz buyumlar guruxini oddiy qarashda kuzatgan bo'lsak, endi esa ular bo'yoqlari bo'yicha oxangdor, bamisoli qimmatbaho toshlar mozaikasiga aylanadi. Shu tariqa naturadagi asosiy ranglar munosabatining antiqa yaxlit rangtasvir obrazi hosil bo'ladi.

¹ И.И. Гинзбург. Чистяков и его педагогическая система. Л.—М., 1944, 170-бет.

² Р. Фальк. Беседы об искусстве. 21-бет.

TASVIRNING YAXLITLIGI VA KOMPOZITSIYA MARKAZI

Shakllari puxta ishlangan va tasviri yaxlit saqlangan etyudni yakuniga yetkazish o'ta mushkul masaladir. Bunday vazifani yosh rassom darhol hal eta olmaydi. Odatda tajribasiz rassom mashqida buyumlarning hamma bo'laklari ularning rang va tus dog'lari turli fazoviy ko'rinishlarda joylashtirilgan va bir xil urg'u-kuchlanishda tasvirlanadi. Birinchi va undan keyingi qatorlardagi buyumlar ko'zga birdaniga tashlanib ranglavhani maydalashtirib yuboradi. Bularning hammasiga sababchi naturani bir butun umumlashtirib ko'ra bilmaslik, hamda kompozitsiya markazini ajrata olmaslikdir.

Tasvirning yaxlitligi va birligi — bu nafaqat yaxlit ko'rishning, balki asosiyni, ya'ni kompozitsiya markazini aniqlash hamdir. Rangli tasvir kompozitsiyasining yaxlitligi asosiy va ikkinchi darajali o'zaro munosabatdagi barcha unsurlarni birlashtirib yagona asar holiga keltirishga bog'liq.

Asosiysi odatda surat tekisligining optik markazi yaqinida joylashgan bo'ladi. Uni ajratib ko'rsatishda rassom detallarni umumlashtirishi, kompozitsiya markazidan uzoqlashayotgan buyumlardagi tus va rang kuchini sustlashtirishi, barcha tus va rang munosabatlarini asosiylga bo'y-sundirishi lozim. Bularning hammasi tomoshabin diqqatini kartinaning asosiy kompozitsion markaziga yo'naltirishga imkon beradi.

Tajribali rassomlarning asarlari hamisha yaxlit ko'rinadi. Agar portret bo'lsa, u holatda kiyim, qo'llar, fondagi

Tasvirning yaxlitligi va birligi.

jismlar asosiydan, ya'ni yuz qismidan ajralib kishini chalg'itmaydi.

Bunday asosiy, ya'ni: kompozitsiya markaziga bo'ysunishni natyurmortda ham, manzarada ham kuzatish mumkin. Agarda tasvir bir maromdagi tuslar va ranglar yig'indisini o'z ichiga olgan bo'lsa, u tomoshabin diqqatini o'ziga tortmaydi.

Ma'lumki, kuzatilayotgan obyektни obrazli ko'rinishi tanlash va umumlashtirish natijasida paydo bo'ladi. Inson buyumlar guruhiga nazar tashlasa, doimo ko'z nimanidir ajratib, alohida yaqqol ko'radi, nimanidir esa yaxshi ilg'amaydi, ana shu ko'rish markaziga bo'ysunadi. Ko'rish obrazining bu markaziy qismi eng kuchli yorug'lik va ranglar kontrastiga egadir. Ko'rish maydonining chekka joylarida detallarning aniqligi, yorug'-soya va rangning kontrasti kamayib boradi. Rassom ko'rish qobiliyatining bu xususiyatlarini hisobga olib va unga moslashtirgan holda butun tasvirni umumlashtirishga va kompozitsiya markazini ajratishga harakat qiladi.

Bir butunlik, yaxlitlik, jismlarning barchasini asosiyga bo'ysunishi mavjud bo'lgan natyurmortga "Baliqlar" o'quv natyurmorti misol bo'la oladi. Baliqlar stolning gorizonta tekisligida joylashtirilgan. Ularning tanalari asarning xuddi ichiga kirib ketgandek tasvirlangan bo'lib, tus va rang bo'yicha biroz to'qroq. Ulardagi shakllarning aniq modellashtirilishi, issiq va sovuq tuslar mozaikasi — bularning hammasi ularning real muhitda ma'lum bir yoritilishda ekanligini ko'rsatadi. Natyurmortning boshqa bo'laklari — tovoqcha va mato juda nafosatli, mayin ishlangan bo'lib, asosiyga, kompozitsiya markaziga bo'ysungan holda tasvirlangan. Natyurmortning umumiy tus holati juda to'q, sust yoritilgan bo'yoqlar gammasida aks ettirilgan.

Mavzu-voqeali asarlarning yaxlitligi ham, tasvirlanayotgan barcha buyumlar va obyektlarning kompozitsiya markaziga bo'ysundirilishi bilan yaratiladi. Sodir bo'layotgan harakatlar mantiq, personajlarning ruhiy hola-

tlari o'zaro xarakatlari, tasvirning umumiy yaxlitligini yaratishda ishtirok etadi. Bularga kompozitsiya qurilishining hamma elementlari hizmat qiladi: ular qarash nuqtasi, simmetriya va marom, tus va rang kontrastlari, tasvirlashning texnik usullari, matoning o'lchami va boshqalardir.

Naturani tasvirlashda kuzatishning tartibsizligidan xalos bo'lish uchun, kompozitsion markazni ajratish masalasiga mos ravishda tasvirni mazmunli tashkil qilishga erishish uchun, natura qo'yilmasini uch hil variantda bajarishni tavsiya etamiz, ular 3—5 jismdan iborat bo'lgani ma'qul.

Birinchi ranglavxa ko'rish markazini bir joyga yo'naltirish kerak, masalan, chap tomonda turgan jismga (boshqa jismlarni nazardan chetlashtirmagan holda). Keyingi etyudlarni ishlashda diqqatni navbatma-navbat boshqa jismlarga ham yo'naltirish mumkin Masalan: markaziy qismga yoki ikkinchi ko'rinishga. Shundan so'ng ishlarni kompozitsion markazning yechim xarakteri bo'yicha solishtirish kerak. Qarash markaziga tushgan buyumlar, xajmi bo'yicha bo'rtgan, shakli bo'yicha aniq tusi va rangi bo'yicha jozibador bo'lishi kerak. Qarash markazidan uzoq bo'lgan buyumlar esa aksincha, xajm bo'rttirilishi kuchsiz, ishlab berilishi kamaygan, tus kontrasti sustlashgan, tus va rang umumlashgan, shakl chegaralari esa noaniq bo'lib ko'rinadi.

Naturadagi rangtasvir jarayoni

Naturadan rangda tasvirlash jarayoni o'z qonun qoidalariga ega. Ishning boshlanish qismida nimalar qilish, o'rtasida qaysi masalalarni hal etish va oxirlab qolganda uni qanday yakunlash kerakligini bilish zarurdir. Rangtasvirda quyidagi asosiy masalalarni hal etish zarur:

- umumiy tus va rang holatlari va natura bo'yoqlarining bir-biriga yaqinligidagi tus va rang munosabatlarini topa bilish;

- katta rang-tusli munosabatlar chegarasidagi rang-tuslarning "cho'zilishi", alohida buyumlarning hajmli shakllarining batafsil rangli qayta ishlanishi;

- butun tasvirning umumiyligi, yaxlitligi hamda kompozitsiya markazini ko'rsata bilish.

Bu masalalarning har biri nima bilan yakunlanishini ketma-ketlikda ko'rib chiqamiz.

Tasvirlashning to'liq rangtasvirli qurilishi, naturaning asosiy qismlari oraliq'idagi tus va ranglar munosabatining aniq va to'g'ri ko'rsatilishi bilan aniqlanadi. Natyurmortda ular — fon, natura qo'yilmasidagi stol yuzasi va buyumlar hisoblanadi. Manzarada esa — osmon oraliq'idagi er yuzasi va daryodagi suv, oldingi, o'rta va orqa oraliqdagi ko'rinishlardir. Agarda bu asosiy rang-tuslar munosabati (farqlari) "etyud"da noto'g'ri tasvirlansa, manzaradagi ob'ektlar yoki buyumlar shaklidagi rang tuslari, reflekslar va jism bo'laklari ustida har qancha berilib ishlanmasin, yuqori saviyali mukammal rangtasvirga erishib bo'lmaydi. Qalamtasvirni ishlashda ham taxliliy masala bajariladi: dastlab buyumning "konstruktiv" ichki qurilishi, nisbatlari, yaxlit umumiy shakl topiladi. Rassom shunday sharoitda aslo bu masaladan chekinmaydi, naturani umumiy va yaxlit ko'radi. N.N. Ge bejiz rassomlarni ogohlantirmagan: ""Natura"dagi bosh qismlarni belgilab, nisbatlarni tekshirish uchun darhol asosiy soya va yorug'likni umumiy sinchiklab o'rganib chiqing va har doim, har vaqt tasvirni boshidan oxirigacha umumlash-tirgan holda chizing hamda mayda bo'laklarga ohista ki-rishing. Mana sizlarga chizishning siri".

Rangtasvirda ham ish boshlashdan avval naturadagi umumiy rang munosabatlarini diqqat bilan o'rganib chiqish lozim. Shuning uchun bu masalaga 5—10 minut vaqt sarflab, nuturaning umumiy rang munosabatlarini tush-unish kerak: eng och va eng to'q (zich) dog' qayerda, tusi va rang kuchi bo'yicha asosiy farqlar (to'yinganligi) qanday ekanligini topish kerak. Masalan, naturadagi sar-iq olmalar fondagi sariq mato bilan solishtirilsa, olma-

lar matodan ochroq, ularning sariq tusi sariq matoga nisbatan yorqinroq (to'yingan) ko'rinadi. Rangning uch xil o'ziga hosligi bo'yicha natura qo'yilmasidagi buyumlarning asosiy rang xususiyatliligi mavjud.

Obyektdagi umumiylikni topilishi rassomni naturadagi ikkinchi darajali belgilar, uning mayda bo'laklariga, koloritli masalaga mustasno holda e'tibor berishdan, umumiy tus va rang holatini, asosiy tus va rang munosabatlarini paydo qilishdan chalg'itishga harakat qiladi. Shunday qilib naturaning ranglar qonuniyatlarida ham asosiyga erishiladi, etyudning keyingi. mayda detalli ishlariga poydevor yaratiladi.

Rang munosabatlarini, avvalo, eng och va intensiv ranglarni qidirishdan boshlash kerak, so'ng eng to'qini topib, qolganlarini esa shularga nisbatan aniqlash ma'qul. Keyingi tuslarga biroz to'qroq va biroz intensiv bo'lganlar va boshqalar kiradi. Murakkab kulrang tuslar oxirida beriladi.

Dastlabki va yakunlovchi tuslarni har doim ham eng och va eng to'q hamda to'yingan qilib olinmaydi. Qo'yilmadagi eng och joy har doim ham oq bo'lmaydi, eng to'q joy esa qora bo'lmaydi. Kuchli to'yingan yorqin ranglar ham kamdan-kam uchraydi. Natiurmordagi qizil pomidorni odatda yorqinligi bo'yicha toza qirmizi rangda emas, balki uni 50%ga sustroq tusda berish ma'qul. Hattoki bahorgi o't-o'lanlarni tasvirlashda juda ehtiyotkor bo'lish lozim. Uning yorqinligini shunday kuchaytirib tasvirlash mumkinki, natijada u tabiiy ko'rinishdan boshqacha bo'lib chiqib q oladi. Shuning uchun, ishga kirishishdan avval, umumiy tus va ranglar kuchini aniqlab olish kerak: munosabatlarni qanday bo'yoqlar yig'indisida bajarish — och yoki to'q, yorqinlikning (to'yinganlik) qanday chegarasida bo'lishini ham aniqlash muhim. Qisqa qilib aytganda, naturaning umumiy tus va rang holatini bilish kerak. Bunday holatni saqlab qolish uchun balki ranglar munosabatini chegaralangan bo'yoqlarda tasvirlashga to'g'ri keladi.

Ishni eng och, to‘q va yorqin tuslardan boshlaganda palitradagi barcha ranglardan, shu bilan birga eng yorqin va keskin bo‘yoqlardan foydalanish shart emas.

Yorug‘--soya va rang munosabatlarini aniqlashda umumiydan xususiya qarab borish lozim. Avvalo asosiy obyekt oralig‘idagi tus farqlarini topish muhim: natyurmortda, masalan, stol yuzasi va fon oralig‘idagi ko‘za, choynak va ko‘zaga tushayotgan yorug‘lik va b. Manzarani tasvirlashda avvalo osmon va urning alohida jismlarini bir-biriga va ularning yaxlitligida bo‘lgan rang munosabatlarida aniqlash kerak. Inson qomati tasviri yoki portret ham xuddi shu tariqa bajariladi.

Rassomlarning amaliy tajribasida shunday bir jum-lalar mavjud: "katta yorug‘lik", "katta soya", "katta shakl", "katta ranglar munosabati". Bulardan maqsad natura obyektini yaxlit ko‘rish va ularni barqaror qilib tasvirlashdir.

Naturani yaxlit idrok etganda, yorug‘lik tikka ta’sir etayotgan joydagi narsalar yagona bir qismni tashkil etadi

N. Kasatkin. «Raqibalar».

va undagi dog'lar kuchliligi bo'yicha soya qismidagiga teng kela olmaydi. Xuddi shularni shaxsiy va tushayotgan soyalarga moslash mumkin: ular tus bo'yicha yarim soya bilan yaxshi chiqishadi, yarim soya esa tasvirning yorug'lik qismlaridagi kuchga teng kelolmaydi. Soyadagi refleks yarim soyadan och bo'la olmaydi, ammo shaxsiy soyaning umumiy tusiga bo'ysunadi. Obyektdagi ushbu katta shakllar yoki buyumlar guruxi tusi va rangining to'g'ri saqlanishi tasvirga yaxlitlik va yoritilishining to'g'ri bo'lishiga turtki bo'ladi.

Umumiy ranglar munosabati va navbatdagi ishning davomi naturaga hos koloritni hisobga olgan holda borishi kerak. Naturadan kam ishlagan tajribasiz rassomlar u yoki bu natyurmort ranglavha etyudini, manzarani yoki portretni tasvirlayotganda har doim ham undagi yaxlitlik va bo'yoqlar birligini muvaffaqiyatli bajara olishmaydi. Naturadan ishlash jarayonida har bir aniq holatda koloritni tushunib yetish, tusli va rangli holat xususiyatini ko'rsata bilishlari zarur. Hamma gap natura bo'yoqlaridagi umumiy tus, rang holati va kolorit birligini ko'rish va tushunib yetishdadir.

Yirik ko'rinishdagi tus munosabatlarini aniqlab olgandan so'ng, yorug'-soya qismlarini modellash tirishga ya'ni, har bir buyumning yorug' soyasi, yarim-soya, shaxsiy hamda tushayotgan soyalarini topgan holda hajmli shaklini rang-barang qilib tasvirlashga o'tish mumkin. Shuni yodda tutish kerakki, buyumlarning ustki qismi ham rang tusi bo'yicha, ham yorug'ligi bo'yicha, ham to'yinganligi bo'yicha tushayotgan yorug'lik nurining oraliq masofasiga, sinish burchagiga hamda atrofida o'rab turgan buyumlarning reflekslariga va kontrast munosabatlariga bog'liq holda o'zgaradi. Yorug'likka, yarim-soyaga yoki soyada yonma-yon turgan qandaydir ikkita yuza jismlaridagi narsalarda bir xil yoritilish sharoiti mavjud emas. Buyumni barcha qismini palitrada topilgan rang bilan unga och yoki to'q rangni qo'shib ishlash mumkin emas. Buyumning har bir bo'lagi uchun yangi va

yana yangi bo'yoq qorishmalarini topish kerak. Odatda lokal (buyum) rangi yarim-soyada sezilarliroq, chunki yarim-soya yorug'lik manbaining asosiy va aks etayotgan tomonlaridan ancha sust ta'sir etadi. Buyumning xajmli shaklini jozibadorligi va natura qo'yilmasining yaxlitligini to'g'ri anglash uchun, issiq tuslar bilan yonma-yon aralash kontrast kuchida inson ko'zi sovuq rangni ko'radi, bir rang boshqasiga qo'shimcha bo'lgan rangni his qiladi. Buning natijasida naturadagi sovuq ranglarga issiq ranglar hamisha yo'ldoshdir. Agar biz buyumning sirtida zarg'aldoq rangni ko'rsak, yonida esa albatta havo rangni sezamiz.

Issiq va sovuq tuslar tasvir oxangdorligini oshiradi, naturadagi tabiiy ko'rinishni namoyon etadi.

Buyumning katta shaklini modellashtirayotib, mayda bo'laklarini chiza turib, shuni yodda tutish kerakki, katta shaklning ham yoritilgan, ham soyadagi yuzasida joylashgan ko'plab kichik shakllarda aniqlanadigan tusni oshirib yubormaslik kerak. Yorug'likda yoki soyada joylashgan mayda shakl tuslarining yaqinligini ilg'ab olish uchun, ish jarayonida atrof muhitga bog'liq bo'lmagan buyumlarga e'tibor berish shart emas. Aytib o'tganimizdek buyumlarni yaxlit ko'rib, doimo ularni o'zaro solishtirib turish zarur. Buyumning och qismini tasvirlay turib, qaysi nuqtada u yorug'ligi va rangining eng quyuqligi va qayerda kamroq namoyon bo'lishini, so'ngra esa xajmli shaklning qolgan qismida topilgan tus bilan taqqoslab aniqlash kerak. Eslatib o'tamiz, ranglarni uch xususiyat bo'yicha taqqoslaymiz: yorug'ligi, rang tusi va to'yinganligi. Agar biror bir rang yorug'ligi bo'yicha to'g'ri topilib, boshqa xususiyatlari aniq bo'lmasa, bu rangni to'g'ri deb bo'lmaydi — munosabatlar rang tusi va to'yinganligi bo'yicha ham aniqlangan bo'lishi kerak. Buyumlarni solishtirib o'xshashligini yoki ularning orasidagi farqlarini aniqlash shunday holatda yengillashadiki, agar havorang buyumni boshqa bir tusi o'zgacharoq buyum bilan solishtirsak. Bunday taqqoslash bizni sinchiklab qarashimizni charx-

laydi hamda ulardagi rang tusini aniq ko'rishga ko'mak beradi.

Buyumlarni rangi bo'yicha taqqoslashda yana bir holatni hisobga olish zarur. Ketma-ketlikdagi rang kontrasti tufayli, kulrangning nozik tusi uni nima bilan qiyoslashimizga bog'liq bo'lib, goh issiq, goh sovuq bo'lgan holda tuyuladi. Agar kulrangni qizil rang bilan solishtirsak u sovuq tusda, havorang bilan taqqoslasak issiq tusda ko'rinadi. Shu sababli buyumning nozik tusini aniqlashda xolis rangni xolis bilan, issiqni issiq bilan, sovuqni sovuq bilan, och rangni och bilan, to'q rangni to'q bilan o'zaro solishtirish kerak.

Tasvirlanayotgan buyumlarni nafaqat asosiy yuqorida qayd etilgan rangning uchta xususiyati bo'yicha, balki tashqi ko'rinishining aniqligi bo'yicha ham taqqoslash zarur. Tasvirlanayotgan buyumlarning chegarasi hamma joyda ham bir xil aniq ko'rinmaydi. Bir xil joyda buyumning silueti yaxshi ko'rinadi, boshqa joyda esa fon bilan birikib ketadi. Buyumdan tushayotgan soyalar chegarasi hamma joyda bir xil emas. Ish jarayonida doimo munosabatlar bilan fikrlash kerak: matoda tasvirlanayotgan bir necha buyumlarni naturadagi xuddi shu gurux buyumlari bilan qiyoslab borish maqsadga muvofiq. Faraz qilamizki, birinchi ko'rinishdagi buyumlar guruxining ranglari ikkinchi ko'rinishdagi buyumlar rangiga nisbatan juda ham yorqin va to'q tusdadir. Ularning naturadagi bu farqlarini sezgach, "palitra"da ranglarni alohida bitta emas, balki birdaniga bir necha rangni munosabatlarda tanlash zarurdir.

Havaskor rassom manzara lavhani tasvirleyotganda old ko'rinishdan boshlashi ma'qul. Agar rang qatlamlarini orqa ko'rinishdan qo'ya boshlasa, uning rang va tus kuchlarini oshirib yuborib, birinchi ko'rinishni bo'rttirib ko'rsatishga bo'yoqlarning kuchi yetmaydi.

Matoning to'liq yuzasi bo'yoqlar bilan butkul qoplanib, munosabatlar to'g'ri olinmaguncha, haqiqiy jarangdor bo'yoqlarni, yorug'lik kuchini va tasvirlanayotgan buyumlar moddiyligini his qilib bo'lmaydi. Palitradagi

yorqin bo'yoq, hali matodagi yorqin tus emas. Buyumlarning yoritilishi va materialliligi munosabatlarning to'g'ri olinishiga bog'liq, aks holda yon atrofdagi tuslar to'g'ri topilmasa qaysidir bir rangning jarangdorligiga erishib bo'lmaydi.

Rangtasvir ishlash jarayonida ranglar munosabatini to'g'ri aniqlash bilan birga, shuni yoddan chiqarmaslik kerakki, biz faqat oddiy rang dog'lari bilan emas, balki aniq bir shakl ustida ham ish olib borayapmiz. Ranglar munosabatini izlashdan maqsad, to'g'ri topilgan rang tuslari bilan naturani, uning xajmli shaklini to'g'ri topish demakdir. Agar rang buyumning fazoviy joylashuvi, materialliligi va aniq shaklini ifoda etmas ekan, u tasvirda o'z ma'nosini yo'qotadi. Och va to'q, rangli va rangsiz bo'yoq surtmalari ma'lum bir buyum shakliga va obyektga tegishli bo'lsagina, materiallilik, ranglar uyg'unligi va koloritni yaratadi.

Manzaraning fazoviy kengligini, masalan, faqat havo perspektivasi tufayli ranglar o'zgarishini ko'rsatib beruvchi rangli dog'lar emas, balki yer yuzasida joylashgan narsalar va obyektlar: daraxtlar, qurilishlar, to'g'ri to'rtburchakli va notekis maydonlarni o'lchamlari va chiziqlar aniqligi ranglarda o'zgarib manzaraning fazoviy uzoqlashishini yaratadi. Tog'larni, masalan, ikkinchi va olis ko'rinishda umumiy rang dog'larida ifoda etish mumkin emas. Rang bilan ularning relefini va o'simliklar tuzilishini tasvirlash kerak.

Ishning yakunida natyurmort, manzara yoki portretning u yoki bu joylari kerakli yorqinlikni olmay qolgan bo'lishi mumkin yoki aksincha, xaddan tashqari tusi va rangi bo'yicha kuchli, umumiy rang tusidan "ajralib" ko'rinishi mumkin. Yoritilgan joylar tusi bo'yicha o'ta keskin bo'lib, qog'oz yoki mato yuzasidan "chiqib" ketishi mumkin. Ba'zan, soyali joylar sezilarli mayda detalarga ega bo'lib, maydalashib ko'rinadi. Bu holatlarning hammasida ham umumlashtirish masalasi hal etiladi: mayda bo'laklarning keskin chegaralari mayinlashtiriladi,

buyumlarning rangdorligi kuchaytiriladi yoki xiralashtiriladi, keskin tuslar ochlashtiriladi yoki to'qlashtiriladi.

Umumlashtirish bosqichida naturaga yaxlitligicha qarash, hamma narsani birdaniga ko'rish, ya'ni "tikilib qarash" kerak. Buyumlar guruxining barchasi tarqoq bo'lib tuyuladi, ammo shu paytda tus munosabatlarini, natura yaxlitligini tezroq tushunish mumkin. Navbatma-navbat naturaga ham, etyudga ham yaxlit qarash kerak, shunda qayerda qanday xatoga yo'l qo'yilganligini ilg'ab olish mumkin. Butunligicha, yaxlitligicha ko'ra olish qobiliyati, ishni umumiydan xususiyligiga qarab va undan yana umumlashtirishga tomon boriladi. Ish jarayonida yaxlit ko'rish — rangtasvir ishlash mahoratining asosidir. Faqatgina shu malakaga ega bo'lgan rassom, naturani obrazli ko'rinishini to'g'ri ifoda etishi, undagi asosiy va har bir bo'lakning o'z o'rnini topishini, ishning yakuniy darajasini hamda kompozitsiyaviy markazga bo'ysundirishni samarali bajara oladi.

Tasvirdagi qismlar yig'indisi yaxlitga teng emas, chunki yaxlitlik — bu qismlar yig'indisiga yaxlitlik, birlik, shu qismlarning bir-biriga bo'ysunganligi va jamlanganligi qo'shiladi. Akademik E.A. Kibrik tasvirlashning yaxlitligi haqida shunday yozgan: "Yaxlitlik qonuniga bo'ysunmasdan turib naturadan na qalamda, na rangda tasvirlash mumkin emas. Shakl ham, rang ham o'z-o'zidan mavjud bo'lmaydi, faqat yaxlitlik qismi kabi yaxlitlikka nisbatan bo'ladi".

MANZARA

Manzaraning rangtasviri — rangtasvir dasturining kerakli bo'limi bo'lib, rassom-pedagoglarni tayyorlash jarayonida muhimdir.

Tabiat benihoya jozibali va go'zaldir. Quyosh nuri va atrof muhit cheksiz turli ranglarni hosil g'iladi.

Manzara tasviriy san'atning eng hissiyotli janrlaridan biri hisoblanadi. Go'zal manzara asarlar o'zining nafo-satli ta'siri bilan insonni ma'naviy boyitishga erishadi.

Ona tabiat qo'ynida bo'lish ijodiy fikrlar tug'ilishi va ruhlanishni o'zgarmas manbai hisoblanadi. Rassom biror bir joyni tasvirlashda o'sha muhitni chuqur o'rganmay, tahlil etmay hayolan tasvirlasa bu ish soxta chiqib tomo-shabinni o'ziga jalb eta olmaydi. Muntazam ijod etish rassomni nozik sezishga va tabiatni ma'lum holatini rangli va tusli xususiyatlarini to'laqonli yetkazishga o'rgatadi.

Dala amaliyotida ijod qilish xona ichkarisidagi ishlash sharoitidan farqlanadi. Kuchli yorug'likni hosil qiluvchi yorug'likning ko'pligi, reflekslarni turli-tumanligi, man-zara obyektlarini kuzatuvchidan yiroqligi, yoritilishning tezlik bilan almashuvi, yil fasli va ob-havoning turli ho-lati — buning hammasi yosh rassomga yangi va odatlan-magan sharoitdir.

Manzara etyudining muhim afzalligi — tabiatning ma'lum holatini, yoritilganligini, havoii muhit ta'sirini ma'noli makonni yetkazishdir. Manzara tasvirini bunday sifatlariga rassom havo perspektiva qonuniyatlariga amal qilish, rang munosabatlari bilan ishlash usuli, umumiy

tus va rang holatini to'g'ri topish yordamida erishadi. Manzara obyektlari va narsalarni rang, och-to'qligi va to'yinganligi bo'yicha taqqoslash, solishtirish, ularning naturadagi farqlarini belgilash — bular etyudning rangli munosabatlarini to'g'ri ifodalashda asos qilib olinadi.

Manzara etyudini mahoratli tasvirlash — demak uning rang munosabatlarini naturada ko'rinayotganday o'xshatib bajarishdir. Bunday talablar natyurmortning rangli tasvirida ham asos bo'lgan. Manzara etyudining birinchi mashqlaridanoq naturani xaqqoniy tasvirlash uchun rangning och-to'qligi va to'yinganligi, rang munosabatlarini aniq topish muhimligini tushunish kerak.

Manzarani kuchli quyosh nuri bilan yoritilganlik darajasini rassom teng ravishda palitraning bo'yoqlar doirasiga o'tkazadi, so'ngra tomoshabin etyuddagi ko'rinishni absolyut yorqinlikda emas, balki naturaga teng ravishda etyuddagi rang munosabatlarini o'rnatilganligi tufayli qabul qiladi.

Manzarada yoritilish darajasi kuch jihatdan ham, rang jihatdan ham juda tez o'zgaruvchandir. U yil fasllariga qarab, bulutli havo, yorug'lik nurlarini tushish burchagiga (ertalab, kunduzi, kechqurun) qarab o'zgaradi. Kunning qoq peshindagi yoritilishni ertalabki va kechkiga qaraganda yuz barobar kuchlidir. Shuning uchun etyuddagi tus munosabatlari ma'lum tusli va rangdorlik darajasida saqlanib turishi kerak. Ayrim holatda rang munosabatlarini ifodalashda palitraning och va yorqin bo'yoqlari (quyoshli kun), boshqasida esa kam to'yingan quyuq, qoramtir bo'yoqlar qo'llaniladi (bulutli kun). Shunday qilib etyud tasvirlashda yoritilish kuchi va umumiy tusni hisobga olish kerak. Bunga, avvalambor barcha narsalarni yorqinligi, ranglarni to'yinganligi bo'ysunishi zarur. Shuning uchun etyudni tasvirlashga kirishishdan oldin quyidagi masalani yechish zarur: naturaning etyudida ko'proq yorqin, to'q va to'yingan dog'lar rang va yorug'lik kuchi jixatdan qanday bo'ladi. Shular atrofida etyudning barcha narsalari va obyektlari rang munosabatlarida qurilgan bo'lishi kerak.

Ko'zning moslashuvi deb ataluvchi (yorug'likka ko'zning sezuvchanligining ko'tarilishi va pasayishi) nat-ura (tabiat) har xil yoritilishda turli taassurotlarni yuzaga keltirishi mumkin. Masalan, quyosh nurlarida kuzatilgan tabiat to'satdan bulutlar bilan qoplanganda barcha ranglar o'zgarib to'qroq bo'lib ko'rinadi.

Manzara etyudlarini bajarish jarayonida taqqoslash va munosabatlar bilan ishlayotganda naturani yaxlit ko'rish kerak, aks holda naturaning tus va rang munosabatlarini to'g'ri aniqlash va etyudning jozibador ko'rinishiga erishish mumkin emas.

Rangtasvir ishlash jarayonida manzara obyektlari va narsalarni yaxlit ko'rib turish muhim. Amaliy ishlash vag'tida birinchi ko'rinishni yorq'in ranglarda, keyingi ko'rinishlarni esa xiraroq ishlash kerak. Faqat yaxlit ko'rish orqali manzaraning perspektiv o'lchamlarini, ularning turli ko'rinishdagi rang munosabatlarini to'g'ri aniqlash hamda tasvirlashga erishish mumkin.

Naturaning rang munosabatlarini ifodalayotganda ranglar birdamligini ham nazarda tutish kerak, u esa yoritilish spektr tizimini yaratadi. Ertalab naturada oltinsimon pushti bo'yoqlar, kechqurun esa sariq zarg'aldoq, bulutli kunda esa neytral kumushsimon ranglar ustun keladi. O'rmonda yashil issiq ranglar doim ustun turadi. Oydin kechada kulrang-xavorang va yashil ranglar kuzatiladi.

Naturadan ishlash jarayonida rassom rang munosabatlarini mutanosibligi, umumiy rang va tus holatining vazminligini kuzatib qolmay, rang koloriti va ranglar garmoniyasini yaxlitligiga erishishi kerak.

Kolorit hissiyotining tomoshabinga ta'sir kuchi shunda namoyon bo'ladiki, kartinadagi narsalar, obyekt yoki voqea ma'lum yoritilish sharoitlarida kolorit holatini haqqoniy ifodalay olsa. "Kim men uchun haqiqiy kolorist hisoblanadi?" — deb D. Didro o'zi javob beradi: "Tabiat ranglarini to'g'ri yoritilganligini tasvirlay olib kartinada uyg'unlikka erisha olgan rassomgina".

Plener sharoitida munosabatlar bilan ishlash uslubi ko'pchilik metodik adabiyotlarda muallif tomonidan yoki e'tiborga olinmaydi yoki aniq tushuncha berilmaydi, ko'pincha umuman noto'g'ri "munosabatlar" tushunchasi deyilganda rang turlarini mutanosibsizligi, etyud va natura tomoshabin obrazida rang munosabatlarini farqlanishi aniq emasligi nazarda tutiladi.

Rassomlar ko'p asrlar oldin narsalarning ranglari muhit bilan, yoritilish sharoitlari bilan o'zgarishlarini bilishgan. Uyg'onish davridan boshlab rassomlar rangtasvir haqida turli risolalar yozib, chiziqli va havoiiy perspektiva qoidalari, naturaning ranglardagi ko'rinishida muxitni o'rni (Leonardo da Vinchi, A. Dyurer, D. Konstebel, D. Reynolds) to'laqonli bayon etilgan. Shunday bo'lsa ham bu rassomlar plenerli manzarani kashf etmaganlar. Ma'lum bo'lishicha plenerangtasviri XIX asrning ikkinchi yarmida rassomlar tasvirni tusli va rangli ko'lamini saqlagan holda munosabatlar usuli bilan ishlashni boshlagan vaqtda paydo bo'lgan (V.D. Polenov, I.I. Levitan, K.A. Korovin va boshqalar).

Manzara rangtasviri bo'yicha birinchi mashg'ulotlar manzaraning asosiy obyektlari orasidagi ranglar farqini tasvirlashga qaratilgan qisqa vaqtli etyudlar bo'lishi kerak (bino silueti, osmonning umumiy dog'i, yer yuzining umumiy tekisligi, daryoning oynali yuzining bir xildagi rang dog'i va hokazolar).

"Etyudni tasvirlashda osmonga nisbatan suv va yer tusining munosabatlarini birdaniga inobatga olib tasvirlash kerak", — deb yozgan K.A. Korovin.

I.I. Levitan yosh rassomlarga maslahat beradi: "Biz hali manzaradagi yer, suv, osmonni umumlashtirish, bir-birini bog'lash ko'nikmalarini to'laqonli egallamaganmiz: hammasi alohida, barobar esa yaxlit bo'lib jaranglamaydi. Axir eng muhimi va murakkabligi — manzarada suv, yer va osmonning to'g'ri rangli munosabatlariga erishishdir".

Misol tariqasida N.N. Ge "Bulutlar", "Dengizda quyosh botishi" va A.E. Arxipovning "Shimoliy manzara"

asarlarini ko'rishimiz mumkin. Rassom N.N. Ge osmon, suv va yer munosabatlarini, old ko'rinishdan ichkari to-mongacha ranglarning perspektiv o'zgarishlarini nozik ifodalagan. A.E. Arxipovning etyudi esa betartib to'q rang surtmalari bilan osmon, yerning asosiy munosabatlari ko'l bo'yidagi katta bo'lmagan omborxona tasvirlangan. Bunday dastlabki bir seansli etyudlarda naturaning yirik rang munosabatlarini astoydil tasvirlashi talabani manzara etyudidagi rang tuzilishi, uning materiallik va fazoviy sifatlarini hamda tabiatdagi turli yoritilish holatlarini mahoratli yaratish malakalarini rivojlantiradi.

Yoritilish holatini hisobga olib, umumiy ranglar munosabatini qisqa vaqtli etyudda bajarish bo'yicha biroz tajribaga ega bo'lgach ikki-uch seansga mo'ljallangan mashqlarga o'tish mumkin. Uzoq vaqtli etyudlarni ishlash jarayonida ham dastlab asosiy rang munosabatlarida (asosiy dog'lar), yaxlit surtmalarni qo'llash, so'ng old, o'rta ko'rinishdagi mayda-bo'laklarni bajarishga o'tiladi va hokazo.

Tajribasiz rassom uzoqda joylashgan (100—300 m) ko'katlar rangini xuddi oldida turgandek ko'radi. Vaholanki, yiroqdagi rang mutlaqo boshqacha ko'rinadi: yashilning nozik ranglari va uning to'yinganligi uzoqlashish ta'sirida albatta o'zgaradi. Tajribasiz rassomlarning asosiy kamchiligi: ishni yaxlit ko'rmaslik, mayda shakllarni tasvirlash bilan chalg'ib ishni samarali yakunlay olmaydilar.

Tabiatdagi narsalarning ranglari yoritilish kuchi va spektr birikmalariga bog'liq (kunduzi, kechqurun, quyoshli kunda, bulutli ob-havoda) holda o'zgaradi. Masalan, kechqurun quyosh botish vaqtida qayin tanasi zarg'aldoq qizil tusda ko'rinadi. Shunday bo'lsa ham tajribasiz rassom qayin tanasini oq rangda tasavvur etadi.

Manzarani rangli tasvirlash jarayonida narsalarning predmetlik ranglarini yoddan chiqarish ko'nikmasiga erishish (shaxsiy rangini), yorug'lik ta'siri va uzoqlashgandagi ranglarni sezish mahoratini rivojlantirish zarur. Ayniqsa, ta'limning boshlang'ich davrida plenerdagi rangtasvir

bo'yicha vazifa va mashqlar huddi shunga bag'ishlangan bo'lishi kerak.

Manzara rangtasvirini boshlang'ich davr dasturini juda yahshi o'zlashtirish uchun quyidagi mavzulardagi vazifalarni bajarish kerak:

1) plener ochiq havo sharoitida naturani yaxlit idrok etish va rangdorlik munosabatlari bilan ishlash usuli;

2) asosiy rangdorlik munosabatlarini qabul qilish va tasvirlash;

3) umumiy tus va rangdorlik holati;

4) manzara obyektlarini kolorit yaxlitligi va yoritilish rangi;

5) manzaraning mayda bo'laklarini tasviri;

6) manzarada kenglik.

Plenerda naturani yaxlit idrok qilish va rang munosabatlari bilan ishlash usuli

Xaqqoniy tasvirlash etyudning rangdorlik qatorining qurilishiga, naturaning rang munosabatlari mutanosibligiga asoslanadi. Rang munosabatlarini aniqlanishi bir vaqtning o'zida manzara obyektlarini yaxlit taqqoslashda amalga oshiriladi. Shuning uchun plenerda ishlashdan oldin yetiborni mavjud ko'rinishning hammasini yaxlit idrok etishga yo'naltirish muhim. Faqat shunday yaxlit ko'rish manzaraning asosiy obyektlari (osmon, yer, suv, old va uzoqdagi ko'rinishlari) orasidagi ranglar farqini aniqlashga imkoniyat tug'diradi. Manzaraning (osmon, yer, daryo va h.k) barcha obyektlarini ishlash vaqtida birdaniga yaxlit ko'rish qiyin. Manzaraning barcha obyektlarini yaxlit idrok qilish uchun ancha kengroq ko'rish maydonini talab qiladi. Naturani yaxlit qabul qilishda yordam beradigan mashqlarga intererdagi natyurmortni bajarish, keyin esa, ayvonda yoki ochiq deraza tokchasida turgan gullar dastasini tasvirlashni maslahat beramiz. Mashqlarni bajarishda natyurmort, interer, gullar dastasi, deraza pardasi, deraza orqasidagi shahar ko'rinishlarini ham birdaniga idrok qilib ko'rish juda muhim.

Asosiy rang munosabatlarni idrok qilish va tasvirlash

Har qanday tasvir mayda qismlardan emas, yahlitlikdan boshlanadi. Dastlab katta umumiy shakl topiladi, keyin esa mayda bo'laklari ishlanadi. Shu munosabat bilan tasvirlash jarayoni qoidasi mavjud: umumiydan-mayda bo'laklarga va yana umumlashtirishga. Manzara etyudini ishlash yahlit asosiy munosabatlarni qurishdan manzaraning asosiy obyektlari (osmon, yer, suv, old, o'rta va olisdagi ko'rinishlari bilan) orasidagi rang farqlaridan boshlanadi. Manzaraning obyektlaridagi asosiy munosabatlarning to'g'ri olinishi keyingi rang qurilishi, mayda bo'laklarni tasvirlashda ishni osonlashtiradi. Agarda asosiy rang munosabatlari noto'g'ri topilgan bo'lsa, reflekslar va ranglardagi nozik farqlar, mayda qismlarni qanchalik sinchiklab (astoydil) bajarilmasin, mazmunli tasvir hosil bo'lmaydi.

Plenerda boshlang'ich ishlar jarayonida kichik etyudlar (15×10 sm) bajarish zarur. Qo'yilmadagi keskin kon-

O'. Tansiqboyev. «Issiqko'l oqshomi».

O'. Tansiqboyev. «O'zbekistonda mart».

O'. Tansiqboyev. «Sirdaryo».

trastlar (tusli va rangdorlik) ko'rish taassurotlari bo'yicha taqqoslanadi. Birinchi navbatda old ko'rinish munosabatlari olisdagiga nisbatan aniqlashtiriladi. Qoida bo'yicha kichik o'lchamdagi etyudlarda maydalangan qismlarni idrok etish mumkin emas. Yosh rassom naturani aynan "ko'chirmasdan", balki yaxlit rang munosabatlarida tasvirlaydi.

Tus va rang munosabatlari metodi bilan etyudni bajarish aslida naturadagi och-to'qlik, intensiv va to'q rang dog'larni aniqlashdan boshlanadi. Ular oraliqdagi tus va rang dog'larini kuchi jihatdan taqqoslanadi. Manzarada, masalan, quyosh nuri bilan yoritilgan yashil yalanglik eng yorug' va rang bo'yicha yorqin bo'lishi, to'q tusda esa old ko'rinish.

Manzaraning umumiy rang munosabatlarini topish maqsadida talaba vazifani yetarli darajada savodli uddalay olmasa qisqa vaqtli etyudlarni ko'p marta takrorlash zarur. Dastlab tasvirlash uchun uncha murakkab bo'lmagan yopiq kenglikli syujetlar (masalan, qisman hovlili uyni va h.k.), obyektlar bo'lib hizmat qilishi mumkin. Keyin vazifani biroz murakkablashtirib, bir nechta ko'rinishga (old, o'rta va uzoq) ega bo'lgan ochiq kenglikdagi manzarani taltash zarur. Bu etyudlarda esa e'tiborni havoyi perspektivaga, osmon rangi, manzaraning barcha obyektlarini nozik farqlari bo'yicha och-to'qligi va to'yingan ranglarining o'zgarishlariga qaratish kerak. Ularni baravar idrok qilishda manzarani barcha ko'rinishlarini taqqoslash yo'li bilan sezish mumkin. Masalan, old ko'rinishdagi daryo qirg'og'ini ikkinchi va yiroqdagi ko'rinishlari bilan bir vaqt o'zida osmonning suvdagi aksi bilan ham qiyoslanadi. Etyudning rangdor munosabatlari yaxlit belgilanmaguncha uning bir qismini tugatish mumkin emas. Har bir etyud 30 daqiqadan 1 soatgacha davom etadi.

Yoritilishning umumiy va rangli holati

Manzara etyudida yechiladigan muhim vazifa — turli ob-havoda, kunning istagan vaqtini, yoritilgan holatini tasvirlashdir. Professional tilda buni umumiy tus va rang holatini ko'rsatishga aytiladi. Xoxlagan etyudning rang qatori faqat narsalarning ranglaridagi tus va rang munosabatlariga mos bo'lmasligi kerak. Etyudning rang farqlari, albatta, naturaning yoritilgan holatini hisobga olib qurilishi zarur.

Bulutli kunda ko'katlar rangi ancha quyuq (qoramtir) va kam to'yingan bo'ladi. Qosh qorayganda hamma narsalar to'qlashadi, qizil, zarg'aldoq va sariq ranglar to'yinganligi jihatidan xiralashadi, yashil bilan zangori rang esa faollashadi. Shuning uchun bunday holatlarni hisobga olmasdan manzarani tasvirlab bo'lmaydi. Kunning istalgan vaqtida yoki turli ob-havo sharoitida tasvirlangan etyudlar, umumiy tus va rang jixatdan bir-biridan farq qilishi lozim.

"Manzarada — deydi R. Falk, — asosiysi — havoyi muhitning rangli holatidir".

Manzara ko'rinishlarini yuqori yoki past darajada yoritilgan holatini tasvirlash uchun to'liq diapazonli och-to'q, yorqin va qoramtir bo'yoqlardan rassom har doim ham foydalana olmaydi. Ishni boshlashdan oldin rassom etyudda naturaning eng yorqin va intensiv qismlarini qanchalik yorug' va rang kuchlariga ega ekanligini aniqlaydi. Quyoshli kunda etyud bajarishda palitradagi yorqin va jozibali diapazonini to'liq ishlatadi. Kechqurin yoki bulutli kunda etyuddagi rang munosabatlari to'qroq va kam to'yingan bo'yoqlar bilan ifodalanadi. Rangtasvirchi shunday qilib tus va rang ko'lamini saqlab qoladi. Masalan, I. Repinning "Kursk guberniyasida cherkov namoyishi" kartinasida ranglar nihoyatda jozibali. U asarda quyosh nurini sezdira olgan. Uning "Targ'ibotchining hibsga olinishi" kartinasi qoramtir va quyuq bo'yoqlar bilan tasvirlangan.

Manzara etyudining yoritilishi holatini puxta o'rganish uchun bulutli, quyoshli kunda, yoz va qishda aynan bir mavzuni tasvirlash juda foydali. Qator bajarilgan etyudlarni solishtirib, manzaraning turli holatini jozibali xususiyatlarini sezish mumkin: barcha etyudlarda eng yorqin va ravshan dog'lar palitraning yorqin to'yingan bo'yoqlarida tasvirlangan.

Manzara obyektlarida kolorit birligi va yoritilish rangi

Manzarani munosabatlar metodi bilan tasvirlash jarayonida yosh rassom tabiatning haqiqiy bo'yoqlarini tushunishga, ularning asl rangini umumiy tusi bilan mosligini ko'rishga birdaniga erishmaydi. Tabiatdagi bo'yoqlarni noto'g'ri tahlil etish natijasida rassom rang va tus munosabatlarini adashtirib etyudni jozibali chiqishiga erisha olmaydi. Ayniqsa tajribasiz rassom yoritilishning umumiy rangi ta'sirida tabiatdagi o'zgargan ranglarni yaxshi sezmaydi.

Ertalabki quyosh barcha narsalarga va manzara obyektlariga pushti — sariq nozik rangni, kunduzgi quyosh esa — oltinsimon, kechqurungisi — to'q sariq yoki qizil rangni baxsh etadi. Tungi oy yorug'ligi narsalar rangini ko'kimtir yashil tomonga o'zartiradi. Elektr chirog'ida narsalar och-to'q sariqni, sham esa — to'q sariq bo'yoqni xadya etadi. Demak, yoritilishning o'zgaruvchan sharoitida narsalar rangi yoritilish manbai ta'sirida bo'ladi.

Yoppasiga bulutlar quyuni bilan qoplanib yorug'ligi tarqatilgan osmonda narsaning shaxsiy rangi — ko'proq namoyon bo'ladi. Bulutli kunning yengil tekis yorug'ligi narsalarning shaxsiy ranglaridagi xarakter va xususiyatlarini aniqlashga imkon tug'diradi.

Manzaraning turli yoritilgan holatdagi etyudlarni bajarish uchun bulutsiz quyoshli kun, bulutli osmondagi quyosh yorug'ligi, kunbotar vaqt, bulutli kun, qosh-qoraygan paytlarni tanlash mumkin.

Bunday yoritilgan sharoitlarda mashqlarni bajara turib barcha e'tiborni tabiatdagi umumiy tus va rang holatining o'zgarishlariga qaratish lozim. Manzara etyudlarida tus va rang yaxlitligi va birligini yo'qligi ranglarning maydalanishiga va pala-partishlikka yo'l qo'yilishi ishning sifatini buzadi. Bunday etyud ifodali bo'la olmaydi va tomoshabinga nozik ta'sir etmaydi. M.A. Vrubelning "Nastarin" va I.N. Kramskoyning "Oydin kecha" mavzuidagi asarlari

rang jozibasi hamda asarning yaxlit topilishi bilan tomoshabinni o'ziga maftun eta oladi.

Manzarada mayda bo'laklarni tasvirlash

Mazmun jihatdan ancha murakkab va uzoq davomli manzara etyudlarini ishlashga o'tishdan oldin, naturaning umumiy ranglar munosabatini tasvirlashga qisqa vaqtli etyudlarni bajarish bilan, masalan, arralangan daraxt tanasining bir bo'lagi yoki bir necha toshlar, osmondagi bulutlar to'plami kabilarni ishlash zarur.

Ranglar dog'i o'z-o'zidan narsa yoki obyektning aniq shakllarisiz bezakli tasvirdan boshqa hech narsani ifodalamaydi.

"Tabiatni to'laqonli tasvirlash va uning go'zalligini ko'rsatish uchun — deydi T. Russo — daraxtlar yerda mustahkam turishi, ularning shoxlari esa oldinga intilishi, qolgan qismi polotno ichiga kirib ketgandek tuyulishi, xuddi tomoshabin daraxtni atrofida aylanib o'ta oladiganday tasavvur qilishi kerak. Har bir bo'yoq surtmasi shunchaki yuzaki qo'yilmasdan, xar bir surtma yaxlit bo'lishi va biron-bir narsani aniq ifodalashi kerak".

Etyudda aniq obyektlarni tasvirlash ishi naturadagi manzara va muhit detallaridagi asosiy rang munosabatlarini aniqlashdan boshlanadi. Keyin esa obyekt shakli, uning hajmi va h.k. astoydil ishlab chiqiladi. Bularning hammasi yoritilishning umumiy kolorit holatini to'g'ri hisobga olib rang bilan hal qilinadi.

Manzarani tasvirlashda tabiatni sinchiklab o'rganishni talab qiladi. Har bir daraxt alohida o'zining xarakterli tuzilishiga ega.

Tabiatni turli holatlarda, ko'katlar bilan butalar, har xil daraxt turlarining xarakterli xususiyatlarini rang bilan tasvirlashni o'rganish uchun naturadan juda ko'p etyudlar bajarish kerak. Manzaraning obyektlarini bo'yoqlar orqali tasvirlash bilan barobarida qalam bilan ularning murakkab shaklini chizish ham zarur.

Manzaraning alohida obyektlarini va mayda bo'lak ishlanmalariga qaratilgan mashqlarni bajarish bilan bir qatorda ochiq havoda qator natyurmortlar bajarilsa yaxshi bo'ladi. Plenerda (quyoshda, soyada va h.k.) yoritilish sharoitiga qarab natyurmortni joylashtirib, qator mashqlarni bajarish maqsadga muvofiqdir.

Daraxt soyasiga qo'yilgan natyurmort osmon va daraxt yaproqlari reflekslari ta'sirida o'zgacha ko'rinadi.

Yashil yaproqlar va ko'k osmon — bu ikki rang natyurmortning barcha ranglar qatorini belgilaydi. Bunday natyurmortga misol tariqasida A.A. Plastovning "Yoz" kartinasini ko'rish mumkin. Daraxt soyasida qiz bilan ayol tasvirlangan. Osmondan kumushsimon sovuq rang, soyalari esa yashilroq ranglarga ega.

Ko'pgina aks va shu'lalar mavjudligi tufayli bulutli ob-havoda yorug'-soylar o'z kontrastligini yo'qotadi va yengil tashqi ko'rinishlari va yumshoq soyalari bilan fazoviy muhitni yaratadi.

Shakllarni modellash shunday amalga oshiriladiki, har bir narsa hajmini va materialligini umumiy yoritilish va muhit ta'siri natijasida paydo bo'lgan nozik ranglar bilan ko'rsatiladi.

Bulutli ob-havoda koloritni xarakterli holatini A.A. Plastovning "O'rim" kartinasining natyurmort qismida ko'rish mumkin. Kartinadagi voqea bulutlar bilan qoplangan tush vaqtida sodir bo'lgan. Natyurmortdagi narsalarning yorug'-soyasi bir-biridan kam farqlanadi. Kechki yoritilish holatidagi natyurmort rangtasviri misolida rassomni boshqa "Traktorchilarning kechki ovqati" asarida ko'rish mumkin. Narsalarning yoritilgan qismi qizil, to'q sariq ranglar bilan, soyalari esa quyuk to'q ranglarda tasvirlangan. Kartinada keskin ranglar gammasi o'yini tasvirlangan bo'lib, asar nihoyatda jozibali yaratilgan.

Manzarada kenglik

Manzarali rangtasvirning keyingi bosqichida ko'p seansli davomli etyud mashqlari bo'lib, ilgari o'zlashtirilgan na-

zariy qoidalarni eslash, amaliy ko'nikmalarni qo'llash hamda yangilarini o'zlashtirish kerak.

Uzoq vaqtli etyudlarda shakllar puxta ishlanishi bilan farqlanishi kerak. Ularni bajarish vaqti 2—4 soatdan (bir seansli) bir necha o'n soatgacha (ko'p seansli), davom etishi mumkin. Ko'p seansli etyud quyoshda ham, bulutli ob-havoda ham belgilangan bir vaqtda bajarilishi lozim.

Manzara mazmuni uning hayotiy mavzusi naturaning yaxlit ko'rinishi plastik-kompozitsiya munosabatlarida ham, koloritda ham asosiy aniqlash kompozitsiyaning ajralmas qismidir. Shuning uchun davomli etyud bajarish jarayonida kompozitsiya syujetini puxta o'ylash, tahlil etish va uni tasvirlash muhimdir. Tasvirlash tekisligida obyektlar va narsalar joylashuvini mukammal tasavvur qilish zarur. Manzara obyektiga yaqinlashib yoki uzoqlashib joy xususiyatlarini o'rganish, ko'rish nuqtasini topish mumkin. Kompozitsiyada osmon bilan yer va boshqa obyektlar orasidagi munosabatlarni aniqlash juda ham muhimdir.

Naturadan manzara kompozitsiyasini yaratish, natyurmort qo'yilmalari uchun narsalar tanlash bilan ayrim o'xshashlikka egadir. Etyud kompozitsiyasini yaratishda rassom chuqur fikrlashi, joyni tanlay bilishi, perspektiva qoidalariga amal qilishi va eng muhimi fazoviy kenglikni mohirona tasvirlay olishi zarur. Manzara mavzusini tanlashda did, badiiylik va kompozitsiyani asarda maromiga yetkazib tasvirlash, rang va tus munosabatlarida ishni yaxlit yakunlay olish rassomning professional mahoratiga bog'liq.

Ma'lumki, narsalar katta masofada hajmliligini, reliefini yo'qotib siluetli tekislik xarakteriga ega bo'ladi. Old ko'rinishdagi narsalar ancha hajmli, soya-yorug'i kontrast bo'lib ko'rinadi. Yaqinda joylashgan yashil dala masofa uzoqlashgan sari yashil rangdor bo'yog'i asta-sekin moviyga o'tadi. Olisdagi to'q narsalar ochroq va ko'kimtir bo'lib ko'rinadi. Quyosh nurida bulutlar va uzoqdagi qorli tog' cho'qqilari ham qizil to'qsariq ranglarga kiradi.

O'. Tansiqboyev. «Oqshom pallasi».

O'. Tansiqboyev. «Chorvoq».

Tuman, chang yoki tutun bilan to'yingan fazoda narsalarning siluet aniqligi pasayadi. Toza havoda masofadagi shaklning aniq tashqi ko'rinishining o'zigina o'zgaradi.

Old ko'rinishlarni tasvirlashda narsalarning shaxsiy ranglari uzoqdagilarda esa — shartli rang muhim o'rinni

egallaydi. Havoyi muhitda shartli ranglar narsalarni uzoqlashtiradi va aksincha, shaxsiy narsalarning rangi ularni xuddi old ko'rinishga olib kelayotganday tuyuladi. Ish jarayonida old ko'rinishga biron-bir narsani "yaqinlashtirish" zaruriyati bo'lsa uncha lokallik (narsa) mohiyatini rangga qaratish lozim. Etyudning qandaydir qismini "uzoqlashtirish" zaruriyati tug'lsa unda shartli ranglarni qo'llash kifoya.

Fazoviy sifatlarni aniqlashda zarur mashqlar bo'lib mavzuli manzarani ochiq fazoviy olislari bilan tasvirlash, masalan, tog'lardagi ko'p ko'rinishli dara yoki egribugri ariqli vodiylar va old ko'rinishda daraxtli o'rmon va bir necha daraxtlar ko'rinishi bilan o'tloq (ko'kalamzor) xizmat qiladi.

Uzoq ko'rinishdagi och-to'qligi va rang tusini to'g'ri aniqlash uchun hammasini yaxlit ko'rib mayda qismlarga e'tibor bermasdan qarash muhimdir. Faqat shundagina old, o'rta va olis ko'rinishdagi rang farqlarini to'g'ri aniqlab tasvirlash mumkin.

"Havoni tasvirlashda, — deydi A.A. Deyneka — ayniqsa old ko'rinishni uzoqdagiga nisbatan munosabatlarini aniqlab va to'g'ri yetkazilishi muhimdir, shundagina rangtasvir o'z yechimini topadi, asarda havoyi muhit holatini to'g'ri tasvirlashga erishiladi".

Plener rangtasvirining boshlang'ich ta'lim bosqichida qisqa vaqtli va uzoq davomli etyudlar bajariladi.

Keyinchalik esa manzara etyudlari ishlash jarayonida tabiatning nozik holatini tasvirlashga harakat qilish zarur.

Tasvirlash mobaynida rassom tabiatning nozik o'zgarishlarini kuzatar ekan o'z hissiyotini bo'lajak asarda ko'rsatishga harakat qiladi.

Demak, naturada asosiy rang dog'larni umumiy va katta rang munosabatlarini to'g'ri topish va mohirona tasvirlay olish rangtasvirning muhim asosidir. Shular asosida manzara obyektlarining mayda bo'laklarining nozik farqlanishlari amalga oshiriladi. Tabiat bo'yoqlari haddan tashqari rang-barang. O't-o'lanlar, ko'kat va daraxtlar

yashil rangda. Lekin tabiatdagi bu ranglar turli-tuman tuslarga ega. O'tloqda o'sayotgan maysalar, kuzgi bug'doy ekinlari, sabzavotlar, daraxtlarni har xil turlari — hammasi ham o'ziga xos yashil rangdagi tusga ega. Tabiat o'ta nozik, ana shu o'ziga xos xususiyatlarni manzara etyudida tasvirlay bilish rassomdan juda katta bilim, malaka va tinmay izlanishni talab etadi.

AMALIY MASLAHATLAR:

1. Etyud bajarish vaqtida rassom yorqin ranglarda kiyingan bo'lsa palitra va kartina tekisligiga kuchli reflekslar tushishi aniq. Kuchli quyoshli yoritilishda bu ranglar, reflekslar palitradagi bo'yoqlarni to'g'ri qabul qilishni qiyinlashtiradi va etyudning rangli gammasini o'zgartirib yuboradi. Bunday holatda etyud kiyim rangiga qo'shimcha umumiy rangni orttiradi va albatta, naturani haqqoniy tasvirlashga xalaqit beradi. Shu sababli etyudlarni daraxt soyasi yoki devor yonida tasvirlash mumkin emas, chunki palitraga, qog'oz yoki matoga osmonning ko'kimtir yoki daraxt yaproqlaridan yashil ranglar tushib ishni o'zgartirib yuboradi. Quyoshli kunda etyudni soyabon tagida bajarish lozim. Mato va palitraga quyosh nurlari tushmasligi kerak.

2. Oq nur bilan yoritilgan qizil buyum quyosh nurining qisqa to'liqinli qismini o'ziga yutadi, o'zi aks ettirgan qizil rangga tegishli to'liqinlar bundan mustasno. Qizil yorug'lik bilan yoritilgan qizil buyum, intensiv qizil bo'lib qabul qilinadi. Bu narsa qizildan tashqari, boshg'a rang bilan yoritilsa, xira-zarg'aldoq, jigarrang yoki qoramtir bo'lib qabul qilinadi.

Kumushsimon rangdagi manzarani (ayniqsa zangori rangdagini) sovuq tusdagi yoritilishda namoyish qilish mumkin. Impressionistlarning nozik-zangori ranglari bunday yoritilishda ancha to'qroq va neytral bo'lib ko'rinadi.

3. Etyudda rang va tus munosabatlari masalasini aniqlashda tayanch bo'lib xizmat g'iluvchi dastlabki moybo'yoq variantlari yoki akvarel bo'yoqlari aralashmasi yordam berishi mumkin.

Manzaraning asosiy obyektlariga ma'lum tus va rang munosabatlariga mos bo'yoqlar aralashmasini palitrada tayyorlab

olinadi. Bu esa o'z navbatida etyudda umumiy yaxlit koloritning oson topilishiga zamin hozirlaydi.

N.N. Volkov naturadan katta o'lchamdagi qog'ozga etyudni akvarel bo'yoqlari bilan bajarish tajribasini quyidagicha yozadi: "Men tutunsimon sariq uzuq-yuluq osmonni va quyuk to'q yashil suvni tasvirladim. Asosiy masala uchta rangni tanlab olish: suv, narsalar va osmon. Tanlov kuchli uchlikni yaratsa-yutuq. Tanlangan uchlikka bo'yoqlarni kosachalarda g'amlash kerak.

Bo'yoqni biroz ko'proq tayyorlash zarar qilmaydi. Chunki qayta tayyorlangan bo'yoq xuddi o'ziday bo'lmaydi".

I.E. Repinning o'quvchisi M.N. Toidze ustozini libossiz qiyofasi etyudini ishlashi haqida o'zining hotiralarida shunday yozadi: "U birdaniga asosiy to'q tusda ishni boshlardi: "Bo'yoq bilan emas, balki gavdani "dog'chalar" bilan tasvirlash zarur deb uqtirardi". Uning palitrasida o'rtacha quyuklikdagi asosiy qorishma yarim tus bo'lardi. Zaruriyat tug'ilishi bilan unga goh qizilni, goh boshqa bo'yoqlarni aralashtirib ishni davom ettirar edi".

K.A. Korovin ham asosiy ranglarni palitrada oldindan aralashtirib so'ng ularni matoga o'tkazardi. "Ishni eng toza to'q joylaridan boshlashni yahshi ko'raman", — derdi u. Bu esa ishchda oq rangni ko'p ishlatishga yo'l qo'ymaydi. Korovin ustaxonasida o'quvchilari baxmal matoda yalang'och modelni tasvirlash mashg'ulotlarida qatnashgan B.V. Ioganson shunday eslaydi: palitrada qora bahmal tusini qoraroq qilib tayyorlagan: toza holatda berlin lazuri, to'q kraplak va hind sariq bo'yog'iga o'xshash tiniq bo'yoq lok ular tarkibiga kiradi. Keyin esa palitrani o'zida u qora barxatni atrofidagi barcha tuslarni topayotib turli materialni soyadagi qismlarini va sochning soya bo'lagini topganki u kamerton kabi rang palitrasida jamlangan..."

ODAM BOSHI VA GAVDASINING RANGTASVIRI

Pedagogika oliy o'quv yurtlarining badiiy-grafika fakultetlarida odam tasvirini o'rganish eng asosiy vazifalardan biridir. Murakkab ijodiy asarlar yaratishda odam gavdasi va portretini to'g'ri chiza bilish juda muhimdir. Jumladan: qiyofani konstruktiv qurish, harakat va xarakterni topa bilish, har bir detalni tus yaxlitligida nozik ifodalash zarur. Talaba bu shartlarni to'liq bajara olmas ekan, inson ichki psixologik holatini ochib bera olmaydi.

Odam boshi va gavda rangtasvirini mukammal ishlash, nazariy hamda amaliy bilimlarni chuqur o'rganish natijasida hosil bo'ladi. Ma'lum bir muhitda odam qiyofasining anatomik tuzilishini perspektivada to'g'ri tasvirlash hamda tus va rangda aniq ifodalash uchun rassomdan katta tajriba talab etiladi. Misol tariqasida A. Abdullayevning "Yozuvchi Said Axmad" asaridir.

A. Abdullayev.
Yozuvchi Said Axmad.

Inson rangtasvirini tasvirlashda ham tasviriy san'atning boshqa janrlaridagi kabi jarayon talab etiladi. Ya'ni, shakl konstruksiyasi nisbatlarni aniqlash, xarakter topish, rangda va tusda ifodalashdir.

Odam boshini tasvirlashda uning anatomiyasini chuqur tahlil etib, ichki psixologik holatini ko'rsata bilish, rangda va tusda yaxlit holatda yakunlash vazifasi yuklatiladi. Talaba inson tanasini tasvirlashda uning rang xarakteristikasi, hamda atrof muhit bilan yoritilish holatlarini xaqqoniy aks ettirishi muhimdir.

Endigina inson boshi va qomatini tasvirlayotgan yosh rassom nisbatlarni aniq olishi kerak. Shundagina u ko'zlangan maqsadga erisha oladi.

Odam boshi va gavda rangtasvirini o'rganish jarayoni-ni quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. Inson boshini grizayl texnikasida tasvirlash.
2. Tabiiy yorug'likda bosh rangtasvirini ishlash.
3. Sun'iy yorug'likda rangtasvir ishlash.
4. Inson boshi rangtasvirini plenerda ishlash.

Odam boshi rangtasvirini tusda ishlash (grizayl)

Realistik rangtasvir qo'yilmasida tus munosabatlarini to'g'ri topa bilish asosiy vazifalardan biridir. Rangtasvirda tus va rang munosabatlarining o'zaro birligi naturani haqqoniy ifodalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Odam boshini grizayl texnikasida mukammal ishlay bilish, rangtasvirda muvaffaqiyatli ishlash garovidir.

1-MASHQ. Och va to'q fonda odam boshini ifodalash.

Bu mashqning asosiy maqsadi yirik tus munosabatlarini to'g'ri topa bilish (fon va naturaning o'zaro bog'liqligiga urg'u bergan holda) dan iborat.

Mashqni bajarish uchun naturaga to'g'ridan yorug'lik tushgani ma'qul. Shunday qilinganda qo'yilmada yorug'-soyalar-ni keskin holati bo'lmaydi. Fon boshga nisbatan ba'zan och, ba'zan to'q bo'lishi mumkin.

Bu mashg'ulotning asosiy metodik ahamiyati shundaki, bosh va fondagi yirik tus munosabatlarini aniqlashga qaratilgan.

Odatda talabalar fonni alohida yozishadi, buning natijasi-da ishni tus jihatdan qaralganda tasvirda yaxlitlikka erishib bo'lmaydi. Naturani ko'r-ko'rona ko'chirish ishni muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. Shuning uchun tasvirlashda to'g'ri yo'lni tanlash, metodik ketma-ketlikda ishni davom ettirish muhimdir.

Bu kabi mashg'ulotlar tasviriy san'at sir-asrorlarini puxta o'rganishda muhim va zarur bosqichdir. Ma'lumki, portret ustida ish olib borayotgan mutaxassis rassom dastlab modelning siluetini fonga nisbatan topib, so'ngra mayda detallarga ishlov beradi hamda refleksi, yarim soya, soyalarni ko'rsatadi. Shuning uchun tasvirlashda yirik tus munosabatlarini ko'rish va to'g'ri ifodalash hamda mayda detallarga o'tish kerak.

Grizayl ishlashda ko'proq jigarrang, qora, ultramarin va oq bo'yoqlardan foydalangan ma'qul.

2-MASHQ. Odam boshini yon tarafdan yoritilgan holatdagi ranglavhasini ishlash.

Bu mashg'ulotda quyidagi maqsad ko'zda tutiladi: boshning yorug' va soya qismlaridagi tus munosabatlarini (fonning ham) hamda bosh shaklini tusda tasvirlash.

Bu mashqni bajarish uchun anatomik qurilmasi aniq model tanlanadi. U shunday qo'yilishi kerakki, kuchli yorug'-soya kontrasti vujudga kelsin. Boshning yorug' va soya qismlaridagi tus munosabati fon bilan birgalikda yaqqol ko'rinishi kerak. Fon sifatida kulrang mato tanlanib, boshning yorug' tarafidan, to'q, soya tarafidan esa och bo'lib ko'ringani ma'qul. Soya tomonda shakl aniqligiga erishish uchun yorug'lik qaytaruvchi tekislikdan foydalanish mumkin. Aynan shunday sharoitda yuzning soya qismida anatomik aniq chiziqlarni ko'rish mumkin.

Bu mashqni bajarishda talabalar biroz qiyinchilikka uchraydi. Talabalar modelni yaxlit qabul qilishni o'rganmay turib, mayda detallarga berilib ketishadi. Yirik shakl yo'qotib qo'yilgach naturani fonga bog'lay olishmaydi. Naturani yaxlit qabul eta olmagan bu bosqichda talabadan maksimal diqqat

e'tibor talab etiladi. Mashqlar jarayonida yuz ajinlari, ko'z kipriklardan umumiy mayda detallardan ongli ravishda voz kechish kerak. Yirik tus, shakl munosabatlarini to'g'ri topish portret rangtasvirini o'zlashtirishga keng yo'l ochib beradi.

Talaba bu mashqlarni bajarish jarayonida boshning har bir bo'lagini tusda bir-biridan farqini, yorug'-soya xarakterini o'rgana borishi kerak. Yuz bo'laklari, ko'z-olmasi, bu-running old, yon tomonlari, yonoqqa ishlov berayotganda katta shaklni hisobga olgan holda, juda maydalashtirib yubor-masdan ishlash zarur.

Topshiriqni muvaffaqiyatli chiqishiga qo'yilmani to'g'ri yaxlit ko'rishga erishish bilan yetishish mumkin.

Bosh shakliga ishlov berish soya qismidan boshlanadi. Soya yaxlit, katta shaklni ajratib, tus munosabatida kamerton vazifasini ham o'taydi. Soyadan keyin fon yechimi hal etiladi.

Talabalar ko'pincha fonga unchalik e'tibor berishmaydi. Boshni ishlab bo'lishgach, fonni bo'yab qo'ya qolishadi. Natijada yirik shakllar, shuningdek bosh bo'laklari munosabatida xatolikka yo'l qo'yiladi. Boshning soya va fon munosabatlari topilgach yoritilgan qismi ishlana boshlanadi. Tasvirlashning bu bosqichida boshning kontur chizig'i fonda qanday xarakterda bo'lishiga ko'proq e'tibor berish talab etiladi. Odatda talabalar boshning yoritilgan qismi fonini to'qroq, soya qismini ochroq olishga xarakat qilishadi. Model kontrast yoritilgan bo'lmasa, boshning yorug' qismi konturi fonga nisbatan bir oz to'qroq bo'ladi, shuningdek soya qismi fonga nisbatan reflekslar yordamida yorug' chiziqqa ega bo'ladi. Boshning shunday yoritilishi refleks chiziq konturi yordamida fondan ajratib olishga yordam beradi.

Boshning soya qismi fonga nisbatan belgilab olingach, uning konstruksiyasi, xarakteriga e'tiborni kuchaytirib katta shaklni aniqlashga o'tiladi. Shaklni bir qancha tekisliklardan tashkil topgan hajm deb tushunish kerak. Mana shu har bir mayda tekislik o'z tusiga ega. Hajmli shaklni ifodalash uchun tekisliklar chegarasini silliqlash shart emas. Har bir tekislikni bo'laklarga bo'lib ishlov berish maqsadga muvofiqlir. Yuz bo'laklari — ko'z, burun, lab va hokazolar — dastlab yirik tekisliklarda yaxlit shaklda tasvirlanib, so'ngra tus munosabatlari hal etiladi.

Bu mashqni bajarishda peshona, burun kabi yuz bo'laklarning tus xarakteristikasiga e'tibor kuchaytiriladi. Yuzning

pastki qismi, ya'ni yonoq suyaklaridan boshlab nur o'tkir burchak ostida tushadi. Shuning uchun yuzning bu qismi kam yoritiladi.

Katta tekislikda shakl munosabatlarini astoydil mashq qilgach, grizayl texnikasida mayda detal-larga ishlov berishni ko'-rish kerak. Bunda bosh siluetida xarakterli detal-larga ahamiyat bergan holda maydalab ishlov beriladi.

Masalan: rassom Gol-beyn portretlariga e'tibor bersak, portretning eng xarakterli joylariga katta e'tibor berib tasvirlagan.

Masalan, og'ir osilib turgan jag' yoki ko'zlarning juda keng joylashishi, ba'zi portretlarda esa burunning kattaligi bilan xarakter bera olgan.

Bitiruv malakaviy ish.
«Akademik M. Nabiyev portreti».

3-MASHQ. Anatomik tuzilishi aniq bo'lgan qiyofali, boshning ranglavhasi. Ushbu natura kontrast yorug'likda qo'yiladi (deraza yoki eshik yonida).

Bu mashg'ulot uzoq muddatga mo'ljallangan bo'lib, boshning rang va tus yechimini hal etuvchi yakuniy bosqichdir.

Mashq quyidagi tartibda ishlanadi:

1. Bosh va kiyimning fonga nisbatan yorug' va soya joylaridagi yirik munosabatlarni aniqlash.

2. Shakldagi mayda bo'laklarga ishlov berish.

3. Tasvirni tus va konstruktiv yaxlitlikda umumlashtirish.

Birinchi topshiriqning yechimi talabalar uchun ancha tanish. Asosiy kuchni 2—3 topshiriqlarga qaratgan holda berilgan mashq astoydil bajariladi. Mayda bo'laklarga puxta ishlov bergach, ishni yaxlit yechimga olib kelmay turib, portret xarakterini to'laqonli yoritib bo'lmaydi.

Boshning umumiy konstruksiyasi va bo'laklarining katta tus munosabatlari topilgach, ko'z, burun, quloq kabi mayda bo'laklarga puxta ishlov beriladi. Masalan: ko'zni tasvirlashda ko'z olmasi, qovoq, qorachig'ga yorug'-soya berish orqali xajmli ifodalanadi. Ko'zning shakli mayda-mayda tekisliklardan iborat. Ko'zni ishlaganda uzun chiziqlar orqali emas, balki bir necha planda turgan tekisliklar orqali topamiz. Rasm chizishni o'rganayotgan talaba chiziq orqali qovoq, kiprik, qoshni ko'rsatishga urinib katta kamchilikka yo'l qo'yadi. Yuzning boshqa bo'laklarida ham shunday urinishni kuzatishimiz mumkin.

Yorug'-soya munosabatlarida ham talabalar jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yadilar. Chunki ularga har birini "alohida ko'rish" sabab bo'ladi. Shuning uchun tasvirlashda tez-tez taqqoslash, naturani yaxlit ko'rishni o'rganish lozim. Yaxlitlash ishning yakuniy bosqichi hisoblanadi.

Ishning so'nggi bosqichida naturaga yaxlit qarash kerak. Naturada qaysi bo'lak ko'zga yaqqol ko'rinib, qaysi bo'lagi fon bilan birlashib ketayotganini yana bir karra ko'zdan kechiriladi. Boshni shu tarzda yaxlit qarash bilan tekshirib ko'riladi. Nihoyat, tasvirning ba'zi joylarini kuchaytirib, ayrim joylarini susaytirib yoki umumlashtirib soyadagi shaklni soyaga, yorug'likdagi shaklni yorug'ga bo'ysundirgan holda eng yorug' va eng to'q joylarini belgilash zarur.

Naturaning yorug'-soya tomonlarida, fonda bir xil tus takrorlanmasligi kerak. Bosh shakli puxta qurilgach, uning xarakteri, harakati topiladi. Boshning yuz qismi kompozitsion markaz deb olinadi. Unga barcha boshqa bo'laklar bo'ysundiriladi. Bu so'nggi yaxlitlash bosqichi edi. P.P. Chistyakovning shunday fikri bor: "Ko'zlar va ko'z qorachig'larini astoydil, boshqa yuz bo'laklarini esa erkinroq ishlang, burun va lab bo'laklariga e'tiborni susaytirmang". Bu usul belgacha bo'lgan portret tasvirida ham qo'l keladi. Ya'ni asosiy e'tibor bosh tasviriga qaratiladi. Kiyimlarni erkinroq, qo'llarga katta e'tibor berib ishlash, asosiy diqqatni kompozitsiya markazi hisoblangan bosh tasviriga bo'ysundiriladi.

Bu mashg'ulotlarning uchalasini ham talabalar mukammal o'zlashtirib olgunlaricha tasvirlay berish mumkin.

Agar talaba bosh shakl konstruksiyasini tusda ifodalash malakasiga erisha olmasa, u zarur rangni kerakli joyda qo'llay olmaydi.

Boshning rangtasviri (tabiiy yorug'likda)

Rangtasvir ham grizaylga o'xshash munosabatlar asosida ishlanadi. Rangtasvirda nafaqat tus, balki rang farqlari ham mukammal ko'rsatiladi.

Agar portretida rang munosabatlari to'g'ri olingan bo'lsa, odamning yuz, ko'z va boshqa xarakterlarini topish ancha oson bo'ladi.

Qalamtasvir qurilishida asosiy shaklning nisbatlarini topamiz. Tasvirlashni asosiy qoidasi mavjud: umumiydan mayda bo'laklarga qarab ishlab borishdir. Rangtasvirda ham xuddi shu qoidaga asosan matoda muhim yirik rang munosabatlari topiladi. Mashhur rassomlarning ijodiy ishlarini kuzatganimizda maxobatli suratlar ham o'z rang-

R. Ahmedov. «She'rlar».

tasvir jozibasini yo'qotmaganini ko'ramiz. Sinchiklab kuzatsak, aynan to'g'ri olingan rang munosabatlari bunga misol bo'la oladi.

Bosh rangtasvirini dastlabki mashqlarida yaxlit rang munosabatlarini to'g'ri topish ma'qul. Shu maqsadda 1—2 soatga mo'ljallangan qisqa muddatli etyud ishlanadi. Bu ishlar yechimi yirik rang munosabatlari: bosh shaklining fonga nisbatan to'g'ri olinishi bilan belgilanadi. Mayda bo'laklarga ishlov berilmaydi. Bunday qisqa muddatli etyudlarni portret yoki odam gavdasini tasvirlash oldidan mashq qilib ko'rish tavsiya etiladi.

B. Salomov. «Tungi suhbat».

1-MASHQ. Individual va ranglarning turli tavsifiga ega bo'lgan qiyofalilar boshlarining ranglavhalari.

Turli individual rang xarakteriga ega bo'lgan 2—3 model yonma-yon kulrang mato fonda qo'yiladi. Bu narsa turli modellarning rang farqini solishtirish imkoniyatini beradi.

Mashqning vazifasi boshning yaxlit shakli, rangini fonga nisbatan bajarish bilan cheklanadi. Yuz qismining har-bir bo'lagi o'z rang tavsifiga ega. Masalan: peshonaning chekka qismlari rang jihatidan birmuncha sovuq tus, bo'yin qismi esa yuzga nisbatan qizg'ish bo'ladi. Tus jihatidan ham bu farqlar turlicha.

Bu mashqni bajarishdan maqsad rang farqlarini puxta o'rganish ekanligini yoddan chiqarmasligimiz kerak. Turli odamlarning bosh etyudini ishlaganda rang munosabatlarini to'g'ri topish, faqat tus emas, balki rang jihatdan to'yin-ganligini ham inobatga olish zarur. Rangtasvirning xaqqoni-y chiqishi mana shu uchala solishtirish natijasiga bevosita bog'liq.

Biz yuqorida ta'kidlaganimizdek yosh rassom rang to'yin-ganligini to'g'ri farqlay olmaydi. Oq bo'yoqni keragidan ortiq yoki xira ranglarni ko'p ishlatadilar. Burunni qizartirib, chekka qismlarini deyarli aniq ishlay olmaydilar. Ya'ni ranglar juda bo'rttirib yuboriladi.

Bosh rangtasviri faqat rang hususiyati bilangina emas, yoritilish kuchi bilan ham xarakterlidir. Shuning uchun keyingi mashg'ulotimiz naturaning yoritilishiga qarab, ranglarni o'zgarishi hususiyatiga qaratiladi.

2-MASHQ. Yon tomondan kontrast yoritilgan bosh etyudi.

Anatomik qurilmasi aniq bo'lgan qiyofa deraza yaqiniga qo'yiladi. Boshning soya qismi qo'shimcha issiq tusli tekislik aksi bilan yoritiladi. Diqqat rang va tusning yoritilish muhitiga qaratiladi.

Bu qo'yilma orqali kontrast yorug'likda tus va rang hususiyatlarini chuqur tahlil qilish mumkin. Osmon rangi, ayniqsa, boshning to'g'ri burchak ostida yoritilib turgan qismlarida yaqqol bilinadi.

Boshning soya qismi atrof muhitga qarab iliq tusli bo'ladi. Yuqoridan shift, pastdan pol, yon tarafdan esa devordagi ref-

A. Abdullayev.
«Shifokor M. Mirsagatov».

lekslar o'rab turadi. Reflekslar yordamida soyaning shaklini aniq ko'rish mumkin.

Naturaning derazaga yaqinroq qismida yorug' va soya o'yini keskin bo'ladi. Agar xona, atrof-muhit yorug' (och) rangda bo'lsa, keskinlik kuchi kamayishi mumkin, aksincha to'q bo'lsa, kontrastlik tobora kuchayadi.

Ataylab qo'yilgan is-siq tusli, tekislikdan tushgan refleks soya qismini qo'shimcha yoritadi va yaxlitlik beradi. Bu qo'shimcha yoritilish talabalarning soya qismini keragidan ortiq to'q qilib yuborishidan saqlaydi hamda shakl hajmini aniq chiqarishga yordam beradi.

Eslatib o'tamiz, talabalar uchun naturaning soya qismidagi tana rangini topish juda murakkab bo'ladi.

3-MASHQ. To'g'ridan yoritilgan boshning ranglavhasi.

Bosh shaklini siluet ko'rinishiga ega bo'lishini mo'ljallab fon tanlanadi. Oq yuzli odamga to'q fon, qoramag'iz odamga esa och fon tanlanadi. Ishning boshlanishida boshning fonga nisbatan rang va tus munosabatlarini siluetda topib olinadi.

Bu mashq birmuncha murakkab, chunki to'g'ridan yoritilgan boshning soya qismi kam bo'ladi. Natijada shakl ifodasini berish qiyinlashadi. Shuning uchun, ish yo'nalishi shaklning rang va tUSDagi umumiy ifodasiga qaratiladi.

Ishning muvaffaqiyati talabalarining sinchkov ko'ra bilishi, rang va tus munosabatlarini ongli his etib, alohida mayda bo'laklarga puxta ishlov berish, shu bilan birga ishni yaxlit tusda yakunlay olishiga bog'liq.

4-MASHQ. Yorug'likka qarshi qo'yilgan boshning ranglavhasi.

Yorug'likka qarshi qo'yilgan natura tasvirini ishlash birmuncha murakkabdir. Bunda boshning rangi birmuncha o'zgarib, to'q siluet bo'lib ko'rinadi. Bu qo'yilmani tasvirlashda talabalarining asosiy kamchiligi boshni qoraytirib yuborishidir.

Boshning coya qismidagi rang va tus refleks kuchi orqali aniqlanadi. Yorug'lik qanchalik kuchli bo'lsa, ranglar shunchalik to'yingan bo'lib refleksni yanada kuchaytiradi. Boshning shakli yanada yaqqol ko'rinadi. Biroq, yorug'lik kuchi susayganda rang to'yinganligi pasayib reflekslar xiralashadi. Odatda boshning soya qismi intererdagi reflekslar ta'sirida iliq tusli bo'ladi. Boshning yoritilgan qismlaridagi umumiy rang ham o'zgaradi. Derazadan tushib turgan yorug'lik soch va yuz qismlarini sovuq och tusda ko'rsatadi.

Bunday yoritilgan qo'yilmani ishlash jarayonida talabalar ko'pincha soya qismidagi reflekslarni kuchaytirib yuborishadi. Talaba unutmasligi kerakki, boshning soya qismi bilinar-bilinmas reflekslar yordamida shakllanadi. Faqat shundagina modelni to'g'ri va yaxlit ifodalash mumkin. Xud-

A. Abdullayev. «Abduhamid».

di shu holatda yozilgan mashhur rassom Serovning "Qizcha va shaftolilar" asarini yorqin misol qilib keltirish mumkin. Unda bosh, gavda siluet ko'ransada yuz qismi reflekslar ta'sirida mohirona tasvirlangan.

Tabiiy yorug'likda yirik munosabatlar bilan shakl hajmini to'g'ri ishlashni o'rganib bo'lgach, uzoq muddatli seanslarga o'tish mumkin. Unda esa bosh tasviri puxta o'rganilgan holda uning rangli va obrazli xarakterini ifodalashga o'tiladi.

5-MASHQ. Kontrast yoritilgan aniq anatomik ifodalangan erkak boshining ranglavhasi.

Uzoq muddatli qo'yilma ustida ishlash jarayonining har bir bosqichida aniq vazifalar yechimi talab etiladi.

Birinchi bosqichda dastlabki taassurotni yo'qotmagan holda butun e'tiborni rang yechimi va yirik shakl ifodasiga qaratilib eskiz ranglavha ishlanadi. Natura matoda kompozitsion jihatdan to'g'ri joylashtirilib qalamtasviri ishlangach, uning umumiy rang holati topiladi.

Uzoq muddatli qo'yilmani ishlashda, avvalo suyuq rang-

R. Ahmedov. «Avtoportret».

qoplama berish bilan boshlanadi. U akvarelga o'xshab suyuq berilib butun mato yuzasi qoplanadi. Toza matoga qo'yilgan quyuq surtmadan ko'ra, suyuq rang-qoplama ustidan berilgan ishlov ancha puxta bo'ladi. Suyuq rangqoplamaning boshning soya qismidan boshlab berish tavsiya etiladi. Yuzning soya qismi, soch va fon rangning bor kuchi bilan olinishi mumkin. Mayda bo'laklarni ishlashda doim yaxlit bir butunlikni yoddan chiqarmaslik zarur.

Ikkinchi bosqichda esa naturani maydalab ishlashga o'tiladi, ammo umumiy tusni yo'qotib qo'yish kerak emas.

Uchinchi bosqichda ish yaxlitlash, tasvirni butun bir ko'rinishga olib kelish ishlari olib boriladi. Buning uchun maydalab ishlangan natura bo'laklari yana umumlashtiriladi. Alohida xarakterli joylarini bo'rttirib, ikkinchi darajali bo'laklarni esa xiraroq qilib ishlanadi.

Ma'lum vazifani o'z oldiga qo'ygan qo'yilmalar turlicha yoritilgan (yon, old va orqadan) holatda ishlab ko'riladi. Ishni bajarish jarayoni xuddi shunday qolaveradi: kichik ranglavha, qalamtasvir, suyuq rang-qoplama va boshning yirik shakl ifodasi, bo'laklarni maydalab ishlash va nihoyat, tasvirni yaxlit ifodaga olib kelib, yagona rang yechimiga erishiladi.

6-MASHQ. Naturani beligacha ishlash.

Odam tuzilishining anatomik qurilmasini o'rganish maqsadida (ya'ni bo'yin qurilmasi, ko'krak mushaklari, bo'yin chuqurchasi) natura belgacha

F. Sulaymonov.

«O'zbekiston xalq rassomi
Ch. Ahmarov portreti».

L. Abdullayev.

«Hamid Olimjon portreti».

L. Abdullayev.

«Maqsud Shayxzoda portreti».

Ko'krak mushaklari bosh va yelka qismning qanday bog'lanib turishini aniqlab beradi. Shuning uchun asosiy diqqatni anatomik qurilmaga qaratish maqsadga muvofiqdir.

Sun'iy yoritilgan boshning rangtasviri

Tajribasiz rassom kechki elektr nurida naturadan ishlasa, (natyurmort yoki portret) uning rang koloriti xuddi kunduzgi yorug'likda ishlanganga o'xshab turadi.

Sun'iy yoritilgan naturani ishlashda eng muhimi rang koloritini aniqlash muhimdir. Eslatib o'tamiz, rangni turlicha yoritilishiga qaramasdan, uni reflekslarsiz lokal tusini aniq ko'rishdir. Mohir rassom ikkala holatda ham (tabiiy va sun'iy yoritilish) o'ta sezgirlik bilan naturani rang va tus holatini aniq ilg'ab tasvirlay oladi. Tajribasiz rassom har bir predmetni o'z rangini alohida ko'rib, faqat shunga tayangan holda rang ishlatadi. U naturaning rang va tus holatlarini topishda qator xatoliklarga yo'l qo'yadi.

Bunday xatoliklarga yo'l qo'ymaslik uchun bir qancha mashqlarni astoydil bajarish kerak. Shundagina ko'zlangan maqsadga erishish mumkin.

yalong'ochlanadi. Anatomik tuzilishi aniq bo'lgan model devordan biroz uzoqroq, shakl ifodasi yaqqol ko'rinadigan qilib, tabiiy yorug'likda qo'yiladi. Naturani masofada to'g'ri tasvirlash ikkinchi vazifa deb belgilanadi. Talaba bu topshiriqni bajarishda interer muhitida rang va tus holatini aniqlashga o'rganadi.

Bu mashg'ulotda, asosan yuzning oftobda qoraygan va mudom kiyim bilan yopiq turgan tananing rang va tus munosabatiga diqqatni jalb etiladi.

1-MASHQ. Boshning soya tarafdan sun'iy yoritilgan ranglavhasi.

Mashqning asosiy maqsadi — ikki xil yoritilgan holatda naturadagi rangning shaxsiy va shakl qurilmasini xarakterli o'zgarishlarini o'rganishdan iboratdir.

Naturaning yorug' — tarafi tabiiy yorug'lik bilan, soya qismi esa elektr lampochkada (40—60 vt) yoritiladi.

Sun'iy sariq rangda yoritilgan yuzning soya qismi tabiiy yoritilgan sovuq tusli rang bilan issiq-sovuqlik kontrastini kuchaytiradi. Bunday holatda odatiy ko'rish ko'nikmasi susayadi va talabalar issiq-sovuq yoritilgan naturaning asl rang xususiyatini yaxshiroq ilg'ashadi.

2-MASHQ. Suni'y yoritilgan boshning ranglavhasi.

Mashqni bajarishda rang o'zgarishlarini ifodalash birmuncha qiyinchiliklar tug'diradi. Kechki elektr nuri sarg'ish-zarg'aldoq rangli bo'lib, butun xona muhitini o'z rangiga bo'ysundiradi. Ayniqsa, yorug'lik yo'naltirilgan naturaga kuchliroq ta'sir etadi. Elektr nurida oq vaza

I. Bahromov.
«Yozuvchi O'. Hoshimov».

A. Nuriddinov.
«O'zbekiston xalq artisti
Yoqub Ahmedov portreti».

yoki gips bosh go'yo oq bo'lib ko'rinadi. Xaqiqatda esa sarg'ish-zarg'aldoq rang o'z ta'sirini o'tkazib turadi. Ularni oq bo'yoq bilan ishlab bo'lmaydi. Tajribali rassom albatta oq bo'yoq o'rnida zarg'aldoq-sariq bo'yoqni ishlatadi.

Vaziyatni yaxshiroq tushunish uchun bu mashqni boshqacharoq sharoitda takrorlab ko'rish mumkin. Natura elektr yoritgichda yoritilib boshqa xonada, rassom esa tabiiy yorug'likda o'zga xonadan tasvirlab ko'radi.

Bunday sharoitda ko'rish ko'nikmasi elektr yoritgichda aldanmaydi, naturani issiq koloritda oson yozish mumkin.

Qisqa muddatli sun'iy yoritilgan naturani astoydil ishlashdan so'ng, uzoq muddatli natura ustida ishlab ko'riladi. Bunday tasvirlash natijasida mayda bo'laklarga puxta ishlov berilgach, ishni yaxlit bir butun holatda yakunlanadi.

Plener shroitida boshning rangtasviri

Bu rangtasvir qo'yilmasi ham o'ziga xos xususiyatga ega. Quyoshda yoritilgan natura rangini to'g'ri olishda palitradagi bo'yoqlar bor kuchida ishlatiladi. Quyoshda yoritilgan obyektini, xona sharoiti kabi holatidek bor kuchida ifodalash biroz qiyin. Birona rang yoki tusni aynan o'zidek olish mumkin emas. Masalan, osmon rangi va tusini tasvirlashda xuddi o'zidek rangini topish mushkul. Faqatgina o'zaro rang — tus munosabatlarini saqlagan holda asliga yaqinlashtirish mumkin xolos.

Plener sharoitida odam boshi yoki gavda rangtasvirini ishlashda yuqorida aytib o'tilgan o'ziga xoslikni o'zlashtirib olish bilan birgalikda taniqli rassomlar ijodidagi plener rangtasvirini o'rganish, tahlil qilish kerak. Plener rangtasvirida ijod etib, yuqori darajaga erishgan ko'pgina rassomlar ijodini o'rganish ko'proq samara beradi.

Ishlash jarayonida shuni kuzatish mumkinki, talaba ishlayotgan matoga quyosh, hamda atrofdan turli reflekslar tushib turadi. Uning rangtasviri yorqin va jarangdor ko'rinadi. Xonaga olib kirilishi bilan rangtasvir o'z yorqinligini yo'qotib rangsiz, kulrang tus oladi. Shuning uchun ish jarayonini to'g'ri tashkil eta bilish kerak. Mato kuchli

quyosh nuri va reflekslardan holi bo'lishi kerak. Har bir seansdan so'ng rangtasvirni xona sharoitida kuzatib ko'rish kerak. Bu esa ishingizni o'z vaqtida nazorat qilib turish, xatolarni vaqtida tuzatish imkoniyatini beradi.

R. Viko.

«Tursunoy Oxunova portreti».

Har bir mashg'ulotga aniq vazifa belgilash zarur. Dastlabki ishlarda mayda ishlov berish befoйда. Masalan, agar bosh tasviri mashqida quyosh nuri va kenglikni ifodalash vazifa qilib berilgan bo'lsa-yu, talaba mayda detallarni puxta ishlash bilan ovora bo'lib qolsa, natijada boshning muhitdagi rang koloritini yo'qotib qo'yadi va naturadan quruq ko'chirish kabi yomon illatni egallay boshlaydi.

Har bir uzoq muddatli mashqdan oldin 15—30 daqiqaga mo'ljallangan ranglavha ishlab olish zarur. Yorug'lik tez o'zgaradigan plener sharoitida dastlabki taassurotni muxrlab qo'yadigan qisqa fursatli ranglavhalar ishlash ayniqsa muhim.

1-MASHQ. Kunduzgi quyosh nurida yoritilgan boshning ranglavhasi.

Mashqning maqsadi — kunduzgi quyosh nurida yorug'lik muhitini ifodalash. Bosh quyosh nuri bilan yoritilgan bo'lsa, bo'yoqlarning umumiy gammasi yorug'lashadi. Kuchli quyosh nuridan boshning lokal rangi deyarli rangsizlanib qoladi.

Quyosh nuri qiya burchak ostida yoritilishi biroz kamayadi. Boshning yoritilgan qismi reflekslar yordamida asta ma'lum ranglarni egallay boshlaydi. Yuqoridagi osmon rangi, pastdan yer, ko'katlar tasvirlanayotgan boshga reflekslar berib ranglar kuchayadi.

H. Rahmonov. «Bahor».

Soyadagi kolorit ranglar naturaning yorug' qismiga nisbatan ancha kontrast bo'ladi. Bu kontrastlik o'ta shaffof, serbo'yoq va to'yinganligi bilan xarakterlidir. Moviy osmondan tushgan refleks qolgan barcha reflekslarni birlashtirib, umumiy rang koloritini yaratadi. Quyosh nuridagi reflekslar juda kuchli, rangda juda to'yingan va tusda yorug' bo'ladi. E'tibor berish kerakki, bunday qo'yilmaning yoritilgan qismida rang sustroq va aksincha soyada rang jarangdorroq bo'ladi. Tajribasiz rassomlar bunday sharoitda xatolikka yo'l qo'yishadi, ya'ni reflekslarni juda yoritib yuborishadi yoki aksincha, soyani qoraytirib olishadi.

Bulutli kunda bosh etyudini uzoqroq muddatda yozish mumkin, quyoshli kunda esa ertalab yoki kechki payt 1 soatdan oshmaslik kerak. Bulutli kunda yorug'lik tez o'zgarmaydi, quyoshli kunda esa aksincha. Shuning uchun quyoshli kunda etyudlarni kichik xajmda 1 seanga mo'ljallab ishlash tavsiya etiladi.

2-MAHQ. Soyadagi boshning ranglavhasi.

Ma'lumki, bulutli kunda narsa va buyumlar quyoshli kungacha qaraganda xiraroq, to'qroq ko'rinadi. A. Abdullayev, R. Ahmedov, M. Nabiye, R. Choriyev, G'. Abduraxmonov kabi taniqli rassomlarning asarlarida eng yorqin va jarangdor ranglar majmuasini serquyosh kunda ifodalagan talaygina asarlarida ko'rish mumkin.

Rassom politra shkalasining eng past tusi bulutli kun manzaralariga mansubdir. Aynan shunday kunda odam boshi rangtasvirini ishlashdan oldin tasvirda ishlatiladigan ranglar diapozonini aniqlab olish zarur. Quyoshsiz kunda tasvirlanayotgan odam boshi rangtasvirida juda yorqin, to'yingan ranglarni ishlatib bo'lmaydi. Quyosh nuri bulut oralab ketadi va natūra bir xil yorug'lik bilan yoritiladi. Bu esa nurning spektr xususiyatini yo'qotadi. Natijada boshning xarakteristikasi o'zining tabiiy lokal (predmet) xarakteristikasiga yaqin bo'ladi.

Bulutli kunning bu xususiyati talabalardan yanada e'tiborliroq bo'lib, shakl ifodasini ishlashda ko'proq tasavvurga tayanishlariga majbur etadi.

A. Abdullayev.
«Yashna portreti».

3-MASHQ. Kechki yoki ertalabki yorug'likda ishlangan boshning ranglavhasi.

Mashqning maqsadi — naturaning ertalabki va kechqurungi yorug'likdagi rang ifodasini o'zlashtirish.

Avvalo bu mashqning ertalabki va kechki spekr nurlanish xususiyatlarini eslab ko'rish lozim. Yorug'lik muhitini tahlil qilib, kechki quyosh nurida yoritilgan boshda zargaldoq-qizil ranglar, soya qismida osmonning sovuq refleks tuslanishlari mavjud bo'ladi. Masalan, zarg'aldoq quyosh nurida boshning soya qismida zangori, sariq nurdagi soya qismida esa havorang ranglar hosil bo'ladi.

Plener amaliyotida ertalabki va kechki qo'yilmalarni navbat bilan ishlash maqsadga muvofiqdir.

Ertalab qo'yilgan naturani ishlash kechqurungiga o'xshaydi, lekin ranglar yorqin va jozibadorroq bo'ladi. Ertalabki yorug'likning fizik xossasi shundan iboratki, havoda chang kamroq bo'lganligi uchun quyosh nuri spektrining keng diapazonida yerga tushadi.

Ertalab va kechqurungi yorug'likda naturani ishlaganda ishni muvaffaqiyatli bo'lishi ko'p jihatdan yodda saqlab qolingan dastlabki taassurotga bog'liq.

Shuningdek, tasvirlash uchun tanlangan etyud o'lchami yanada ham kichikroq bo'lgani ma'qul. Chunki kunning bu vaqtlarida (ertalab va kechqurun) o'zgarish juda tez sodir bo'ladi. Etyud vaqti 15—20 daqiqaga mo'ljallanadi.

Plenerda astoydil bir qancha etyudlar bajarilgach, uzoq muddatli mashqlarni 2-3 seansga mo'ljallab bajarish mumkin.

Portret rangtasviri

Yuqorida bajarilgan mashqlar, asosan, boshning rangtasviriga qaratilgan edi. Portret kompozitsiyasi, badiiy obraz, umuman ijodiy vazifalar to'g'risida so'z yuritmadik. Kompozitsiya darslarida bu mavzu muhim o'rin tutadi. Rangtasvir hususiyati ustida gap ketganda bu mavzuga qo'shimcha ijodiy portretning ba'zi bir talablari haqida fikr yuritsak.

Portretning to'g'ri topilgan yechimi uning plastik xarakteristikasi, ruhiy holati, psixologiyasini, shuningdek, uning millatini ham aniq ochib beradi.

Tomoshabinning asosiy diqqati portretning bosh, yuz qismiga ko'proq qaratilgan bo'ladi. Portretnda eng muhimi uning ko'rinishi va yuz ifodasidir. Aynan shu ifodada insonning ichki ruhiy dunyosi aks etadi. Inson xarakterini, umuman butun borlig'ini yorqin namoyon etadigan ifodani topish juda muhimdir. Boshqa detallar esa uni to'ldiradi va kuchaytiradi. Inson tasvirida ko'z, burun va lablar uning xarakterini ifodalaydi.

Portretda qo'llar ham katta ahamiyatga ega. Qo'lga qarab odamning kasbi, xarakteri, xatto bajaradigan ishini ham aniqlash mumkin.

Bosh xarakteri, uning burilib, egilib turishi, yuz mimikasi, gavdaning umumiy holati inson xarakterini ochishga yordam beradi. Insonning ichki ruhiy holatini ifodalash rassomning muhim, asosiy vazifasidir. Xarakterli ishoralar ham rassom nazaridan qolmasligi zarur. Ular yuz ifodasiga mos bo'lishi kerak.

Inson dunyoqarashi uning ruhiyati, har bir harakati, o'zini tutishi, voqealarga bo'lgan munosabati, fikrlashi ham obrazni to'laqonli yoritishga yordam beradi. Harakat insonning eng zo'r o'ziga xos xarakteridir. Bu narsani faqat mavzuli asar ishlaganda emas, portret ustida ish yuritish jarayonida ham unutish kerak emas.

O'zbekiston xalq rassomi, professor, Respublika BA faxriy akademigi Malik Nabiyev yaratgan betakror tarixiy asarlar sirasiga Beruniy portretini ko'rsatish mumkin.

Bu portret ustida izlanish 1949 yildan boshlanib 1973 yilgacha davom etadi. Taniqli musavvir bu portret ustida 32 yil izlandi. Bu siymo musavvir mo'yqalamida jonlanib Abu Rayxon Beruniy qiyofasi yaratildi.

Asarning jigarrangga moyil bo'yoqlarda aks etishi ramziy jihatdan maqsadga muvofiq bo'lib, bu siymo tarixiy shaxs ekanligidan dalolat berar edi. Ishlatilgan ranglardan tashqari, tashqi qiyofa, kiyim-kechaklarga, atrof-muhit

Leonardo da Vinchi. Jakonda
(Mona Liza portreti).

M. Nabiyeu.
«Abu Rayhon Beruniy portreti».

R. Choriyeu.
«M. Qayumov portreti».

tasviriga alohida e'tibor berilishi ham tarixiy muhitni tomoshabinga ifodali qilib ko'rsatishga imkon tug'dirgan.

Mutafakkir inson Beruniy obrazini rassom Malik Nabiyeu bir necha yillik izlanishlari, uzoq vaqt davomida mashaqqatli ijodiy mehnat qilishi, alloma yashagan davrni o'rganishi, u yashagan joylarda bo'lishi hamda portretning bir necha bor eskiz va ranglamalarini ishlashi natijasida yuzaga keltirdi.

Portretda ilm muammolarini yechishga chog'langan, vazmin nigohi esa olisga nazar tashlayotgan alloma siymosi ifoda etilgan. Rassom asarda ilm sir-larini yechish uchun butun vujudi bilan kirishgan tarixiy shaxs, insonparvar olim Abu Rayhon Beruniyning butun salobatini, nufuzini gavdalantiradi. Kartinning keyingi ko'rinishlaridagi kitoblar, tibbiyotda, ilm, fanga bog'liq bo'lgan buyumlar Beruniyning

N. Kashina. «Doirachi qiz».

qomusiy olim va mutafakkir inson ekanini yanada boʻrttirib koʻrsatilishiga xizmat qilgan.

Portret sanʼatida kiyim tanlanishi ham muhim oʻrin tutadi. Kiyim insonning kasbi, kelib chiqishi, ichki ruhiy holatini ochib berishga koʻmaklashuvchi vosita hamdir.

Portretda fon ham katta ahamiyat kasb etadi. Muvaffaqiyatli chiqqan fon tasvirlanayotgan portret bilan uzviy bogʻliq boʻladi.

Portret ishlaganda naturadagi kattalikdan kattaroq ishlash maslahat berilmaydi. Har qanday asar maʼlum bir masofada koʻriladi.

Portret san'atida o'xshashlikni topish o'ta muhim. O'xshashliksiz portret, portret hisoblanmaydi.

Inson tashqi qiyofasini ichki qiyofasi bilan mos keltirish portretga xos xususiyatdir. "Portret san'atida rassomning ushbu odam to'g'risidagi fikri, tasavvuri yaratiladi".

Agar rassom portret yozishda yetuk texnik usulni o'zlashtirgan bo'lsa, dadil xarakterlar bilan rang va tus munosabatlarini mohirona uyg'unlashtira olsa bu uning ulkan yutug'idir.

Odam qomatini tasvirlash

Odam gavda rangtasvirini ishlashdan oldin, uning mukammal qalamtasviri, konstruktiv qurilishi umumiy, yaxlit shakl va mayda bo'laklar ifodasini puxta o'rgangan bo'lishi kerak. Shaklni mohirona topa bilish, nisbatlarni to'g'ri aniqlash, yaxlit va mayda detallarning anatomik va konstruktiv qurilmasini to'g'ri topish natijasida ko'zlangan natijaga erishish mumkin.

Rangtasvir — shaklning to'g'ri qurilishi tus va rang yechimining birligidir. Kimki grizayl texnikasida odam tasvirini maromiga yetkazib bajara olsa, rangtasvirni ham muvaffaqiyatli chiqishiga zamin yaratgan bo'ladi.

Odam qomatining rangtasvirida uning xajmi, sirt, muhit sifatleri, rang yaxlitligi va mayda shakl ifodasini doimo solishtirib turish va fikr yuritib ishlash natijasida yaratiladi. Dastlabki rang qoplamadan boshlab, keyingi ishlovlargacha ochib beruvchi shakl xarakterini ish yakunida qanday bo'lishini hisobga olib rejalashtirish kerak bo'ladi.

Yoritilishiga qarab rang yorqin, xira va och bo'lishi mumkin. Xuddi bosh rangtasviri kabi odam qomatining rangtasvirini ishlashda ham kompozitsiya ustida izlanib, bir necha ranglavhalar bajariladi. Eng chiroyli plastik yechim tanlanadi. Bu eskizlarda gavdaning kompozitsion-plastik echimi, rang yechimi tanlanadi, o'lcham aniqlanadi. Model xarakterini ocha turib, rassom barcha psixologik nuanslardan, xarakterli xususiyatlardan eng ifodaligini ajrat-

T. Mirjalilov. «Do‘ppi sotuvchi ayol».

ib topishi zarur. Kiyimsiz gavda tasvirida tana rang xususiyatlarini uning atrof-muhit bilan bog‘liqligini ifodalash kerak. Odam tana rangi o‘zining tabiiy rangidan tashqari nozik ko‘z bilan ilg‘ash juda qiyin issiq-sovuq, och-to‘q tuslanishlarga ham ega bo‘ladi.

Odam tanasidagi ranglarning turlicha bo‘lishi birinchi navbatda qon tomirlarining chuqur yuzada bo‘lishi, tana-

R. Viko. «D. Boboyev portreti».

dagi yog' qatlamiga, teri yuzasi xarakteriga bog'liq. Ko'krak, qorin yoki yelka rangidan son terisi rangi tizza yoki oyoq tovonini rangidan farq qiladi. Yuz, qo'l, bo'yin odatda tananing yopiq qismlardan to'qroq bo'ladi. Tanadagi ranglar jilosi albatta reflekslarga ham bog'liq. Tananing yuqori qismiga shiftdan, oyoq qismiga poldan reflekslar tushib turadi. Bundan tashqari, fon va kiyimlar ta'sirini ham sezish mumkin. Yuz, tana, kiyimlarda fondan qo'shimcha to'ldiruvchi ranglar bo'ladi.

Yalang'och qomatni ishlash jarayoni to'g'risida professor O. E. Braz shunday degan: "Siz gavdaga yaxlit qarab ko'rishni o'rganing, busiz rangtasvir yozib bo'lmaydi. Yaxlit bo'laklarni doimo solishtiring, bo'yin va tizza, qorin va oyoqlarga qarang, yaxlitlikda ranglar kuchini toping". Shunday bo'lishi mumkinki, talaba naturani alohida bo'laklarga bo'lib ko'chiradi, natijada ish sifati buziladi.

Ikki kishilik qo'yilmada gavdalarni birgalikda ishlang, alohida-alohida ishlashga yo'l qo'ymang. Sizga yaqin turgan gavdaning tayanch nuqtasini toping, keyin masofani hisobga olgan holda ikkinchisini tasvirlang.

Bir gavdani ikkinchisi bilan solishtirib guruh shaklida birgalikda yozish kerak (yaxlit narsa singari). Qaysi gavdaning asosiyligini (kattalikda va masofada) oldindan belgilab olish zarur.

Gavda atrofidagi predmetlar rangi ishning rangtasvir yechimiga katta ta'sir etadi. Shuning uchun gavdani tasvirlab turib, albatta, atrofdagi predmetlar rangi bilan ham solishtirib turish shart. Albatta bu ikkinchi darajali qo'shimcha detallarga asosiy obyekt bo'lgan odam gavasidek ishlov berilmaydi.

Gavdani qo'shimcha nozik ranglar bilan boyitib borish kerak. Lekin ularning jarangdorligini oshirib yuborish kerak emas. Boshlovchi rassomlar, odatda issiq va sovuq ranglarning oddiy tarkibidan foydalanishadi. Murakkab issiq ranglarni qandaydir qizg'ish rang bilan sovuq ranglarni yashil, siyoxrang yoki ko'k rang bilan olishadi. Bunday ranglar tana sirti ifodasini bera olmaydi. Tanada deyarli har doim kamida 2—3 ranglar birikmasini ishlatish kerak.

B. Xamdami. «Sevimli qo'shiq».

Oxra, siyena, kuydirilgan suyak rangi kabi bo'yoqlar tanadagi sovuq hamda issiq ranglarni chiroyli ifodalaydi. Ularni oq bilan aralashmasi turlicha issiq hamda sovuq ranglar tuslanishini kashf etadi. Politrada bo'yoq turi ko'p bo'lmasligi kerak. Chegaralangan ranglar bilan ko'p rang va tuslar topishga harakat qilish kerak.

Ishning yakuniy qismi — yaxlitlash, ya'ni mayda detallarning bir butunlikka bo'ysunishidir. Bu ishda asosiy bo'laklarning tus yechimiga e'tibor berish kerak. Agar ola-bula chiporlik yaxlitlikka xalaqit bersa, ularga ishlov berish kerak. Naturani yaxlit ko'rishga xalaqit berayotgan har bir bo'lakni o'z joyiga qo'yish kerak. Agar shunday qilmasak, qo'shimcha detallar asosiy obyektдан chalg'itib, diqqatni tortadi, yaxlitlikni buzadi. Agar rassom yaxlit ko'rishni o'rgangan bo'lsa, tasvirni oqilona bajaradi. Bu bosqichda gavda siluetiga ham e'tiborni kuchaytirish darkor.

Tasvirda juda nozik tus farqini saqlab qolish kerak. Siluetning ba'zi joylarini kuchaytirib (chiziq orqali) ba'zi

joylarni fon bilan qo'shib yuborish kerak. Qo'yilmada nimani bo'rttirib (chizib) nimani fonga yaqin tusda birlashtirib yuborishni hal etish zarur. Buni naturaga yaxlit qaraganda ajratib olish mumkin.

Shundan so'ng gavdaning to'g'ri konstruktiv qurilmasiga ega bo'lish mumkin. Nihoyat, portreti ishlanayotgan odamning ichki psixologiyasini ochishga ham urinib ko'rish mumkin. Bu narsaga detallarni yaxlitlab, asosiy xarakterli joylarini bo'rttirish bilan erishish mumkin.

Shuning uchun tasviri chizilayotgan odamni uning o'zi uchun xarakterli bo'lgan muhitda, ish ustida tasvirlagan ma'qul.

Yuz ifodasi, qo'l va gavda xakteri, rang — aynan shu odamni xarakterlashi o'ta-muhimdir. Bu o'rganishlar, kuzatishlar portret kompozitsiyasi, plastik va kolorit yechimining asosiga poydevor bo'la oladi.

I. Bahromov. «Tandir qoshida».

ATAMALARNING IZOHLI LUG'ATI

Avtoportret — portret janrining ko'rinishlaridan biri bo'lib, rassomning o'zini tasvirlashiga aytiladi.

Axromatik rang — oq, kulrang, qora ranglar bir-biridan yorug'lik kuchlari bilan farqlanadi.

Asosiy rang — tabiatda mavjud bo'lgan sariq, qizil va zangori ranglar.

Amaliy grafika — grafika san'atining turlaridan biri. Turli xildagi yorliqlar, konvert yuzasiga ishlanadigan rasmlar, tabrik xati va telegrammalar, markalar shu turga mansubdir.

Animalist — (lotin "animal" - hayvon) hayvonlarni tasvirlovchi rassom yoki haykaltarosh.

Applikatsiya — har xil rangli qog'oz yoki mato parchalaridan soya tasvir (siluet), naqsh, gul va hokazolarni qirqib qog'ozga yoki maxsus pannoga yopishtirish.

Assimmetriya — nomutanosiblik, biror buyum qismlari, bo'laklarining ma'lum bir nuqta, chiziq yoki tekislikka nisbatan bir-biriga o'xshamasligi, munosib kelmasligi.

Afrodita — qadimgi yunon afsonalaridagi sevgi va go'zallik ma'budasi.

Batalist — jang manzaralarini tasvirlovchi rassom.

Venera — Yunon va Rum afsonalarida muhabbat va go'zallik ma'budasi.

Vitraj — (frans — deraza oynasi) rangli shisha, oyna bilan dekorativ xarakterdagi naqsh yoki tasvir ishlash. Odatda, rom derazalariga shunday tasvirlar ishlanib, ular o'zida nur o'tkazishi hisobiga turli ko'rinishlar hosil qiladi.

Garmoniya — xarmoniya (grek) — bog'liq bo'lish, munosiblik, muvofiqlik, badiiy asar qismlarining mutanosibligi.

Grizayl — (frans. grizaille, griz — kul rang) kul rang yordamida bir rangning har xil tuslari orqali ishlangan tasvir.

Diptix — (grek, diptigos-ikki qatlangan) oʻrta asrlar sanʼatida keng tarqalgan, ikki qismdan iborat relef va rangtasvirdan tuzilgan asar.

Drapirovka — fon uchun ishlatiladigan har xil rangli materiallar, gazlamalar.

Janr — (frans.tur.koʻrinish). Tasviriy sanʼatda janr deyilganda, biror bir mavzuni oʻzida aks ettiradigan sanʼat asarlari tushuniladi. Masalan, manzarada tabiatning turli koʻrinishlari aks ettiriladi. Alohida yoki odamlar guruhini aks ettiradigan rasmlar esa portret janridagi rasmlar deyiladi. Meva, gul, uy buyumlari va shunga oʻxshash narsalarning tasvirini aks ettiruvchi rasmlar natyurmort janridagi rasmlar deyiladi va h.k.

Interer — uying ichki koʻrinishini tasvirlanishi.

Iliq rang — olovni, quyoshni eslatuvchi sariq, toʻq sariq, sargʻish, zargʻaldoq va qizil rang kabilar.

Illyustratsiya — kitob, gazeta-jurnal grafikasining koʻrinishlaridan biri boʻlib, matn yoki hikoya bilan bogʻliq boʻlgan, shu hikoyadagi lavhaning koʻrinishini oʻzida aks ettiradigan rasmlardir.

Inkrustatsiya — (lotin) har xil materiallarni birlashtirilib, sanʼat asari yaratish.

Kapitel — (lotin-kalla, bosh) ustunning yuqori qismi bezagi.

Kompozitsiya — (lotin kompozitio tuzilish, qurilish) badiiy asardagi obrazlar va badiiy vositalarning muayyan gʻoyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi va ularning muvofiqligi.

Kompanovka — chiziladigan buyum, manzara va boshqalarni qogʻoz yuzasiga mos qilib joylashtirish.

Kolorit — yozilgan asarda mujassam ranglar majmuasi.

Kontrast — qarama-qarshilik, zidma-zidlik, ranglarning oʻzaro qarama-qarshiligi. Bir rangning yonida ikkinchi rangning yanada yorqinroq, keskinroq, koʻrinishi. Yashil rangning yonida qizil rang yanada jozibali, chiroyliroq koʻrinadi va hokazo.

Kontur — tarx, tashqi koʻrinish. Narsaning qalamtasvirini ishlashda qoʻllaniladigan zirh chiziq.

RANGLI RASMLARGA IZOHLAR

1. Xromatika va axromatik ranglar.
2. Bo'yoqlarni palitrada joylashishi.
3. N. Ge. "Quyosh botishi".
4. Akvarelda berilgan etyud.
5. A. Isaxojiyev. "Ugam daryosi".
6. A. Isaxojiyev. "Manzara".
7. Ya. Salpinkidi. "Anorli natyurmort".
8. Kunning turli vaqti.
9. Yil fasllarining manzarasi.
10. B. Tojiyev. "Xumsonda oqshom".
11. B. Tojiyev. "Beshyog'och atrofida kuz".
12. N. Abdusalomxo'jayev. "Quyoshli kun".
13. N. Abdusalomxo'jayev. "Avgust".
14. Sh. Jo'rayev. "O'quv vazifa".
15. O'quv vazifa manzara "Bahor".
16. R. Ahmedov. "Bog'da".
- 17-18. Temperada natyurmortni bosqichli ishlash.
19. I. Qudratoav. «Eski shahar» rangli etyud.
20. N. Abdusalomxo'jayev. "Qish".
21. N. Abdusalomxo'jayev. "Yoz".
- 22-23-24. K. Maksimov. "Traktorchi" bosqichli portret.
25. B. Tojiyev. "Xumson".
26. N. Abdusalomxo'jayev. "Xumsonda yoz".
27. Manzara etyudini bosqichli ishlash.
28. Natyurmortni bosqichli ishlash.
29. Manzara etyudi (rang farqlari).
30. N. Abdusalomxo'jayev. "Qishloq ko'chasi".
31. Natyurmortni ishlash jarayoni.
32. Qarama-qarshi ranglardan tuzilgan natyurmortni bosqichli ishlash.
- 33-34. Natyurmortni issiq va sovuq tuslarda tasvirlash usuli.
35. Manzaraning mayda bo'laklarini tasvirlash.
36. O'. Tansiqboyev. "Tog' kengliklarida".
37. O'. Tansiqboyev. "Chorvoq".
38. N. Oripova. "Bahor".
39. G'. Abduraxmanov. "Tarvuzli natyurmort".
40. G'. Abduraxmanov. "Qovunli natyurmort".
41. N. Oripova. "Avtoportret".
42. N. Oripova. "Dilbar".
43. N. Oripova. "Nodirabegim".
44. Sh. Jo'rayevning o'quv ishi.
45. M. Nabyev. "Amir Temur portreti".

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. *Abdullayev N.U.* "San'at tarixi" — Toshkent; O'qituvchi, 1986.
2. *Abdullayev N.U.* "San'at tarixi" — 2/1 Toshkent, "San'at", 2001.
3. *Azimova B.Z.* Natyurmort tuzish va tasvirlash metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 1984.
4. *Azimova B.Z., Rajapov R., Abdirasilov S.F.* Tasviriy san'atga oid atamalarning izohli lug'ati. Toshkent, 1994.
5. *Abdirasilov S.* Tasviriy san'at atamalari. T., 2003.
6. *Abdirasilov S., Tolipov N.* *Rangtasvir.* T.: "Bilim", O'MKXTM, 2005.
7. *Барш Л.О.* Наброски и зарисовки. М., 1970.
8. *Бедя Г.В.* Живопись. М., 1989.
9. *Boymetov B., Abdirasilov S.* *Chizmatasvir.* T.: "G'.G'ulom nomidagi nashriyot-manbaa ijodiy uyi", 2004.
10. *Кузин В.С.* Наброски и зарисовки. — М., 1970.
11. *Кузин В.С.* Вопросы изобразительного творчества. — М., 1971.
12. *Молева Н.М.* Выдающиеся русские художники-педагоги. М., 1991.
13. *Nabiyev M.* Rangshunoslik. T.: "O'qituvchi", 1995.
14. *Oydinov N.* Rassom — O'qituvchilar tayyorlash muammolari. T.: "O'qituvchi" — "Ziyo Noshir", 1997.
15. *Oripov B.* Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi. T.: "Ilm-Ziyo", 2005.
16. *Ростовцев Н.* Академический рисунок. М.: 1985.
17. *Теп Н.* Gips modellarning rasmi. T.: "O'qituvchi", 1994.
18. *Терентьев А.Е.* Изображение животных и птиц средствами рисунка и живописи. — М., 1980.
19. *Xasanov R.* Maktabda tasviriy san'at o'qitish metodikasi. T.: "Fan", 2004.
20. *Шорохов Е.В.* Основы композиции — М., "Просвещение", 1976.
21. *Egamonov X.* Bo'yoqlar bilan ishlash. — Toshkent: "O'qituvchi", 1981.
22. *Яшухин А.П.* Живопись. М., 1990.

MUNDARIJA

Kirish.....	3
Rangtasvirda qalamtasvirning ahamiyati	5
Ranglar xususiyati.....	13
Rangtasvirda rang.....	15
Hajm, fazo va materiallik	19
Qisqa muddatli etyudlar	27
Amaliy maslahatlar	31
Natyurmort	32
Natyurmort qo'yilmasi	33
Natyurmort kompozitsiyasi.....	36
Natyurmortning tusli tasvirlanishi (grizayl).....	40
Akvarel bo'yog'ida natyurmort ishlash	43
Amaliy maslahatlar	47
Rang munosabatlari bilan ishlash usluli	49
Nisbatlar munosabati	52
Tus munosabatlari.....	54
Ranglar munosabati.....	57
Yoritilishning umumiy tusli va rangli holatlari	59
Ranglarni yaxlit ko'rish	67
Tasvirning yaxlitligi va kompozitsiya markazi	71
Naturadagi rangtasvir jarayoni	74
Manzara	83
Plenerda naturani yaxlit idrok qilish va rang munosabatlari bilan ishlash usuli	88
Asosiy rang munosabatlarini idrok qilish va tasvirlash	89
Yoritilishning umumiy va rangli holati	91
Manzara obyektlarida kolorit birligi va yoritilish rangi	93
Manzarada mayda bo'laklarni tasvirlash	94
Manzarada kenglik	95
Amaliy maslahatlar.....	99
Odam boshi va gavdasining rangtasviri.....	101
Boshning rangtasviri (tabiiy yorug'likda)	107
Sun'iy yoritilgan boshning rangtasviri	114
Plener sharoitida boshning rangtasviri.....	116
Portret rangtasviri.....	120
Odam qomatini tasvirlash	124
Atamalarning izohli lug'ati	130
Rangli rasmlarga izohlar	134
Adabiyotlar ro'yxati.....	135

"O'ZBEKISTON"
